

Tartalom

PÁLFI JÓZSEF – BALÁZS GÉZA:
A nagyvárad magyarságának születése: 1660/1990 3

Nagyvárad művelődéstörténetéből

BALÁZS GÉZA:
Várad frazeológiája – Várad a magyar nyelvben 7

VERES GÁBOR:
„Eger köszönti Nagy-Váradot”. Adatok Nagyvárad és Eger
művelődéstörténeti kapcsolataihoz 15

FLEISZ JÁNOS:
Irodalmi vendégszereplések Nagyváradon 1940–1944 között 23

NAGY ANGÉLA:
Ady Bandi vagy Brüll Adélka? Avagy ki tette híressé Lojanek trónját 31

HÉJJAS FLÓRA:
Lenkey János emlékezete Egerben és a Partiumban 41

Egyebek

BOSZÁK GIZELLA:
Identitätskonstruktion der mehrsprachigen Rumäniendeutschen –
Sathmarer Schwaben – durch Sprechereinstellungsäußerungen 49

Ismertetés

VERÓK ATTILA:
Egy 18–19. századi tudós lelkipásztori életmű a Partiumból
– Keresztesi József munkássága 61

BALÁZS GÉZA:
Magyari Sára: A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben 69

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA:
Nyelv – nyelvközösség – közösségi perspektíva 75

KOVÁCS ZOLTÁN: Peremek és középpontok	81
--	----

Tudósítás

BLANKÓ MIKLÓS: Partium, Bihar, szabadegyetem	85
---	----

Rezumate	89
Abstracts	93

A nagyváradai magyar egyetem születése: 1660/1990

DR. PÁLFI JÓZSEF

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

palfijozsef67@gmail.com

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

balazs.geza@gmail.com

Az 1660-as történeti tényeken alapuló, de mégis inkább szimbolikus évszám jelentheti a nagyváradai magyar nyelvű felsőoktatás kezdetét. Azért tetszetős, mert az 1990-es valós egyetemalapítás évszámával szimmetrikus egészlet képez.

Kulcsszavak: váradi schola illustris, Universitati Varadiensi, Nagyváradai Királyi (Katolikus) Jogakadémia, Sulyok István Református Főiskola, Partiumi Keresztény Egyetem

A felsőoktatás intézményei előszeretettel kutatják, s ha sikerül adatokra lelni, akkor népszerűsítik alapításuk évszámát. Az első állandó európai egyetem az 1088-ban alapított bolognai. Régióink első egyetemének tekinthető az 1348-ban alapított prágai (mai Károly) egyetem. Az első magyar egyetemalapítás Pécssett történt 1367-ben, igaz, egyetemenként nem működött folyamatosan. Ugyanez történt az 1395-ben Óbudán alapított, majd 1410-ben újraalapított egyetemmel. Hasonlót mondhatunk el az 1465-ben a Vitéz János közbenjárására Mátyás király által Pozsonyban életre hívott univerzitással kapcsolatban is. (Kardos–Kelemen–Szögi 2000.)

1635-ben – a nagyváradai születésű – Pázmány Péter alapította meg a nagyszombati egyetemet, amely azóta egyetlen tanév kihagyása nélkül működik (ma az Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tekinti közvetlen előzményének, de belőle sarjadt ki az orvospézés is). (Blankó 2017.)

A reformáció áramában megalakult kollégiumok felsőoktatási intézmények kezdeményei voltak: Sárospatak (1531), Pápa (1531), Debrecen (1538), Gyulafehérvár (1620). Az első protestáns felsőfokú intézménynek az 1620-ban Gyulafehérváron létrejött kollégium (Collegium Academicum) tekinthető. Ebbe a sorba illeszkedik a nagyváradai felsőoktatás megszületése is.

Nemzetünk bő ezeresztendős történetében Nagyváradnak jelentős szerep jutott több összefüggésben is. A Magyarországot Erdéllyel összekötő régió fővárosát ma sem lehet kifelejteni a kulcstényezők sorából. A határhelyzetben-lét számtalan kihívást rejtett és rejt ma is számunkra. Az életet meghatározó szerep-feladatok sorában, egy valamivel – még biblikus alázattal mondván – sohasem dicsekedhet (az Úrban) a váradi felsőoktatás-történet, konkrétan azzal, hogy önmagát egyetemvárosnak nevezze. Olyan tudományegyetemmel, mint legközelebbi szomszédaink, Debrecen vagy Kolozsvár nem rendelkezett, ám a felsőoktatás különböző formái, szintjei, mint kísérletek és hosszabb-rövidebb ideig tartó konkrét megvalósítások többször is helyet követeltek maguknak a történelem színpadán.

A latin kultúrájú és műveltségű Európa legkeletibb részében – Partiumban és Erdélyben – időben egy kicsit később jelentkezett a felsőoktatási igény. A szisztematikusan kiépülő egyházi intézményrendszer természetesen az iskolát sem hagyta ki a sorból. Leghamarabb Gyulafehérváron és Nagyváradon, a két káptalani központban jött létre magasabb szintű oktatási forma. Várad humanista korszakának történései ma már egyre közismertebbek.

A 16. század második felében vetik meg annak a váradi schola illustrisnak az alapjait, amely a következő században fejlődik fel erős főiskolává. Az 1650. február 19-én lezajlott teológiai disputában Universitati Varadiensinek nevezik a váradi scholát (Pálfi 2009: 127). Erről az iskoláról jegyezte meg Apáczai Csere János, hogy a korszak egyik legjelentősebb alma matere. Az egykori váradi kollégium főiskolai, illetve egyetemi szintjét, jellegét – természetesen a korabeli paraméterek összefüggésében – lehet vitatni pro és kontra. A források szerint 1650-től kezdve a váradi iskola három tanárral, a puritán szellemű oktatás központjává vált. Apáczai Csere János gyulafehérvári beköszöntőjében felhívta a figyelmet „szervezetének nagyszerűségére” (Apáczai 1955. 141).

Az 1650-es évek végén itt tanított Mártonfalvi Tóth György, utrechti teológiai doktor, aki diákkorában Petrus Ramus kritikai kiadója és lelkes követője, később Apáczai filozófiai örökségének folytatója volt. Comeniusnak Sárospatakról, Apáczainak Gyulafehérvárról való távozása utáni években kétségkívül Várad volt a magyarországi református iskolázás legszilárdabb, s következetes puritán és karteziánus szellemével egyben leghaladóbb központja. A váradi felsőfokú képzés 1660-ra érte el csúcspontját, abban az évben azonban a török az Erdély „kulcsának” számtó várat és a várost elfoglalta, s a források szerint a városból és környékéről még a „halottak is kiköltöztek”. A török olyan pusztítást végzett, hogy alig maradt fenn kutatható írásos anyag. Ebben az évben az iskola Mártonfalvi vezetésével és diákjainak egy részével Debrecenbe költözött, ahol a továbbiakban a debreceni felsőfokú képzés felvirágzását segítette.

A váradi iskola (egy forrás szerint tehát: Universitati Varadiensis), mely tehát a nagyváradi felsőfokú oktatás bölcsője volt, az 1650-es években már

működött, és 1660-ból származó említései egy színvonalas felsőfokú oktatási intézmény képét mutatják. Ezért ezt az 1660-as évszámot tekintetjük a nagyváradi felsőoktatás bölcsőjének, kiindulópontjának, amely persze egyúttal rögtön az emigrációba való kényszerülésnek is dátuma.

Az 1660-as évszám azért is kiemelendő, mert szimmetrikus a Partiumi Keresztény Egyetem indításának dátumával: 1990-nel. Ugyanis 1990-ben ismét kezdetét vette Nagyváradon a magyar nyelvű egyházi és világi kettős oktatás.

De a két évszám között más felsőoktatási törekvések is voltak Nagyváradon.

A második jelentős felsőoktatási intézmény a Mária Terézia által, 1780 márciusában alapított Nagyváradi Királyi (Katolikus) Jogakadémia, amely 1919 márciusáig működött. Az első világháborút követően a jogfolytonosság elve alapján egy ideig Nagyváradon (csak román nyelven) jogász, majd pedig román ortodox (görög-keleti) teológus, nyelvi és irodalmi képzés folyt. A második világháborút követően ugyancsak román nyelvű képzések voltak (Pedagógiai Intézet, a történelem–földrajz szak, testnevelés fakultás). 1984-ben egy kormányrendelettel a Kolozsvári Műszaki Egyetem egyik alegységévé fokozták le Nagyvárad felsőoktatási intézményét. Ezt az Almérnöki (Üzemmérnöki) Intézetet emelték 1990 májusában Műszaki Egyetem szintre, majd ebből lett a Nagyváradi Egyetem. A nagyváradi egyetem ügye – nemzetpolitikai célokhoz illeszkedve – az 1989-es változásokat követően vett új fordulatot.

Az 1989-es forradalom és szabadságharc decemberi és januári fegyverrohogásai jószerivel el sem hallgattak, amikor az új korszak pirkadatában, Nagyváradon a Királyhágó-melléki Református Egyházkerület újjászülve és újjászerveződve igyekezett feltámasztani a hazai magyar nyelvű felsőoktatást. Az egyház az intézményteremtés, -szervezés és -építés szándékával és célkitűzésével 1990. május 19-én megtartott gyűlésén abbéli szándékát fejezte ki, hogy magyar tannyelvű felsőoktatási intézményt, főiskolát hoz létre. Ekkor jött létre ökumenikus nyitottsággal és elkötelezettséggel a **Sulyok István Református Főiskola**. Az intézményteremtő és -fejlesztő munka nem állt meg. A millennium esztendejében, 2000. november 29-én működési engedélyt kapott a **Partiumi Keresztény Egyetem**.

Az 1660-as – tehát történeti tényeken alapuló, de mégis inkább szimbolikus – évszám azért tetszetős számunkra, mert az 1990-es valós egyetemalapítás évszámával szimmetrikus egészet képez. A dátumokon lehet vitatkozni, azokat lehet és persze kell is pontosítani, de a két évszám szinte misztikusan kapcsolódik össze.

Felhasznált irodalom:

Apáczai Csere János válogatott pedagógiai művei. Összeállította Orosz Lajos. Budapest, 1955.

Blankó Miklós: A magyar felsőoktatás története. *Nyelvünk és Kultúránk* 2017/1–4. 144–151.

Kardos József, Kelemen Elemér, Szögi László: *A magyar felsőoktatás évszázadai.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2000.

Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben. Universtitassors a reformációtól a Kolozsvári Tudományegyetemig.* Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2009.

Boldog Várad frazeológiája

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
balazs.geza@gmail.com

Egy hely birtokba vétele (antropologizációja) nagy részben névadással történik. A helynevek lehetnek leíró, körülíró (szólás vagy szólásszerű metaforikus körülírás), hivatalos, folklorisztikus (anekdotikus, tréfálkozó), irodalmi (szállóige-szerű) és kereskedelmi-gazdasági célzatú nevek. A dolgozat Nagyvárad egykori és mai megnevezéseit mutatja be. A történeti megnevezések között magyar, latin, német formák találhatók. A román nevek 1918 után születtek. A nagyobb, jelentősebb települések esetében természetes jelenség a többféle elnevezés.

Kulcsszavak: kulturális és nyelvi topográfia, frazeológia, Nagyvárad nevei, helynevei, metaforikus körülírás, körülíró metafora

Bevezetés

Egy város egyedi, sajátos szavakban, nevekben és szólásokban is él. A város szavai, nevei, frazémái (szólásai, közmondásai, szállóigéi) ugyanúgy emlékeztetők, mint az épületek, szobrok, emléktáblák. Beletartoznak a kulturálissá szélesített nyelvi topográfiába. Funkciójuk lehet nagyon gyakorlatis: leírás-azonosítás (referenciálás, identifikálás), érzelmi kifejezés (affektívítás), avagy a legáltalánosabban egy hely birtokbavétele (antropologizáció). És minden ilyen sajátos szóra, névre és frazémára rátelepül érzelmi többlet (konnotáció) is, leginkább az adott település lakóinak érzelmi megnyilvánulásaként. Így alakul a városok nyelve, táplálkozva a mindenkori folklórból és irodalomból.

Az alap a puszta megnevezés

Nagyváradról is elmondható: a várost sokféleképpen nevezték, míg a hivatalos neve megállapodott, majd pedig a 20. századi történelmi sorsfordulók miatt újabb nyelvpolitikai beavatkozás eredményeként új nevet is kapott, s ennek a következménye máig a többes megnevezés. A római korban

a város neve (állítólag) Ulpianum. A honfoglalás után már az első oklevelekben feltűnik a magyar Várad megnevezésre és köznévi jelentésre (udvarhely, erődítmény, vár + d helynévképző) visszamenő Varadium forma. A „nagy” előtag (Nagy-Varadi, 1570) a korábban Kisváradnak is hívott Kisvárdától való megkülönböztetésre szolgálhatott (Kiss 1988: II/218). A középkorban szerepelt még Bihar-Várad, az erdélyi fejedelemség idején Vég-Várad, a 16. és a 17. században (pl. a bécsi haditanács irataiban) németül Gross-Wardein (Großwardein), majd pedig: Várad, Nagyvárad néven. Bár Nagyváradot a középkortól egy városként tartották számon, bizonyos korszakokban egyes részei önálló névvel és közigazgatással is bírtak. Ezek a nevek a középkori magyar település-névadás szinte minden típusát tartalmazzák (ennek kapcsán is elmondhatjuk: Várad Magyarország kicsinyben), és többségük nyomokban máig él városrésznév vagy utcanév formájában.

A váradi káptalan statútumai, középkori oklevelek, valamint az 1552-ből fennmaradt adókönyv alapján így tudták rekonstruálni Nagyvárad városrészeit. A Körös bal partján: Várad (civitas Varadiensis), Velence, Péntekhely, Szombathely, Sziget, Szentlőrinc, Bolognia, Padua, Egerszeg, Új-Bécs, Hídközszőlős, Malomszeg, Zsupos. A Körös jobb partján: Olaszi, Szent Péter városrész. Érdekes a négy „olaszokra” vonatkoztatható megnevezés. A középkorban olaszokon újlatin nyelvet beszélő vallonokat, franciákat értettek. Bolognia, Padua és Velence nevét talán a betelepülők hozták magukkal, mások a váradiak egykori egyetemjárásának emlékét látják bennük. Váradolaszi egy ma is létező városnegyed. Péntekhely, Szombathely a vásáros napjáról kapta a nevét. Néhány városközeli település beolvadt Váradba: Biharpüspöki, Szentjános, Őssi, Szöllős.

A különálló közigazgatási területek egysége 1850-ben, illetve 1878-ban jön létre. A magyar hivatalos név Nagyvárad, a köznyelvben a Várad forma állandósult; 1920-tól az Oradea (korábban: Oradea Mare) részfordítással, hangzás alapján alkotott hivatalos román név. (Bélfenyéri 2017.)

Várad egyes helyeinek „népi” megnevezései között ilyenek szerepelnek: Hatos, Holdas templom, Garasos híd, repülőhíd, füstöshíd. Illetve a legújabbak: Ravatalozó (a főtéri villamosmegállóra).

Körülíró városmegnevezések

A puszta megnevezés vagy megnevezések rendszerint nem elegendőek, ezért – főleg a nagyobb vagy jelentősebb – településnevek esetében kiegészítő, helyettesítő megnevezések jönnek létre. A jelenséget metaforikus körülírásnak, az így létrejött alakzatokat pedig körülíró metaforáknak nevezzük. Kolozsvárról mindenkinek eszébe jut állandó jelzője: kincses (kincses Kolozsvár). Debrecenről pedig: a kálvinista Róma, ez utóbbit „aránytrópusnak” is nevezhetjük:

„ami a katolikusoknak Róma, az a kálvinistáknak Debrecen” (Kemény 2002: 108–111). Nagyváradnak is vannak ilyen körülíró megnevezései:

Szent László városa – alapítója, védőszentje kapcsán. A szerkezet többek között Farkas Antal *Várad-i promenád (Indóház)* című versében bukkan fel: „Nézd, az indóház előtti téren mily kocsonyás a sár, / a káptalani kertekben mélyen alszanak a bokrok, / s a téglakerítés salétromja Kogulowicz (Kugutowicz? BG) Manó / térképét mintázza — Szent László városát”. László király tisztelete összekapcsolódik Nagyváraddal. Leírják róla, hogy ő nevezte el Váradot, vagyis „névadó”, „szentelő” hős (de ez nincs bizonyítva). Személye számos jelzős, körülírással szerkezetben él: lovagkirály, a haza atlétája, Isten atlétája.

A magyar Compostela – magyar nemzeti szentély, zarándokhely. „A szent sír csodatevő erejének és tisztító hatásának híre egyre több embert vonzott Váradra, amely a leghíresebb középkori magyar nemzeti szentély lett, emiatt kapta Várad a magyar Compostela nevet a spanyolországi Santiago de Compostela, a korabeli világ egyik legismertebb zarándokhelye után”. (Fleisz 2012.)

Boldog Várad; Nagyvárad, a boldog város – a jelzős szerkezet a latin *felix civitas* megnevezés nyomán keletkezett. A 15. században Várad a reneszánsz egyik központja lett, és elnyerte a „*felix civitas*” (boldog város) jelzőt. A boldog jelző korábbi: *Felix, ave, Varadinum, cuius augens fama signum resonet per saecula*. (Regis regum civis ave/Himnusz Szent László királyról, 1192 körül). A város kapcsán a boldog jelző visszatér. Farkas Antal *Várad-i promenád* című versében ekképp: „Óh boldog — mint jómagam — Várad, / a restiből tormás virsli illata száll, / kedves, arról szó sem lehet, hogy gyalogosan... / Megyünk a Grünfeld Herman komfortábliján.” A boldog megjelölés ma is előfordul, például a Szent László Napokon Boldog Várad – Mátyás király muzsikusai címmel régizene-koncertet adtak budapesti és nagyvárad-i zenészek megidézve a 15. századi Várad zenei világát, Vitéz János püspök korát. (Várad a Várad, programfüzet, 2018: 9). Változata még: Nagyvárad, a boldog város. Ha Kolozsvár szinte állandó jelzője a „kincses Kolozsvár”, akkor Nagyváradé a „boldog Várad”.

Várad, a világ közepe – ennek a büszke és túlzó várad-i lokálpatrióta szó-lásnak (nyelvtanilag értelmező jelzős szó szerkezetnek) van némi alapja. Az Itáliában tanult várad-i püspök, Vitéz János 1455-ben Váradon hozta létre az ország első csillagvizsgáló intézetét. Az obszervatórium megfigyeléseit a *Tabula Varadiensis* című munkában gyűjtötték össze. Mivel ez a gyűjtemény volt a korszak legpontosabb hajózási útmutatója, Kolumbusz is ennek segítségével tájékozódott Amerika felé menet. „Okkal mondhatjuk tehát, hogy a világtörténelem folyását is alapjaiban megváltoztató felfedezések korában (és a navigációs térképek többségén egészen a 17. század második feléig) bizonyos értelemben Nagyvárad számított a világ közepének. Az már más

kérdés, hogy ez a világméretű dicsőség nem tartott sokáig; a Magyar Királyság feltérképezésekor is vegyesen használták a váradi és a Mátyás kegyeit keresve a királyi székhelyen kijelölt budai délkört viszonyítási pontnak.” (Litván 2013, Molnár 2017.)

Pece-parti Párizs, Körös-parti Párizs (Körös-menti Párizs), Párizs-menti Párizs – Nagyvárad legismertebb körülírási metaforája: Pece parti Párizs. Ady Endréhez kötik: *„Olyan gyönyörű szép Nagyvárad, mint egy kis Pece-parti Párizs”* (mondta Ady Endre, mikor visszatért a francia fővárosból), de föltehetőleg a 19. század végi, 20. század eleji váradi folklórban is élhetett. A Pece egy valóságos patak Nagyvárad határában, s remekül alliterál Párizs névvel, viszont jelentéktelensége és hangzása révén (a pece szó hangtanilag fölidézi a póce szót) inkább iróniának, gúnynak hat. A körülírási metaforának van kevésbé ironikus formája: Körös-parti Párizs. Juhász Gyula *Nagyvárad* című szonettjében: Körös-menti Párizs. Eredetiben: *„A körösmenti Párizs régi fénye / Felém ragyog az emlék rőt ködén, / Egy ifjúság reménye és regénye / Ott álmodik a szőlőhegy tövén.”* Nagyvárad egyik „csodája”, hogy – hasonló legendáriumlogikával – lehetne valójában Párizs-parti Párizs is. Váradolaszi patakjának a neve ugyanis Páris (Párizs). „Bizonyos helyi legenda szerint (Váradon szinte mindenhez és mindenkihez legendák fűződnek...) egy, feltehetően a várbeli egyház építésén dolgozó, Páris nevet viselő, francia kőművesmester veszett oda a patak megáradt vizébe, midőn a városra törő tatárok elől próbált elmenekülni. A tatárjárás leghitelesebb tanúja és krónikása, Rogerius mester (...) örökítette meg Siralmas Éneke oldalain az 1241-ben történeteket...” (Szilágyi 2017.)

A szecesszió városa – A 20. század fordulóján épült pompás eklektikus és szecessziós épületek egykor, és részeiben ma is egységes arculatot adnak Váradnak. (Fleisz 1998.)

A Holnap városa; A Holnap városa, Nagyvárad – ez a jelzős szerkezet több „holnaposnál” is felbukkan: Juhász Gyulánál (A Holnap városa, 1911), Dutka Ákosnál (A Holnap városa, 1956).

Kis Magyarország – Ady Endrére megy vissza: *„Oh, Nagyvárad, még megíratlan, talán soha meg sem írható regényem édes, régi városa, te kis Magyarország! Tőled követelem vissza az ifjúságomat, tőled várom a talán-talán föltámadásomat, ezennel, talán utoljára, szerelmet vallok neked!”* (1910. december 25.)

Nagyvárad, az ország kicsiben – Ady Endrére megy vissza, aki így fogalmazott: *„Ami Nagyváradon történik kicsiben, eleve és jelképesen egész Magyarország sorsa.”* (A regény romlása. Pesti Napló, 1911.)

Biharország fővárosa – Több forrásból is ismert földrajzi körülírás: Biharország fővárosa: Nagyvárad, sőt ez is: Csonka-Biharország vagy Maradék-Biharország fővárosa: Berettyóújfalu.

Anekdota alapú szólások

„*Ugy korog az orrod, mint a nagyváradi harang*” – Margalits Ede (1896) szóláskönyvében ez az egyetlen nagyváradi szólás (szóláshasonlat) szerepel (Kis-Vicaytól 1713-ból átvéve). Nyilvánvalóan egy anekdotára megy vissza, mely valószínűleg az idő homályába vész.

Hátra van még a feketelevés. – Egy adat szerint a mondás Nagyváradhoz kapcsolódik. „*A török fogságba akar ejteni egy nagyhatalmú magyar urat. Színlelt barátsággal ebédre hívja, s mikor a magyar úr rosszat sejtve távozni készül, azzal marasztalja, hogy 'hátra van még a fekete leves'. Erre előteremnek a török katonák, megkötözik és fogságba vetik a törbe csalt vendéget.*” Szirmay Antal anekdotagyűjteménye Thököly Imre Nagyváradon történt elfogatásához (1684) kapcsolta. Arany János egy annál másfél évszázaddal korábbi eseményhez, Török Bálint enyingi főnemesnek 1541-ben II. Szulejmán által való elfogatásához. *Török Bálint* című balladájában Arany így ír erről: „*Hosszas ebéd a török szultáné, / Hátra van még a fekete kávé; / Török Bálint tétova tekintget: / „Körülfogott a jancsár bennünket!*” Azonban mindkét feltevés téves. A 16. századból nincs feketelevésre, fekete kávéra utaló adatunk. Thököly nagyváradi elfogásakor viszont a szólás már legalább két évtizede ismert volt, azaz nem az 1600-as évek végén született. Az újabb kutatások szerint a feketelevés az étkezés végén feltálalt, fekete színű mártásféle lehetett, amely fekete színét a hozzáadott főtt vértől kapta. Régi szakácskönyvekben, ételleírásokban előfordul: „*ludat vagy lúdfiat fekete lével*”, „*nyúlhús fekete lével*”. (O. Nagy Gábor nyomán Grétsy 2006.) Bernáth Béla (1986: 93) sem a kávé, sem a mártást nem fogadja el, szerinte a fekete lé: erotikum, amelynek kellemetlenség, büntetés jelentése is volt... de ez már egy másik, nem ide tartozó téma. Nagyváradnak föltehetőleg csak annyi szerepe lehet a feketelevésben, hogy itt is használják ezt a szólást.

Nagy ól ez egy disznónak... – A nagyváradi római katolikus székesegyház, a hozzá kapcsolódó püspöki palota a Partium legnagyobb barokk épülete 1762–1776 között épült, s a legenda szerint 365 ablaka van. Az építető püspök, Patachich Ádám azonban alig használhatta, mert Mária Terézia ki-nevezte kalocsai érseknek. Az áthelyezés „története” több forrásból ismert. Tempfli atya így mesélte el: „*Mária Terézia nem nézte jó szemmel a grandiózus építkezést, s állítólag azt mondta a püspöknek: „Nagy ól ez egy disznónak, excellenciás uram!*”, mire erre a püspök úgy válaszolt: „*Elférünk benne ketten is, felség!*” Ezért menesztették azonnal Kalocsára.” (Dukrét 2007.)

Ha én nem lehetek Budapesten, akkor Budapest jön ide. – A legendás váradi irodalmi kanonokok egyike, Rómer Flóris mondta. Az irodalmi kanonokok által alkotott tudományos műhelyt „váradi fiókadémiának” is nevezték.

Irodalmi alapú szólások

A középkori Nagyvárad kétségtelenül legszebb művészi megörökítése Janus Pannonius *Búcsú Váradtól* című verse. Igaza van Horatiusnak, hogy a költészet olykor „ércnél maradandóbb”, hiszen a középkori Nagyvárad jórészt eltűnt, néhány rom mutatja csak nyomát, a Janus Pannonius-versből azonban „összerakható” a reneszánsz város: Körös vidék, ingovány, hőforrás-víz, könyvtár, „*aranyba vont királyok*”, tűzvész, a lovas király szobra. Ez utóbbi természetesen Szent László király: „*S rőt fegyvert viselő lovas királyunk, / Hős, ki bárdot emelsz a jobb kezedben / - Márvány oszlopokon pihenve egykor / Bő nektárt veritékezett tested - / Utunkban, te nemes lovag, segíts meg. / Hajrá, fogjjon az út, társak, siessünk.*” (Áprily Lajos fordítása)

A versbe foglalt város, városrész-, utca- és egyéb nevek szép példája Farkas Antal *Váradí promenád* című verse. Első rész: Indóház: a vershelyzet: 1858. április 22. – amikor megérkezik az első vonat Nagyváradra. A versben így bukkannak fel sorra a helyek: indóház, resti, Vad-patak, Nepomuki Szent János-szobor, Kakasváros, Nilgesz-telep, repülőhíd, Gerliczy út, káptalani kertek. Második rész: Papnevelde: sikátor, Pray György utca, székesegyház (tornya), Vad-patak.

A Nagyváradról szóló versekből egy kötet is született (Molnár 2005). És születnek újabbak és újabbak is: „*Szembejött a híd / egy éjszaka a Körösön (...)* *Várad volt / nagyon, semmi relativitás*” (Demény Péter: *Híd*).

Mai szólások

Egy élő városban, élő nyelven folyamatosan születnek újabb szólások is. Ezek összegyűjtése még nem történt meg. Kettőt példaként bemutatok: „Nagyváradon semmi sem úgy történik, mint máshol” (L. A. szóbeli közlése, 2018.), Várad a várad (Szent László Napok szlogenje, 2018. június 18–24.).

Felhasznált irodalom:

Bélfenyéri Tamás 2017. *Várad, mint középkori egyházi központ I.*

<https://erdelyikronika.net/2017/09/varad-mint-kozepkori-egyhazi-kozpont-i/>

Bernáth Béla 1986. *A szerelem titkos nyelvén*. Gondolat, Budapest.

Dukrét Géza, 2007. *A nagyváradí római katolikus püspöki palota visszavétele*. Napút, 2007/4. 33–44.

http://www.napkut.hu/naput_2007/2007_04/033.htm

Fleisz János 1998. *Boldog Várad – Felix Civitas* (Élet és Tudomány, 1998/28.)
<http://www.transindex.ro/nagyvarad/>

- Fleisz János 2012. *Szent László, Nagyvárad védőszentje*.
<http://www.erdon.ro/szent-laszlo-nagyvarad-vedoszentje/2019991>
- Grétsy László 2006. *Feketeleves. Anyanyelvi őrző*. Szabad Föld, 2006. nov. 10.
<https://www.szabadjfold.hu/cikk?7657>
- Kemény Gábor 2002. *Bevezetés a nyelvi kép stílusztikájába*. Tinta, Budapest.
- Kiss Lajos 1988. *Földrajzi nevek etimológiai szótára. II.* Akadémiai, Budapest.
- Litván Dániel 2013. *Amikor Nagyvárad volt a világ közepe*.
https://index.hu/tudomany/tortenelem/2013/11/20/mikor_volt_nagyvarad_a_vilag_kozepe/
- Molnár Judit 2005. *101 vers Nagyváradról*. Kriterion, Bukarest.
- Molnár Judit 2017. *Nagyvárad, a kőkemény hídfő*. Korunk 2017/november, 62–65.
- Szilágyi Aladár 2017. *Egy kis séta a Páris-parti Párizsban*.
https://erport.blog.hu/2017/02/02/egy_kis_set_a_paris-parti_parizsban

„Eger köszönti Nagy-Váradot” Adatok Nagyvárad és Eger művelődéstörténeti kapcsolataihoz¹

DR. VERES GÁBOR

Eszterházy Károly Egyetem (Eger)

veres.gabor@uni-eszterhazy.hu

A római katolikus egyház két meghatározó Kárpát-medencei központja, Nagyvárad és Eger között számtalan kapcsolat szövődött az évszázadok során. A kapcsolatok személyekhez köthetők, akik az építészet, a művészetek, a tudományok valamely ágát művelték vagy éppen támogatták, és az egyház szolgálatában álltak. Műveltségük, tevékenységük így mindkét városban nyomot hagyott a maguk korában, de több esetben ez máig ható, tetten érhető. A jelen tanulmány az orvostudománytól az épített örökségen, az irodalmon és a régészeten keresztül egészen a kiemelkedő műgyűjteményekig vizsgálja meg a művelődéstörténeti kapcsolódásokat.

Kulcsszavak: Nagyvárad, Eger, kapcsolattörténet 15–20. század, Beckensloer János, egri püspöki palota, Markhot Ferenc, Miklóssy Ferenc, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Szmrecsányi Lajos, Szmrecsányi Miklós, Szmrecsányi Pál

Az Árpád-korban alapított püspökségek között a nagyváradai és az egri is szerepelt. Egyes kutatók a bihari (nagyváradai) püspökséget is Szent István-kori alapításnak tartják, mások viszont egyértelműen Szent Lászlóhoz kötik. A két püspökség történetében számos olyan kapcsolatot találhatunk, ahol kiemelkedő műveltségű személyek hosszabb-rövidebb ideig mindkét városban tevékenykedtek, munkájukkal Váradon és Egerben is nyomot hagytak, mely számtalan művelődéstörténeti, tudománytörténeti, egyháztörténeti kapcsolatot is eredményezett a városok között.

---

¹ A kutatást az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

Beckensloer János (1427–1489) váradi, majd egri püspök

Már a reneszánsz időszakban is volt olyan egyházi főméltóság, aki mindkét városban vezetője volt a püspökségnek. A Hunyadi Mátyás (1443–1490) által váradi püspökké emelt Beckensloer János kinevezését 1465. május 24-én hagyta jóvá II. Pál pápa (1417–1471). Alig háromévnnyi váradi regnálásával kapcsolatban csak kevés adat maradt fenn. Tudjuk, hogy a szomszédos Püspökiben malomhelyet és jogot adományozott a Kis-Körösön a szerzetesek részére. Mátyás király egy hadjárat után 1468 januárjában tartózkodott Váradon, János püspök vendégeként. Ezt követően 1468 júniusától Beckensloer Jánost már egri püspökké nevezte ki az uralkodó (Bunyitay 1883:299-300). Egerben a reneszánsz kiteljesedésének egyik legszebb időszakát Beckensloer szolgálati ideje fémjelzi. Ehhez minden bizonnyal nagyban hozzájárult a királlyal és a királyi udvarral való közvetlen kapcsolata. Mátyás országos ügyekben követként is igénybe vette szolgálatait, és Váradhoz hasonlóan Egerben is többször személyesen felkereste. Beckensloer egri püspöksége idején (1468–74) építtette meg a várban a gótikus palotát, és ő volt az első püspök, aki Heves megye főispáni tisztét is betöltötte. Ez nem lehetett újdonság számára, hiszen korábbi hivatalában Bihar megye örökös főispánja volt. A gótikus püspöki palota épülete különösen jelentős Egerben, hiszen ez a város ma is látható legrégebbi épülete. A földszinti rész eredeti gótikus formájában áll, melybe több 16. századi házat és várfalszakaszt is belefoglaltak. Erről tanúskodnak az elfalazott ajtó- és ablaknyílások. A korszakból kevés építészeti emlék maradt fenn Magyarországon. A palota képét meghatározza a gótikus folyosó, mely árkádos homlokzatú, keresztboltozatokkal fedett. 18 ívéből 9 maradt fenn, a többit rekonstruálták. A megmaradt boltozatmezők zárókövei közül egy kölykeit szoptató kutya, egy leveles torz arc, hat pedig levél- és rozettadíszítésű. Eger, kulturális örökségét tekintve, hazánk egyik ékköve. Bár a barokk értékek meghatározók, de több korszakból is származnak jeles építmények, de szerencsére a történelem viharai éppen itt kíméltek meg egy reneszánsz időszakból származó épületet is. A Kárpát-medencében kiemelkedő épített örökségként fennmaradt püspöki palota az építtető főpap műveltségét dicséri.

Nagyváradi professzor az egri felsőfokú orvospérezésben

A 18. század közepén – több évtizedes nagyváradi tevékenysége után – egy jeles tudós, az orvostudomány professzora, Markhot Ferenc (1718–1792) átköltözött Egerbe. A bolognai egyetemen fizikus-orvos oklevelet szerzett Markhot 12 éven át volt Bihar megye tisztii fizikusa, azaz – mai terminológiával – tisztii főorvosa (Kiss 2007:173). Ezt követően lett gróf Forgách Pál (1696–1759) váradi püspök udvari orvosa (1747–1757).

A püspök beteges ember volt, így nagyon fontos volt számára az állandó orvosi felügyelet, hogy egyházi teendőit maradéktalanul el tudja látni. Kiemelkedő érdeme Váradon, hogy az 1752. május 1-jén történt alapkövetétel után ő kezdte el Váradolasziban építtetni a barokk székesegyházat. 1757-ben váci püspökké nevezték ki. Ezt a pillanatot használta ki Barkóczy Ferenc (1710–1765) egri püspök, hogy a nagyhírű váradi orvost Egerbe hívja. Markhot ezt elfogadta, így Egerben is a püspöki udvar és egyúttal a papképzést folytató szeminárium orvosa lett.

Barkóczy püspök és utóda, Eszterházy Károly (1725–1799) is nagyszabású terveket szöttek, melyben kulcsszerepet szántak Markhot Ferencnek: Egerben egyetemet kívántak alapítani. Az *universitast* négykarú intézményként képzelték el. A fakultások közül az orvosinak volt a legkevesebb előzménye Egerben. Nehéz feladat várt tehát Markhotra, de a kihívásnak kiválóan megfelelt, mellyel igazolta az egri püspök számára, hogy jól választott, és bizalmát nem méltánytalanul helyezte személyébe. 1765-ben kezdték meg Egerben az egyetemnek szánt épület, a *Domus Universitatis* építését. Eszterházy püspök azonban már jóval az építkezés befejezése előtt, 1769-ben jóváhagyta az orvosi kar létrehozását, melynek előadásait az épület elkészültéig az irgalmas rendiek kórházában tartották, ahol „minden segédeszköz megvan a bonctan, a kémia és a növénytan tanításához is”. (Kiss 2007:177).

Az uralkodó, Mária Terézia (1717–1780) azonban 1770-ben, a nagyszombati egyetemet ruházta föl az orvosi diploma kiállításának kizárólagos jogával. Így az egri orvosi iskola 1775-ben megszűnt. A kiváló orvos emlékére azonban a megyei kórház mai is Markhot Ferenc nevét viseli Egerben. Markhot Ferencnek az egri fürdők és a gyógyvíz is nagyon sokat köszönhet. 1764-ben nyomtatásban is napvilágot látott munkájában részletes leírást közölt a török időkből származó fürdőkről. Ebben azt olvashatjuk, hogy mindkét egri *ilidzsa* háromkupolás épületkomplexumot alkotott. A medenceteret fedő nagyméretű kupola mellett még két kisebb kupola épült, melyek többek között az öltözésre, masszírozásra, pihenésre szolgáló kisebb helységeket fedték. Ő vizsgálta először tudományos alapon a víz gyógyító hatását.² Ez az érdeklődése nagyváradi éveire vezethető vissza, ahol a közelben fakadó gyógyvizekkel kapcsolatos irányultsága, vizsgálati szempontjai kialakultak.

Az egri nagyrépost a váradi püspöki székben

A tanulmány címében szereplő idézet egy vers címe, melyet Miklóssy Ferenc (1739–1811) váradi püspökké választására írtak, akit 1803. január 28-án

² MARKHOT Ferenc: *De Aquis medicinalis comitatus Hevesiensis*. MNL. Heves Megyei Levéltára. Közigazgatási Iratok. 1765. N.37. Lásd. Sugár 1965.

iktattak be székébe. A vers szerzője ismeretlen, szövege az alábbiak szerint folytatódik:³

Eger Köszönti Nagy-Váradot

Küldöm Zálogomat, - Várad! Ez a nemes
Zálogom nálam arany szent koszrújiba
Fénylett, - íme veszítem
Most Ővéle reményemet,

Mely díszemnek örök fényire villoga,
Melyet nincs tehetős nyelv se megáldani;
Ezt a Tisztelete már
Néked küldöm, öleld nagyon!

Ő máris közelít – nyisd kapuid Néki!
Szenteld zöld olajág nőjjon az útakon!
Hintsen Flóra jácintot
És a föld eleven s tele

Kedvet szüljön ezer fényes örömben! – az
Életnek kegyes új csillaga tetsze ki
Most számodra, csak örvendj –
Célom kedvese! Váradom! – –

Küldöm Pásztorodat. – Küldöm Atyádat is,
Nézzed, mint siet Ő hív kebeledbe, csak
Fussál édes ölébe!
Tisztelvén Te is érdemeit. –

Ő az, kit valahánlátamegállani
Szent Oltárod előtt akkori Szádokod,
Kondéd, – aki kenettel
Nyúlott Érdemesemhez; – Ő,

Ő az, kit Te nékem tág legelőmre fel:
Szenteltél vala; – most nézd! hogy az akkori
Választás is egektől
Már Néked vala szánva. –

---

3 Közli: LISZTÓCZKY László. 1999. 83–84.

Itt küldöm, – vegye szív – és vegye Lélek is!
Kedves Zálogom Ő, – Várad! ölelve vedd!
Mert ily szent parolát köztünk
Századok adtanak.

Útjában vezetők légyenek a Kegyek!
Minden rózsabokor Néki mosolyogjon! és
A szentelt Aganippnak
Forrjon habja sok érdemet!

Hogy Múzsái között Czinthia vígan el-
Késérhesse Néked Zálogomat, Nemes
Nagy Miklósi Ferentzet,
Kit Váradnak adott Eger.

A vers írója Miklóssy Ferenc személyében az egri nagyprépostot indítja útjára váradi püspökké történt kinevezése alkalmából. A művelt főpap nagypréposti szolgálata előtt 1779-től kanonok, korábban pedig az egri szeminárium előljárója is volt. Püspöki hivatala idején az egyházmegyében több építkezést is folytatott. A papképzést nagyon fontosnak tartotta Egerben, de anyagi támogatásával erősítette azt Nagyváradon is. A püspöki palotához közel fekvő római katolikus papneveldéhez új épületszárnyat húzatott 1804-ben, de ugyancsak ő építtette meg Nagyvárad-Velencén a Szent Katalin plébániatemplom tornyát.

A régiségek, műtárgyak gyűjtői, kutatói

Egy bő emberöltővel Miklóssy után, 1886-ban Ipolyi Arnold (1823–1886) került a nagyváradi püspöki székbe, aki korábban ugyancsak volt Egerben is kanonok. Egyházi szolgálata révén 1963-tól 1969-ig élt Egerben. A káptalan tagjaként annak jegyzője és az alapítványok kezelője volt. Ezekben az években szerezte meg teológiai doktorátusát, miközben az egri Főegyházmegyei Könyvtár prefektusi tisztét is ellátta.

Egri éveitől kezdődően szenvedélyesen gyűjtötte a régi tárgyakat, melyeket lakásán helyezett el. 1968-ban a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók egri ülésének szervezője volt, és gyűjteményét be is mutatta az ülés programjaként a résztvevőknek. Ipolyi sajnos még nagyváradi püspökké szentelésének évében elhunyt, így elsősorban beiktatásakor elhangzott beszédéből értesülhetünk váradi terveiről.⁴ Gondos, tudományos igénnyel létrehozott

---

4 *Főpásztori szózat, melyet a váradi püspöki székbe történt beiktatása alkalmával*

műgyűjteményéből 60 középkori festményt még 1872-ben az Országos Képtárnak adományozott. Püspöki kinevezésekor hatalmas gyűjteményét és 14 ezer kötetnél is gazdagabb könyvtárát Nagyváradra szállította. A műtárgyakat később a Nagyváradai Múzeumban állították ki. Halála előtt úgy végrendelezett, hogy a gyűjtemény a majdan létrehozandó Magyar Keresztény Múzeumba kerüljön. Végakarátát 1920-ban teljesítették, ekkor kerültek a műtárgyak és az iratanyag Esztergomba. A neves művészettörténészt a nagyváradai római katolikus bazilika altemplomában helyezték örök nyugalomra.

Ipolyi püspöki kinevezésekor ugyancsak Nagyváradon élt, és ugyanott 1877 óta kanonikként szolgált Rómer Flóris (1815–1889). A két tudós pap már iskolai tanulmányaik során megismerte egymást, de tudományos érdeklődésre épülő barátságuk 1858-tól mélyült el igazán, amikor Rómer hosszabb ideig Győrben tartózkodott. Ezt követően többször is írt arról leveleiben, hogy a nagy tudós Ipolyi tanítványának vallja magát. Ipolyi is nagyra becsülte munkásságát, és az ő javaslatára a Magyar Tudományos Akadémia 1860-as közgyűlésén levelező tagjai sorába választotta Rómert. Nagyváradon a Történelmi és Régészeti Egyesületet működésébe újra életet lehelte, annak valódi motorja lett, és tíz éven keresztül irányította működését. Kiállításokat rendezett és nyilvános előadásokat is tartott a város történelem, régészet, művészettörténet iránt érdeklődő polgárai számára. *„Az ő javaslatára és az ő felügyelete alatt folyt a püspöki palota s a székestemplom helyreállítása, amikor pedig a régi várban Szt. László templomának romjai előtűntek, társai őt bízták meg az ásatások vezetésével.”* (Kumlik Emil 1907: 92). A két tudós élete több ponton összekapcsolódott, kutatási eredményeiket is megosztották egymással, és gyakran konzultáltak különböző tudományos kérdésekről. Ipolyinak például az egri várban lévő püspöki székesegyház feltárásával kapcsolatban voltak tapasztalatai. Sajnálatos, hogy Nagyváradon csak rövid ideig működhettek együtt Ipolyi hirtelen halála miatt.

Eger szerencsés település, hogy nagy múltú épületekkel és tárgyakkal rendelkezik: jórészt elkerülték a város két világháború pusztításai és a szocialista iparosítás is. A mai irigylésre méltó helyzet azonban nemcsak szerencse kérdése, az értékek megóvásán nagyon sokan dolgoztak az elmúlt évszázadok során. Nekik köszönhető, hogy jelentős részben ép örökségről, ma is meglévő épületekről, tárgyakról beszélhetünk, nem pedig csak történeti, régészeti kutatással feltárt objektumokról.

A lelkes lokálpatriótáktól a tudósokig több embert említhetnénk Eger múltjából, akiknek a város mai arca, öröksége sokat köszönhet. Volt, aki kisebb, volt, aki nagyobb részt vett ki ebből a munkából. Szemrecsányi Miklós (1854–1936) az egyik olyan tudós volt, aki jelentős részt vállalt a 20. században

1886. júl. 11. püspöki megyéje *hiveihez intézett*. Nagyvárad, 1886.

az örökségvédelemben. Elsősorban azzal, hogy szakmai műveltségére építve tudományos alapokra helyezte a kulturális örökség feldolgozását, megővését.

Szmrecsányi Miklós szép karriert futott be Budapesten. Jogi és művészettörténeti tanulmányait egyaránt jól kamatoztatta. Fontos pozíciókat töltött be az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatban, majd 1895-től a Vallás- és Közoktatási Minisztérium Művészeti Osztályának vezetője lett. 1899-ben miniszteri tanácsosi címmel vonult nyugalomba.⁵ Testvérei, Szmrecsányi Lajos (1851–1943) és Pál (1846–1908) révén került kapcsolatba Egerrel. Szmrecsányi Lajos már az 1890-es évek elejétől az egri érsekségen teljesített szolgálatot titkárként, apátként, majd segédpüspökként, 1912-től pedig egri érseki kinevezést kapott. A fővárosban elismert szakteknitényként számon tartott Szmrecsányi Miklóst ámulatba ejtette a vidéki város műemléki gazdagsága, és vonzották az ezzel kapcsolatos feladatok. Ez inspirálhatta abban a döntésében, hogy a századfordulótól maga mögött hagyta Budapestet, és bátyjához költözött Egerbe. Vass József (1877–1930) miniszter később igyekezett újra a fővárosba visszahívni, és felajánlotta neki a Műemlékek Országos Bizottsága elnöki tisztét,⁶ de ő ezt visszautasította, és haláláig Egerben maradt. Az Egri Érseki Líceum Múzeumának működése az ő munkássága révén tudományos alapokra helyeződött.

Lelkes műgyűjtő volt Szmrecsányi Pál is, aki Szmrecsányi Lajos egri érsek és Szmrecsányi Miklós művészettörténész bátyja volt. Az egri ciszterci gimnáziumban érettségizett, majd a budapesti tanulmányok és vidéki szolgálatok után 1870-től lett az egri főegyházmegye hitszónoka. Egyházi pályája szépen emelkedett, a következő évben Bartakovics Béla (1792–1873) egri érsek udvari papja, 1875-től pedig érseki titkár, majd irodaigazgató lett. Az Egri Érseki Jogakadémia igazgatói székéből először szepesi, majd 1903-tól pedig váradi püspökké szentelték. Az 1880-as évektől jövedelmének jelentős részt költötte műtárgyakra és könyvekre. Jó érzékkel vásárolta a magyar festők műveit is, így például Szinyei Merse Pál (1845–1920) *Patakpart* című festménye is egykor az ő tulajdonában volt. A „régiségek” iránti érdeklődését és azok megmaradását is fontosnak tartotta. Jelentéseivel segítette báró Forster Gyula (1846–1932) munkáját, aki a 20. század első évtizedében Magyarország műemlékeinek (Forster 1906) számbavételére vállalkozott.

---

5 Kiss 2007. 245.

6 SZECSKÓ 2012. 11.

Felhasznált irodalom:

- Bunyitay Vincze 1883–1884. *A váradi püspökség története I–III*. Nagyvárad.
- Forster Gyula báró 1906. *Magyarország Múemlékei*. Budapest
- Kiss Péter 2007. *Hatszáznégyen Eger múltjából 1944-ig*. Egri Városszépítő Egyesület. Eger.
- Kumlik Emil 1907. *Rómer Ferenc Flóris élete és működése*. Angenmayer Károly Könyvnyomdája. Pozsony.
- Lisztóczy László 1999. *Végeknek tüköri. Versek Egerről*. Pallas Kiadó. Gyöngyös.
- Sugár István 1965. Az egri melegvizű fürdők története I. *Az Egri Múzeum Évkönyve* 3. 119–144. Eger.
- Szmrecsányi Miklós 1926. *Az egri érseki Líceum Múzeumának szépművészeti tárgymutatója*. Érseki Líceumi Nyomda nyomása, Eger.
- Szmrecsányi Miklós 1937. *Eger művészetéről*. Kapossy János – Radics Elemér (szerk.) Stephaneum Nyomda R.T., Budapest.

Primer források:

- Egri Főegyházmegyei Levéltár (EFL)
Archívum Novum (AN) 1804–1980:
Comissio pro artesancra 1930. 1. d (Szmrecsányi Miklós levelezése)

Irodalmi vendégszereplések Nagyváradon 1940–1944 között¹

DR. FLEISZ JÁNOS

Nagyvárad Egyetem (Nagyvárad)

flejano@gmail.com

A tanulmány Nagyvárad irodalmi életének 1940–1944 közötti időszakát mutatja be. Nagyvárad „irodalmi város” volt: jelentős írók látogattak el Nagyváradra: Móricz Zsigmond, Hubay Miklós, Dutka Ákos, Németh László, valamint a háború alatti időszakban is rendeztek könyvkiállítást, könyvnapokat.

Kulcsszavak: Nagyvárad „irodalmi város”, könyvkiállítás, könyvnap

1. Írók, költők Nagyváradon

Az 1940. augusztus 30-a után lezajlott történelmi fordulat jelentős átalakulást hozott az irodalomban is. Egyrészt a nemzeti elnyomás és beolvasztás veszélye azonnal elmúlt, a magyar intézményrendszer lassú helyreállítása is elkezdődött. Nagyvárad magyar irodalmi élete is nagy örömmel fogadta az előnyös változásokat, annak ellenére, hogy már akkor is voltak Erdély kényszerű kettéosztásából és a nagyhatalmakkal szembeni kiszolgáltatottságból eredő aggodalmak.

A változásokra fogékony írók, költők ezekben az években észak-erdélyi szinten megfogalmazták nemcsak a régen várt felszabadulás örömét, hanem az előző időszakban elszenvedett elnyomatás idején megfogalmazódott „kisebbségi humánomot”, a hagyományos erdélyi liberalizmust, illetve az erdélyi szellemiséget, mint a kisebbségi sorsban megtalált útnak a folytatásának az igényét.²

Erdély 1940-es visszatérése után mindkét oldalon a korábbinál intenzívebb kapcsolatokra törekedtek. Az új helyzet egyik legnagyobb nyereségeként Nagyvárad közvetlenül bekapcsolódhatott a magyarországi szellemi életbe.

---

¹ Az írás alapját Fleisz János: *Nagyvárad művelődési élete 1940–1944*. Nagyvárad. 2017. 128–134. képezi.

² Pomogáts Béla 2008. 403.

Ezt jelezték a rendszeressé vált irodalmi látogatások is. A vendéglőadások előkészítését mindig a helybeli írók, költők vállalták magukra, így Nagyváradon Tabéry Géza volt a főszerző. Ezek eleinte nehezebben indultak el, ezért a Szigligeti Társaság első fontosabb irodalmi estélyére Nagyváradon csak 1941. február 27-én került sor, vendég a hazatért Gulácsi Irén volt.³

1941 májusában Móricz Zsigmond *Várad vára* címmel írt riportot, amelyben a város állapotáról is beszámolt. Ebben leírta: „*Váradnak most nagy gondja, hogy restaurálni akarják azt a várat...*” Ő a könyvnapokon járt a városban.⁴

1942 májusában a váradi származású Hubay Miklós beszélt *Hősök nélkül* című drámájáról Nagyváradon.⁵

A kapcsolatok kölcsönösségét mutatja, hogy a nagyváradai Szigligeti Társaság a székesfehérvári Vörösmarty Irodalmi Társaság látogatásának viszonzásaképpen Székesfehérvárott irodalmi estet rendezett, nagy és előkelő közönség jelenlétében. Némethy Gyulának, a Szigligeti Társaság elnökének megnyitó beszéde után Hlatky Endre díszelnök, Nagyvárad főispánja tartott előadást. Az irodalmi estén még Tabéry Géza, Nadányi Zoltán, Árvay Árpád és Daróczi Kiss Lajos versekkel és elbeszéléseikkel, Mándy Margit és Szalay Elemér énekszámokkal szerepelt. Az estnek rendkívül nagy sikere volt.⁶

1943 márciusában Dutka Ákos érkezett szülővárosába, Nagyváradra a Szigligeti Társaság jubileumának alkalmából. Tabéry Géza hozzá intézett köszönő levelében megállapítja: „... *megjelenésedet Nagyváradon március 7-i nagy ünnepélyünkön soha nem fogjuk elfelejteni.*”⁷

A hosszú kényszerű elszakadás után szokatlanul élénk közeledési törekvések is születtek, amelyek más körülmények között ritkábban jönnek létre. Így a földrajzi távolságot legyőzve 1943 júniusában Soproni irodalmi estre került sor Nagyváradon. A nagyváradai Szigligeti Társaság a soproni Frankenburg Irodalmi Kör tagjainak részvételével a városháza közgyűlési termében soproni irodalmi estet rendezett, amelyen a város társadalmi és közéletének előkelőségei is részt vettek. A sikeres irodalmi találkozó után a vendégek meghívták a váradi közélet és irodalmi élet képviselőit egy soproni bemutatkozásra.⁸

3 N 1941. febr. 28.

4 PIM Kt. Móricz Zsigmond-hagyaték IV.15. M 100/4197/66/1941.

5 N 1942. máj. 13.

6 MTI/Napi Hírek 1942. nov. 10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1942_11_1/?pg=405&layout=s

7 PIM Kt. Tabéry Géza-hagyaték V. lev. 4616/33.

8 MTI/Napi Hírek 1943. jún. 3. https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1943_06_1/?pg=105&layout=s .

A korábbinál jóval intenzívebb irodalmi, kulturális kapcsolatokban természetesen külön helyet foglalt el a közeli Debrecennel való kapcsolat. Ennek egyik dokumentuma, a Szigligeti Társaság átirata a debreceni Csokonai Körhöz a debreceni írók meghívása váradi szereplésre tárgyában. A debreceni Csokonai Kör írói a nagyváradiak meghívására 1944 januárjában a váradi református kultúrpalota nagytermében tartottak matinét. A matiné műsorában Csobán Endre, a Csokonai Kör alelnöke a régi Debrecen, Juhász Géza pedig az új Debrecen lelkéről tartott előadást. Gulyás Pál költeményeiből olvasott fel.⁹

1944 januárjában Nagyváradon megszervezték az első nyilvános iskolai szavalóversenyt is. Ez volt abban az évben a kevés új kezdeményezések egyike.¹⁰

Az egész időszak számos irodalmi látogatásai közül kiemelkedtek Márai Sándor 1942-ben és Németh László 1943-ban rendezett előadóestjei. Ezek hosszú ideig megmaradtak a váradiak emlékezetében, hatásuk pedig szinte máig érvényesül, emiatt ezekkel részletesebben foglalkozunk. Márai *Két nap Váradon* című írásában számol be a látogatás felemelő élményeiről, ebben a következőket olvashatjuk: „Erdély mindig azé volt, aki Váradot bírta. Éjjel, a szanatóriumszerű szállodaszobában, Várad történetét olvasom. Mennyi vér! Mindig ezért a kapuért verekedtek, törökök, labancok, mindig ezt az alföldi kaput kerülgették a portyázó hatalmak. Martinuzzi itt szövögette nehezen átlátható, nehezen megérthető terveit, s mindenki itt rombolt egyet a gazdag városon, aki Erdély felé vagy Erdély felől tört. Hogyan alkotott és őrizhetett ez a város az évszázadokban remekműveket? Többet tett, ismerte a magyar titkot: minden erejével megmaradt. [...] aki mélyebben néz a modern kövek mögé, megtalálja itt a magyar történelem minden mozgató motívumának nyomait és jelképeit. Nem, ez a város nem » szép «. De tapasztalt és bölcs. Olyan, mint egy felnőtt, aki már nem hatni akar, csak lenni. «Irodalmi «város? [...] Nem tudom. Biztos csak az, hogy itt az írók minden korban jól és otthon érezték maguk. Ezt, szerényen, mint kései tanú, bizonyíthatom. S nem minden magyar város mondhatja el, hogy jól bánt az írókkal és az irodalommal.”¹¹

A következő évben, 1943-ban, néhány hónappal a nevezetes nyárvégi balatonszárszói beszéde előtt, Németh László tartott Váradon emlékezetes előadást *Nagyváradi beszéd* címmel. A Nagyváradi Református Kör irodalmi estjén (melyet Szabó Pál közreműködésével egy szórványinternátus javára rendeztek) Németh László arra figyelmeztetett, hogy a kisebbségi sorsból szabaduló magyarságnak fenn kell tartania azt az erkölcsiséget, amelyet a kisebbségi élet körülményei között alakított ki magának.

9 Idézi Bakó Endre 2016.

10 E 1944. jan. 18.

11 Idézi Bakó uo.

Visszautalva előző kolozsvári beszédére leszögezte, hogy a „magyarság még igen soká, évtizedekig vagy évszázadokig kisebbségben lesz tulajdon földjén”, mert elképzelhetetlen, hogy ne legyenek, akik Európa és a világszellem nevében törnek rá valódi hajlamaira, hódító szándékaik és érdekeik szerint nyomva el azokat. *„Összeszorított foggal és erkölccsel kell felkészülni erre a hosszú időre. De ez a sorsnyomás másokat is fojtogat. A magyarság kisebbségi – gyarmatosított, bennszülött – helyzetben van saját hazájában, s a valódi többséget ebbe a kínos állapotba taszítják bele Európára támaszkodva”*. Ebben a nyomorúságában azonban más kis népek mártíriumával is osztozik; sőt általában az emberség önértékét képviselő szellemi minőséggel, amely a nagy népek leigázott értéksajátosságait is jellemzi. *„A nagy népek milliói éppúgy kisebbségben vannak a maguk birodalmában, mint a kis népek velük szemben. S gondoljunk Indiára, Kínára, Afrika, Dél-Amerika színes millióira.”*

„Ha a kisebbség minőséget, humánusmot, sajátos és árnyalatos értékeket jelent, vele szemben a mennyiség, a tömegelvűség, az erőszakos anyagelvű uniformizáció áll. A ragadozó, tömegmanipuláló globalizáció és kolonializáció. Ez alacsonyítja le a nemzeteket, züllesztí hordává őket, s ez gázol végig szorgalmunk vetésén, amíg csak az emberből kisanycargatott hősiesség, nagyság, önfeláldozás: mondjuk ki, az Isten – a szeretet háziállataivá nem törí a szörnyű masinákat”. Németh László minőségfilozófiája tehát nem elzárkózó elitizmus, mert nemcsak óvni, hanem komoly erőfeszítéssel szétárasztani is kívánja a minőség követelményeit.¹²

A szembeszegülő küzdelemben mindazonáltal sohasem szabad az ellenség harcmodorát átvenni, hirdeti az író, keserű tréfával világítva rá a magyar természet emberséges alapvonásaira: *„aki azt mondja, hogy ennél vagy annál a világfordulatnál ő vagy övéi ezt és ezt fogják fölakasztani: az nem magyar. Aki azt mondja, hogy bármi lesz a háború vége, engem föl fognak akasztani, arról elhíheded, hogy magyar.”* S *„a nagy ellenség ellen nagy lelket kell növeszteni”*; a kisebbségi embernek, *„akár magyar vagy holland, vagy hindu”, „hűségben, halálra szántságban, áldozatkészségben”* kell fokozottan felfegyverkeznie – fogalmazódnak meg az erkölcsi létszemlélet, a példaadás, a mintaélet alapintelméi. És a népi szolidaritáséi: hogy azokhoz kell ragaszkodni, *„akik – milliós szörvényaikön – mindig lenn fognak maradni”*. Egyfajta *„aktívabb gandhizmus”*-ra szólít fel Németh László, a jézusi ihletődés erejére hivatkozva. És sajátos (s az *Iszonyban* érzékletesen kiteljesedő) morálontológiai, kultúrantropológiai nézeteire: hogy az embernek és kultúrájának a feladata *„a világ növényi alaptermészetét helyreállítani: az állatvilág ragadozó kedvét a növények csendesebb erkölcsére szorítani”*. A gyilkoló ösztönt megzabolázó organikus növényfolyamatra, a *„teremtő igénytelenségre”*, a ragadozást

12 Bertha Zoltán 2013.

megfelező „*növényemberségre*”. A kisebbségiség társadalmi, nemzetpolitikai, morálteológiai elmélete így teljesebbé válik létező és üdvözlendő igazságokká Németh László életfilozófiájában – a példaállítás küldetéses ethoszával. A mélymagyarságban és a mély kelet- vagy közép-európaiságban megmerítkező szellem szövetkezhet és fonódhat össze igazán az egyetemes kultúra morális és spirituális távlataival, az „európai vallással”, az „Öreg-Európa” elől sugárzó eszményeket megőrző és megélénkítő törekvésekkel – Kelet és Nyugat időtálló szintézisét megteremtve.¹³

Márai is, Németh is az úgynevezett „nemzeti stratégia” néhány fontos elvét fejtette ki Váradon, a város múltjában és kultúrájában ennek ihlető forrásait találta meg. E két irányadó irodalmi látogatás hozzásegítette a váradi irodalom és kultúra kedvelőit saját helyzetük és perspektíváik felméréséhez.

A második világháború végén a városnak igen nagy veszteségekkel kellett számot vetnie. A régi Nagyvárad lassan csakugyan a múltba merült, a város és magyar kultúrája, irodalma tovább élt, mi több, elevebben, mint néhány évtizeddel korábban.

2. Könyvkiadás, könyvterjesztés

Nagyvárad fontos gócpontja volt a korabeli könyvkiadásnak és -terjesztésnek. Alapot adott ehhez a már régóta létező kiadói hagyomány, a város több, viszonylag jól felszerelt nyomdája és képzett szakembere.

Nagyváradon nem csak a helyi alkotók adták ki könyveiket, de kisebb mértékben a már innen elkerült vagy a városhoz kötődők is. A korabeli magyar könyvtermésről elmondhatjuk, hogy országosan a főváros, Budapest elsőprőtúlsúlya jellemezte, Észak-Erdélyben pedig Kolozsvár volt az egyeduralkodó. Nagyvárad itt is a vidéki nagyvárosok között kapott helyet, pozíciókat veszítve a többi meghatározó várossal szemben. Nem hiányoztak azonban a grafikai munkálkodás és illusztráció hagyományai, így a Nagyváradon kiadott könyvek jelentős része gondozott grafikával és illusztrációkkal jelent meg. Köszönhető ez elsősorban a holnaposok köréből kinőtt kiváló grafikus, illusztrátor és könyvtervező Balogh István munkásságának.¹⁴

Nagyvárad ebben az időben, a többi észak-erdélyi nagyobb városhoz hasonlóan, bekapcsolódott az országos könyvnapok eseményeibe, ebben a tekintetben is Kolozsvár után a térség legfontosabb könyvünnepeit rendezve meg. Az első magyar könyvünnepe Nagyváradon 1941 júniusában tartották.¹⁵ A ko-

¹³ Uo.

¹⁴ Balogh István grafikus, miniatúrfestő <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/balogh-istvan-329>

¹⁵ EN 1941. jún. 9.

rabeli sajtó híradása szerint: „S ezen a ragyogó júniusi reggelen Erdélyben is, Nagyváradon is kezdődik a magyar könyv piros betűs ünnepe. A Bémer téren sokáig hangos volt az éjszaka, készült a második sátor, reggelre a harmadik [...] Nagyvárad mindig „irodalmi” város volt s Nagyvárad ma a könyv ünnepén az írókat köszönti. Zsabbka Kálmán, a hős Rongyos gárdista már itt van. S itt van Ignác Rózsa, Erdélyi József és még itt lesznek néhányan magyar írók. Érezzék meg Nagyvárad lelkét s Nagyvárad érezze meg a magyar írók lelkét, a magyar könyv első szabad ünnepén a három napos könyvnapon”.¹⁶

Másnap a diákság már a kora délelőtti órákban sűrű sorokban állt a standok előtt, de más érdeklődők is voltak szép számmal. Az első nagyvárad-i könyvnap sikeres volt, sokan akartak találkozni olyan irodalmi alkotókkal, mint Gulácsy Irén, Ignác Rózsa, Zsabbka Kálmán, Csurka Péter, illetve Móricz Zsigmond.¹⁷ A könyvnap sikeréhez hozzájárultak a népszerű várad-i színésznők is: Fülöp Viola, Fónay Márta, Kertész Ica és Komlós Juci, akik segítettek a könyvek promóciójában.¹⁸

A városban egyéb könyves események is történtek. 1941. június 15-én nagy érdeklődés mellett nyílt meg Nagyváradon a német könyvkiállítás, amelyen Schuster Lajos nagyvárad-i német konzul mondott megnyitó beszédet.¹⁹

1942-ben még sikeresebb könyvnapokat szerveztek. Az erről szóló korabeli sajtóbeszámolókból értesülünk, hogy a nagyvárad-i könyvnapokon a Bémer és a Szent László téren mutatós sátrakat állítottak fel, melyek egyike Nyíró József *Halhathatatlan élet* című kötetének óriási mása volt. Főleg fővárosi írók dedikáltak: Veres Péter, Nagy István, Sinka István, Somogyi Imre, Darvas József.²⁰ A vendégeket megkérdezték, milyen kilátással vannak Nagyváradon? Ebből megtudjuk: „Én nem sokat várok ettől a várostól – jelentette ki Veres Péter, a kiváló népi író, aki kigazda külsejével a legszembeötlőbb az írói csoportban. Tulajdonképpen – folytatta – talán Pécsét és Kolozsvárt leszámítva egyetlen magyar vidéki várostól se lehet sokat várni irodalmi érdeklődés dolgában. Még Debrecen se kivétel ebben, ahol pedig egy sereg olyan ember él, akinek komoly irodalmi igénye kellene, hogy legyen. [...] Nagyvárad egyébként pezsgő életű városnak tetszik és valószínű mondotta, hogy az új magyar társadalom megerősödésével ismét tapasztalható lesz itt az a kultúrigeny és irodalmi érdeklődés, amiről egykor híres volt ez a város.”²¹

16 E 1941. jún.10. EN 1941. jún.10.

17 Uo.

18 Nagy Béla 1999. 79.

19 EN 1941. jún. 16.

20 ML 1942. jún. 8.

21 Uo.

Erdélyi József véleménye szerint: „... a könyvnapnak előzetes és jelentős propaganda kell. Itt ez nagyon hiányzott, annál inkább meglep most a szép eredmény. A könyvek nagyon szépen fogytak, jobban talán, mint Vásárhelyen és Várad nem maradt sokkal Kolozsvár mögött sem”.²²

A következő napon érkeztek Szabó Pál, Erdélyi József, Gombos Gyula, Bókai János.

Népi irodalmi estet is tartottak a könyvnap alkalmából a városban tartózkodó írók és költők értékes és jól sikerült előadásokkal a Református Kultúrpalotában, amely megtelt ebből az alkalomból. Veres Péter *Népiség és irodalom* címmel tartott előadást, Nagy István *Vidám történet* című elbeszélését olvasta fel, Sinka István verseiből adott elő.²³

A könyvnapos vásárlások nem voltak túl nagyméretűek, főleg középiskolás diákok látogatták végig a sátrakat, tanáraik vezetésével, akik autogramokat kértek az íróktól, a tanárok az intézetek könyvtárai számára vásároltak. A helyi írók iránt is mutatkozott érdeklődés Horváth Imrének több verseskötete, Tabéry Géza *Frimont palota* című regénye is fogyott.²⁴

Az 1943-as könyvhét már stagnálást jelentett,²⁵ 1944-ben pedig a sok megszorítás miatt a rendezvény már alig emlékeztetett a két-három évvel azelőtti eredményes könyves rendezvényre.

Összességében a magyar könyv fontos szerepet a játszott a korabeli nagyváradiai életében.

Felhasznált irodalom és rövidítések:

E: *Estilap*

EN: *Erdélyi Néplap*

ML: *Magyar Lapok*

N: *Nagyvárad*

MTI/Napi Hírek

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1942_11_1/?pg=405&layout=s

https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1943_06_1/?pg=105&layout=s

²² ML 1942. jún. 11

²³ ML 1942. jún. 9.

²⁴ Uo.

²⁵ N 1943. jún. 2.

PIM Kt. Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM)

Bakó Endre 2016: *Irodalmi kapcsolatok Debrecen és Nagyvárad között*. Várad. 2016/5.

<http://www.varad.ro/irodalmi-kapcsolatok-debrecen-es-nagyvarad-kozott/Bakó>

Balogh István grafikus, miniatűrfestő <http://artportal.hu/lexikon/muveszek/balogh-istvan-329>

Bertha Zoltán 2013: *Nagyváradtól Szárszóig. Németh László – válságos időkben*. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2013/1–4. 31. Ötágú Síp.

http://www.e-nyelv.hu/feltoltes/2016/05/NyeK_XLIII_172_175_web.pdf

Nagy Béla 1999: *A tegnapok színháza. A nagyváradai magyar színház képes olvasókönyve a XX. századból*. Nagyvárad, 1999.

Pomogáts Béla 2008: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944). II. Irodalmi dokumentumok*. Csíkszereda, 2008.

Ady Bandi vagy Brüll Adélka? Nyomozás az első Ady-fénykép kapcsán Lojanek nagyvárad fényképész műhelyében

NAGY ANGÉLA

Ady Endre költészetét kedvelők oldal és csoport (Budapest)
irodalmirendezeny@gmail.com

Az Ady Endre-szakirodalom és -ikonográfia szerint van egy fénykép, amely kislányruhában, babával a kezében, trónszéken ülve, nyakpánttal mutatja be a kis Ady Endrét. Igaz, hogy már az 1944-es sajtóbeli közleményben is úgy szerepel: „Minden valószínűség szerint az egyéves Ady Endrét ábrázolja az itt közölt gyermek-felvétel is. Baráth Ferenc”. A valószínűsítés ellenére a szakirodalom innentől említi, hogy ez az első Ady-kép. A képen látható egyedi „trónszék” alapján a szerző kinyomozta, hogy a fénykép Lojanek János híres nagyvárad fotós műhelyében készült (sok más képpel egyetemben). Ebben a műteremben fényképezkedhetett a nagyvárad Brüll család is, valamint a kis Brüll Adélról (Ady későbbi, Léda nevű szerelméről) is készültek fotók ugyanott. Ezek a nagyvárad Ady Múzeum tulajdonában vannak. Ráadásul a kis Brüll Adélról és testvéréről készült Lojanek-fotón is pontosan olyan nyakpántot fedezhetünk fel, mint azon a képen, amelyen a kis Ady Bandit gondolják. Ennek alapján a szerző – korábbi megérzéseit is bizonyítottan látva – arra a következtetésre jutott, hogy a kis Adynak tulajdonított képen valójában – a Nagyváradon született – Brüll Adél látható körülbelül 1 éves korában. Az Érmindszenten született Ady Endrét szülei elsőéves korában minden valószínűség szerint nem utaztatták a 100 kilométerre lévő Nagyváradra fényképezkedés céljából. A fotótörténeti nyomozás eredményeként módosítani kell az Adyval kapcsolatos ikonográfiai ismereteket.

Kulcsszavak: fotótörténet, ikonográfia, Ady Endre, Lojanek János, Brüll Adél

Ady Endre gyermekkori képe

Ady Endre gyerekkori képével először egy Írók Fiatalon nevű kártyán találkoztam, amelyet a Petőfi Irodalmi Múzeum ajándékboltjában vásároltam több évvel ezelőtt. Ez egy egyszerű kis párosításos kártyajáték, amelyen a költők, írók gyerekkori képét össze kell párosítani a felnőtt képükkel. A végén

a vesztes kezében marad páratlanul a „Fekete Péter”, ami a Nyugat logója volt. Már akkor is hitetlenkedve néztem erre a kislányruhában, trónszéken ülő, világos szemű gyermekre, aki egyáltalán nem tűnt Ady Endrének. De azért bevallom, jólesett látnom, hogy milyen volt a kis Bandi.

Jómagam már középiskolás korom óta nagy rajongója vagyok Ady Endre költészetének. A róla megjelent írásokat, könyveket gyűjtöm, verseiről szóló facebook-csoportot és oldalt is működtetek, költészetének kedvelői számára. Ezzel együtt pár éve életének aktív kutatója is vagyok, szabadidőmben, hobbi szinten. Biztos vagyok benne, hogy nem nekem jutott eszembe először a gondolat, hogy valamiképp ez a kisgyerek egyáltalán nem hasonlít Ady Endrére. De akkor ki lehet? Ezidáig a kép készítésének helyére és a rajta látható gyermek biztos kilétére sehol nem találtam információt. Másodszorra akkor került elém ez a kép, amikor 2013-ban megvásároltam a Petőfi Irodalmi Múzeum kiadásában megjelent E. Csorba Csilla: *Ady portrévá lett arc* (2008) című képekötvet, benne a költő összes képével. A kronológiai sorrendbe válogatott Ady-fotográfiák között első helyen szerepel a kiadványban ez a kiskori kép (E. Csorba 2008: 37. 1. fotó):¹

A kép magyarázata: Nagy Andor *Ady Endre meghalt* című, a *Világ* 1919. január 28-ai számában megjelent cikkében megemlíti, hogy a költő asszonya, azaz Boncza Berta Ady halálakor „egy sárgult, régi, kis fényképet” adott át neki, hogy azt vigye ki a halott Adyhoz, s azt vele együtt tegyék a sírba: „egy nagy szemű kisgyerek ül párnák között a sápadt képen” – olvashatjuk a cikkben, amelynek alapján valószínűnek látszik, hogy Nagy Andor a később a Magyar Játékszínben közölt kép egy példányát kapta kézhez.

¹ A kép forrása: *Magyar Játékszín*, 1944. aug. 31–szept. 6. / 6. szám [7.] Baráth Ferenc közlése

A közölt kép – mint azóta megtudtam – nem található meg a Petőfi Irodalmi Múzeum (PIM) fotótárában, s ha még egyáltalán megvan valahol, az a kutatók előtt ismeretlen. Fellapozva e régi újságot – amelyből át lett véve a kép –, látható, hogy a kisgyermek képe középen van, körülötte Léda (Brüll Adél) fiatalkori és idősebb kori képei, valamint Csinszka- és Ady-képek vegyesen. A képeket kommentáló Baráth Ferenc szintén csak valószínűnek tartja, hogy Ady szerepel a képen. A következő szöveget írja kommentárként az oldal alján: „Az ismeretlen irodalmi ritkaságok közrebocsátásával kapcsolatban ezen a héten Adyt és Adyra vonatkozó fényképeket bocsátok közre. Az országban nyilván még számos ismeretlen Ady relikvia lappang. Számtalan nagy írónk, költőnk ereklyéi, relikviái rejtőzködnek kúriák könyvtáraiban, padlásokon, légó csomagokban, magányos gyűjtők fiókjában. A most közreadandó ismeretlen képek közül legérdekesebb az, amely Ady Endrét 26 éves korában ábrázolja. A felvétel egy Lemberth nevű festő ceruzarajzáról készült. Igen érdekes az Adyt és Csinszkat együtt ábrázoló kép is. Minden valószínűség szerint az egyéves Ady Endrét ábrázolja az itt közölt gyermek-felvétel is. Baráth Ferenc”.²

² Magyar Játékszín, 1944. aug. 31–szept. 6. / 6. szám [7.] Baráth Ferenc közlése

Ha jól megnézzük, a legfeltűnőbb a két közlés között, hogy a kép át lett fordítva negatívba, illetve tükörképbe, mivel az újságban lévő képnél még a fürtös hajú baba a gyermek jobb kezében van, a haj választéka pedig a feje bal oldalán. A *Portrévá lett arcban* (E. Csorba 2008) lévő képen már a haj választéka, emiatt az átfordítás miatt, ugyanarra van, mint ahogy Ady Endre is viselte. Kétségteljesen, így talán „adysabban” hatott a kisgyerek, mivel tudjuk, hogy Ady – jellegzetes hajforgója miatt – a haját mindig jobbról balra fésülte. Megfordítottam a képet, hogy jobban el tudjuk képzelni az eredetit:

Megjegyzem, hogy a kép *A tegnapok és holnapok árján* (Láng 1977) című kiadványban már közlésre került 1977-ben, ahol a kiadvány végén E. Csorba Csilla *Ady száz arca* címmel fénykép-ikonográfiát állított össze. Ebben még az eredeti, nem átfordított kép szerepelt. Ugyanúgy ez a korábbi újságoldal szolgálhatott forrásul, de egy nagyon sötét, rossz minőségű kép látható ott.

Hajválaszték, játékbaba, lányruha, nyakpánt

Hajválaszték ide vagy oda, számomra így is gyanús maradt a kép; azaz, hogy ez a szem, ez az arc nem lehet a kis Bandié. Ha alaposabban megnézzük a képet, láthatjuk, hogy a kisgyermek kezében egy fürtös hajú játékbabát ölel, valamint fidres-fodros lányruhában van. A szeme világos színű. A nyakán látható egy sötét színű nyakpánt, egy kis medálféle dísszel. Valószínűsítve, hogy kisgyermekre nem nagyon adtak akkoriban sem fekete színű ékszert, talán piros, lila, zöld vagy kék lehetett. A nagyváradi Ady Múzeumban fellelhető Lédának egy olyan gyermekkori képe, ahol húgával, Margittal van lefényképezve.³ Kislányok még mindketten, Léda talán négy-öt éves lehet. Margit húga vélhetően kettő. Brüll Adél 1872. szeptember 1-jén született Nagyváradon. E közös képük készítési ideje az 1875–76 körüli évekre tehető. A képet Lojanek János neves fényképész mester készítette Nagyváradon. Lojanek fényképészeti műterme Váradon a Karguj-házban volt egészen 1899-ig, mikor az épületrész elbontása után a felépült új bazárépületbe költözött át a műterem.

Íme a kép Brüll Adélról és Margitról:

3 Brüll Adél és Brüll Margit, Nagyvárad, Lojanek János fotója, 1876 körül.

A képet nézve egyből szembetűnt a nyakpánt, ami kísértetiesen hasonlít ahhoz, ami a kis Ady nyakában van a trónszékes fotón. Az arcvonások feltűnő hasonlósága számomra ekkor már nyilvánvalóvá tették, hogy a kis Léda ülhet az Adynak vélt, újságban megjelent képen.

A trónszék nyomában

Nem hagyott nyugodni a kép eredete, illetve készítőjének kiléte, de ekkor már volt egy olyan sejtésem, hogy talán ez is Váradon készülhetett Lojaneknél. A következő gondolatom támadt: ha a fotós műtermében volt egy ilyen gyönyörű faragott trónszék, akkor valószínűleg sokan szerettek ezzel a díszlettel fotózkodni. Gondolom, számtalan kép készülhetett ezzel a csodás székkal a háttérben. Azokban az időkben – az 1800-as évek közepén, végén – a működő fotográfusok között szinte verseny volt a tekintetben, hogy melyik tud szebb, előkelőbb, különlegesebb bútorokat, székeket, háttereket felvonultatni a képeken. Ez jelentette az egyes fotósok egyediségét, vonzerejét. Nem használtak tucatbútorokat. Kézzel faragott, művészi bútorcsodák adták a különleges

Korabeli képeslap Lojanek János Nagyvárad-i fényképész Fő-utca 12. szám alatti üzletével

miliőt, amelyekbe beleülve még az egyszerű emberek is előkelőnek érezhették magukat, hogy majd évekig büszkén és örömmel nézzék az utódok is a szobájuk falán lógó családi képeket. Ha ezzel a szép trónszékkal sok kép készült, akkor reméltem, hogy így 140 év múltán is talán egy darab hátha fennmaradt belőle, és ha be is digitalizálta valaki, talán megtalálható a világhálón. Felté-

telezésem nyomán rögtön a „tűt a szénakazalban” esete jutott eszembe, ennek ellenére elkezdtem a sziszifuszi keresést. Ha bebizonyosodna, hogy a szék Lojanek széke volt, akkor szinte biztosnak látszik, hogy a kis Brüll Adélkát 1 éves korában is szintén Lojanek fotózta ezen a trónszéken. Majd természetesen a kis Margitot is elvitték 2 éves kora körül fényképezkedni, de akkor már mellette állt nővérkéje is, Adél. A Brüll család szerette annyira az előkelőségét prezentálni, hogy a legjobb váradi fotóműterembe vitték lányaikát megörökíteni, és ezt talán már Adél egy éves kora körül is így gondolták. Ezek után Lojanek-képeket kerestem az interneten, csakis Lojanek János nevével fémjelzett váradi képeket.

Aki keres, az talál! Mondanom sem kell, mekkora öröm és meglepetés ért, amikor végre megpillantottam a keresett képet. Feltűnt a gyönyörű faragott trónszék egy Lojanek-fotón, egy előkelő, nagy szoknyájú ruhában lévő elegáns nő fogja a széket, a kép alján pedig a Lojanek János felirat volt olvasható. A kép dátuma (az alatta lévő közlés szerint) hozzávetőlegesen 1860–62, a hölgy, aki rajta van, nem más, mint Jókai első felesége, Jókainé Benke Judith, azaz Laborfalvi Róza fiatal korában.⁴

A kép az Erdélyi Fotográfia Múzeumért Egyesület (dr. Molnár Attila fotótörténész) tulajdonában van, ő tette közzé a flickr.com fotómegosztón, ezúton is köszönet neki érte. Íme, megvan a szék, ami Lojaneké volt, az ő műtermében állt Nagyváradon. Azonosságához kétség nem fér, ugyanezen ül az a kislány is,

⁴ Jókainé Benke Judit – Lojanek János műterme, Nagyvárad 1860–1862. <https://www.flickr.com/photos/tags/lojanek/> Az eredeti fénykép Jókainé Laborfalvi Rózáról a flickr.com fotómegosztó oldalon található: <https://www.flickr.com/photos/36481158@N02/33451719395/> A kép az Erdélyi Fotográfia Múzeumért Egyesület tulajdona.

akit ez idáig tévesen Ady Bandinak hittünk. Talán csak a huzat lett áthúzva az évek során, mert jól láthatók a nagy fényes – gondolom – rézszegecsek, amelyekkel az új kárpit rögzítve lett. A két kép készülte között körülbelül 10 év telhetett el. A kárpit biztosan kifakult, elkoszolódott, és egy ráhúzott anyaggal új színt adhattak neki. A szék többi részlete teljességgel azonos.

Mindezek ismeretében most már elmondhatjuk: nemigen valószínű, hogy Ady Lőrinc és Pásztor Mária elindultak volna a kis Ady Endrével Nagyváradra fotózásra, hogy a 100 km-es utat, lovaskocsival majd egy nap alatt(!) megtegyék az egyéves fiukkal. Annál is inkább, mert Nagykárolyban és az alig 20 km-re lévő Tasnádon is biztosan lehetett volna fotóműtermet keresni. De talán ők nem is tarthatták egy ilyen kép elkészültét annyira fontosnak.

Ezek után már annyira nem is lényeges információ – de azért mégis megjegyzem –, hogy Lojanek János még Ady Endre születése előtt, 1877 májusában elhunyt. Gyermeke valószínűleg nem volt, mivel a gyászjelentésén is egy özvegyasszony közli a halálhírt, aki csak rokonnak, illetve nagybátynak nevezte Lojaneket: *„Lojanek János nagyváradai fényképész 1877. május 15-én életének 63-ik életévében elhalálozott.”*

Várad híres fényképészét egész Nagyvárad gyászolta, hisz nem volt család, akinek ne lógott volna házának falán egy-egy Lojanek János névvel fémjelzett fénykép. Halála után átvették a műtermét (utódja Molnár J. volt), de a képek szélén továbbra is a Lojanek felirat volt látható. Vajon lett volna-e akkora vonzereje az utód műtermének, hogy ekkora utat tegyenek meg miatta Ady Lőrincék? Kétlem.

Fénykép Ady sírjában

De kanyarodjunk még kicsit vissza ahhoz a történethez, amikor Ady halála után, Nagy Andor szerint, Csinszka egy halvány kis gyerekképet adott neki, hogy tegye a sírba Ady mellé. Vajon tényleg volt egy ilyen kép? Milyen képet adhatott Csinszka, és ki volt rajta? Nagy Andor azt írja a cikkben, hogy a gyermek párnák között ül.⁵ Brüll Adélka nem ül párnák között Lojanek műtermében, és a kis ruha sem igen nézhető párnának. Nagy szeműnek pedig főleg nem mondható. Akkor vajon kinek a képét adhatta oda Csinszka? Egyáltalán adott-e képet? Ha történetesen mégis ezt a gyermekkori képet adta oda, azt el tudom képzelni róla (ismerve Boncza Bertuka furfangos eszét), hogy tudatosan adta oda Léda gyermekkori képét az Ady-sírba. Elismerte és tisztelte Ady és Léda nagy szerelmét, és talán úgy gondolhatta, ez kedves lenne Adynak, ha mellé temetteti a sírba egy kép formájában, jelképesen. Érezhette, hogy jobban teszi, ha nem fedi fel, hogy ez Léda képe. Nagy Andornak ezért mondhatta, hogy ez Bandi gyermekkori képe. Ha elárulta volna, másnap talán már tele lettek volna az újságok a hírrel, hogy Ady Endrének Brüll Adél képével temettette el az urát! A szíve ezt diktálta neki, de nem akarta nagydobra verni. Természetesen ezek csak az én következtetésem. Az igazságot már nem tudhatjuk meg teljes bizonyossággal, és kinek-kinek a fantáziájára van bízva, hogy mit tart valószínűnek.

Mindenesetre az tény, hogy Ady néhány nappal halála előtt megátkozta Csinszkat. Beteg agóniájában – Ady Lajos visszaemlékezése szerint – azt mondta neki: *„Légy átkozott, mert te tetted tönkre az életemet. Miattad kellett éveken keresztül mindenre, amit gyűlöltem, azt mondani, hogy szerettem: s amit pedig szerettem, arra azt mondanom: gyűlölöm...”* Tudvalévő tény – szemtanúk visszaemlékezése szerint –, hogy Csinszka a Veres Pálné utcai lakás berendezésekor Léda képét is feltette a falra. Mindvégig meg akart ismerkedni vele, de Léda ettől a találkozástól elzárkózott.

Összegzés

Összegzésül tehát megállapíthatjuk, hogy Ady Endre gyermekkori fotója: volt, nincs! De azért ne keseredjünk el, lett helyette egy kis Lédánk. Remélhetőleg hamarosan le fog kerülni ez a gyermekkori Ady-kép az érmindszenti Ady-ház faláról is, ahol épp azon ágy fölött lóg, ahol Ady Endre született. Elképzelem, ha most ezt Ady látná, biztosan mosolyogna. Szerette a tréfát, így talán ezt is annak venné, hogy szülőágya felett, jelenleg az általa halhatatlanná tett Brüll Adél képe lóg.

⁵ Nagy Andor: Ady Endre meghalt. Világ, 1919. 01. 28. 5.

Felhasznált irodalom:

- E. Csorba Csilla, 2008. *Ady – A portrévá lett arc. Ady Endre összes fényképe.* Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest.
- Láng József (szerk.) 1977. *Tegnapok és holnapok árján. Tanulmányok Adyról.* Szerk. Láng József. A Petőfi Irodalmi Múzeum és a Népművelési Propaganda Iroda közös kiadványa, Budapest.

A szerkesztő megjegyzése:

Az írás eredeti megjelenése helye: <http://www.irodalmijelen.hu>

Az első közlést a szerző átdolgozta kiadványunk számára.

Lenkey János emlékezete Egerben és a Partiumban

HÉJJAS FLÓRA

Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola (Eger)

hejjas.flora@gmail.com

Lenkey János honvédtábornok szimbolikus alakja az Eger és Nagyvárad, illetve a Partium közötti 19. századi kapcsolattörténetnek. A közlemény ezt az összefüggést mutatja be az egri emléktáblák segítségével.

Kulcsszavak: emlékezhelyek, emléktáblák, Eger művelődéstörténete (19. század), Nagyvárad művelődéstörténete (19. század), Lenkey János

Az Egerben született és Aradon elhunyt Lenkey János (1807–1850) élete szorosan nyomon követi az 1848–49-es szabadságharc eseményeit. Rövid tanulmányomban az ő emlékezetét mutatom be Egerben, illetve kitérek a Nagyváradon és az Aradon töltött időkre is. Személye ugyanis szimbolikus összekötő kapcsot képez Heves megye és a Partium között. Írásom alapja egy korábbi kutatás, amelyet egyetemi tanulmányaim alatt egy szaktársammal – Czéh Sándorral – közösen folytattunk. Vizsgálódásunk tárgya Eger kulturális emlékezete volt, ezen a tág témán belül pedig az egri emléktáblákat dolgoztuk fel, ami teljesen új megközelítést jelentette az egri emlékezet feltárásának. Az emléktáblák ugyanis kifejezik a viszonyt a város kulturális örökségéhez, a városgyarapító ősökhöz, állításuk mindig fontos társadalmi ünnep. Több mint 280 emléktáblát kutattunk fel, majd ezt követően különböző szempontok szerint feldolgoztuk őket, és kidolgoztuk azokat az emléktáblákkal kapcsolatos témaköröket, amelyek segítenek beágyazni a témát nemzetközi és hazai kontextusba. Természetesen ebben a közleményben sem az idő, sem a hely nem engedi meg a téma bővebb kifejtését, így arra gondoltam, kiválasztok egy igen jelentős személyt, aki nemcsak Eger városának emlékezetében, hanem az egész ország számára fontos, ez alatt a teljes Kárpát-medencét értve.

Egerben mi készítettük az első ilyen volumenű emléktábla-összeírást és -elemzést, azonban az országban máshol, valamint a határon túl már találunk korábbi példákat is. Ilyen összeírások készültek többek között a követ-

kező települések esetében: Székesfehérvár,¹ Pécs,² Szatmárnémeti,³ Kassa,⁴ Kolozsvár,⁵ Győr⁶ és olyan budapesti kerületek esetében, mint a II. kerület⁷ vagy Újlipótváros.⁸ Természetesen nem hagyhatom ki Jakab Albert Zsolt könyvét sem (*Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*),⁹ amely kutatásunk egyik legfontosabb alapja volt. Ezen példák alapján is jól látszik, hogy a kulturális emlékezet megőrzése, feldolgozása, számbavétele sokak számára fontos feladatnak tűnik. Ahogy egykor szerzőtársammal írtuk is: „Az emlékezet minden kultúra meghatározó alapja. Múlt nélkül semmik vagyunk, ahogy mondani szokás, de mindenképpen elveszettek.”¹⁰ Nem szabad elfelejteni, hogy a történelmet nem csak egyféleképpen lehet értelmezni, nem csak egyfajta megközelítés létezik. A múltat sokkal könnyebb úgy rekonstruálni, hogy nem a tankönyvekből tanuljuk, hanem valóban terepszemlére megyünk, és a történelmet beemeljük hétköznapjainkba. Így az emlékezés állandóan frissül, és valóban marandó élményt kapunk. Erre tökéletesen alkalmasak a különböző emlékművek, szobrok, emléktáblák.¹¹

Az emléktábla-állítás Magyarországon az 1867-es kiegyezés után indult meg, amikor is elsőnek a szabadságharc és hőseinek emlékét szerették volna megőrizni az utókor számára. 1867 körül szinte minden megyében és nagyobb településen kezdeményezték a táblaállítást az 1848–49-es szabadságharc honvéd áldozatai számára, amelyre esetünkben nagyszerű példát kínál Lenkey János, akinek jelentős szerepe volt a szabadságharcban. A „tizedhatodik”¹² aradi vértanúnak Egerben kettő emléktáblát is állítottak annak a

1 MAGONY Imre: *Székesfehérvár szobrai: szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák*. Székesfehérvár, 1995.

2 ROMVÁRY Ferenc: *Pécs köztéri szobrai: épületplasztikák, emlékművek, emléktáblák*. Pécs, 2014.

3 MUHI Sándor: *Szatmári szobrok, emléktáblák*. Szatmárnémeti, 2010.

4 BAUER, Juraj: *És múltak a századok... Kassán: emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogramok, jelek a házakon*. Kassa, 2008.

5 LÓWY Dániel – DEMETER V. János – ASZTALOS Lajos: *Köbe írt Kolozsvár: emléktáblák, feliratok, címerek*. Kolozsvár, 1996.

6 ORBÁNNÉ HORVÁTH Márta: *Emlékművek, emléktáblák győri kislexikona*. Győr, 2001.

7 *Velí bejtől a ferences mártírokig: emléktáblák a II. kerületben*. Budapest, 2014.

8 POLGÁR Ernő: *Újlipótvárosi séták: emléktáblák nyomában*. Budapest, 2013.

9 JAKAB Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron*. Kolozsvár, 2012.

10 HÉJJAS Flóra – CZÉH Sándor: *Eger emléktáblái – Egy város emlékezési gyakorlata*. Kézirat. Eger, 2017, 4.

11 Uo. 4.

12 MERÉNYI-METZGER János: *A tizedhatodik aradi vértanú*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), 3. szám, 88. URL: <http://epa.oszk.hu/00000/00018/00093/pdf/>

háznak a falán, ahol a későbbi tábornok született (Széchenyi utca 31).

Az alábbiakban topográfiai adatbázisunkból beilleszték a vonatkozó emléktáblákról készült táblázatokat, amelyek jobban szemléltetik, egykor hogyan is dolgoztuk fel az egyes emléktáblákat.

I. táblázat: Lenkey János emléktáblája

189. A tábla fotója	
A tábla felirata (betűhíven)	<p style="text-align: center;">EBBEN A HÁZBAN SZÜLETETT 1807. SZEPT. 7-ÉN LENKEY JÁNOS AZ 1848-49. ÉVI SZABADSÁGHARC LEGENDÁSHIRŰ VÉRTANÚ-TÁBORNOKA. MEGHALT ARADON. 1850. FEBR. 8-ÁN.</p>
A tábla helye	Széchenyi utca 31.
A tábla állíttatója	nincs adat
A tábla állításának ideje	nincs adat
A tábla állításának oka	Lenkey János aradi vértanú emlékére, aki a házban született

A tábla tárgya	Lenkey János honvédtábornok 1807-ben született Egerben. 1822-ben főhadnaggyá, 1839-ben másodkapitánnyá, majd 1843-ban kapitánnyá léptették elő. 1848-ban itthoni szolgálatra jelentkezett, és a délvidékre osztották be. Petőfi Sándor ekkor írta meg róla a <i>Lenkey százada</i> című versét, amelyben Lenkey hősiességének állít emléket. A komáromi vár parancsnoka is volt egy ideig, utána Pestre ment, majd Szegedre és Nagyváradra. Az út során már többször betegeskedett. 1849. augusztus 13-án ő is ott volt Világosnál, mikor a magyar csapatok letették a fegyvert. Börtönbe került, 1850-ben pedig súlyos betegen meghalt. Aradon temették el, de Eger város kérésére 1936-ban kiadták hamvait, és Egerben ünnepélyesen újratemették.
Megjegyzés	nincs
Irodalom	SZECSKÓ Károly: <i>Százötven éve hunyt el Lenkey János honvédtábornok</i> . In: <i>Honismeret</i> , 28(2000), 19–20.

Minden emléktáblát egyesével kerestünk fel, a fotók is teljesen saját munkák. A táblázat legelső részében az emléktábla képe kapott helyett, majd a szöveghű felirat következik. Ezután a tábla állíttatója, ideje, majd a tábla elkészítésének oka. Azonban itt arról nincs pontos adat, hogy az emléktáblát mikor is állíthatták. A tábla tárgya részben egy részletes kifejtés következik, hogy az adott személy miért is jelentős a történelemben, majd egy rövid, átfogó önéletrajzzal zárul a leírás. Mivel Lenkey rövid életrajza fentebb már olvasható, így erre itt már külön nem térek ki, csak a Nagyváradon és az Aradon töltött időkre koncentrálok.

1849. május 20-án Lenkey János tábornokra új lovashadosztály felállítását bízták, de rövidesen, majdnem egy hónappal kinevezése után szabadságotöltötte magát rossz egészségügyi állapotára hivatkozva.¹³ A tábornok kezdetben Pesten lábadozott, gőzfürdőkbe járt, majd 1849. július 9-én Szegedre utazott, de Henrik Dembiński tábornok feladta a várost, így folytatta az útját Nagyváradra, ahol újabb gyógykezelést kapott.¹⁴ Sajnos további feljegyzéseket nem találtam, hogy pontosan hány napot töltött a tábornok Nagyváradon, és hogy ez idő alatt milyen kezeléseket kapott. Innen Aradra ment tovább, ahol részt vett az aradi tanácskozáson, és ahol megszületett a végleges döntés, hogy a szabadságharc folytatói letessék a fegyvert. Lenkey ott volt a magyar történelem egyik leggyászosabb napján, 1849. augusztus 13-án, amikor a magyar katonai csapatok Világosnál az orosz seregek előtt letették a

13 Uo. 112.

14 Uo. 113.

fegyvert, és befejeződött a szabadságharc.¹⁵ Ezután Aradon mindenkit egyesével kihallgattak. Lenkey tábornokot kétszer is: először augusztus végén, pedig másodszer szeptember közepén. Lenkey vallomásai után sajátságos helyzetbe került, hiszen már ez idő alatt is kiütköztek rajta az elmezavarodottság jelei, ezért orvosi megfigyelés alá helyezték. Ez volt az oka annak, hogy a tábornok nem követte a tizenhárom aradi vértanút a kényszerű halálba. Lenkey János tábornok halálának pontos ideje nem egyértelmű, de a feljegyzésekben az 1850. február 7-ét jelölik meg, azonban az egri sírhelyére február 8-at írtak.¹⁶ Egészségügyi problémái ugyan megmentették a vértanúhaláltól, azonban a dicső tábornoknak ennél a több hónapon át tartó fogságban való szenvedés sokkal nagyobb lelki teher lehetett. A személye sem lett annyira közismert, mint a 13 aradi vértanúnak, pedig megérdemelné az elismerést, ezért külön örömmre szolgál, hogy Egerben kettő emléktáblát is állítottak az emlékének.

A másik emléktáblát már jóval később, 2007-ben leplezték le. Nagyon jól látszik, hogy a később állított táblánál mennyivel egyszerűbb dolgunk van, hiszen a második világháború után jobban elkezdtek figyelni az emléktáblák állításának pontos lejegyzésére, a rendszerváltás után pedig szinte már „kötelező” volt feltüntetni az állíttatót, valamint az állítás idejét. Ez ma már nem csak a könnyebb visszaemlékezést teszi egyszerűbbé, hanem egyfajta igényt is mutat arra, hogy az állíttatónak fontos, hogy tevékenységének dokumentált nyoma megmaradjon az utókor számára.

II. táblázat: Lenkey János emléktáblája

190. A tábla fotója	
---------------------	---

15 Uo. 114.

16 Uo. 118.

A tábla felirata (betűhíven)	[A tábla felső részén Lenkey János portréja látható.] LENKEY JÁNOS HONVÉD TÁBORNOK EMLÉKÉRE ÉS TISZTELETÉRE, SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁN ÁLLÍTATTA A LENKEY TÁRSASÁG KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG EGYESÜLET, EGER MEGYEI JOGÚ VÁROS ÖNKORMÁNYZATA, LENKEY-S BAJTÁRSI EGYESÜLET ÉS AZ EGYÉNI ADOMÁNYOZÓK LENKEY PÉTER, LENKEY JÁNOS, LENKEY BÉLA, JOHN LENKEY III. LENKEY ZSUZSA, LENKEY MÁTÉ, LENKEY MÁRTON, BENICZKY PÉTER, FARKASNÉ LENKEY ÉVA JUDIT 2007 SZEPTEMBER
A tábla helye	Széchenyi utca 31.
A tábla állíttatója	A Lenkey Társaság, Eger Megyei Jogú Város Önkormányzata, Lenkey-s Bajtársi Egyesület és egyéni adományozók
A tábla állításának ideje	2007. szeptember
A tábla állításának oka	Lenkey János tábornok születésének 200. évfordulója
A tábla tárgya	Lenkey János ld. 189. tétel
Megjegyzés	Lenkeynek új emléktáblát állítottak 2007- ben az egykori szülőházán egy ünnepségso- rozat keretében*
Irodalom	ld. előző tétel

A második táblázatban már nem térek ki Lenkey János életére, csupán az összehasonlítás miatt szerettem volna ezt az emléktáblát is megmutatni. Egyértelműen látszik, hogy a Lenkey Társaságnak, Eger Megyei Jogú Város Önkormányzatának, a Lenkey-s Bajtársi Egyesületnek és egyéni adomáyo-

* Heves Megyei Hírlap, 2007. szeptember 24. URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujtag_2007_09/?query=EML%C3%89KT%C3%81BLA&pg=325&layout=s [utolsó megtekintés: 2018. december 17.]

zóknak köszönhető a tábla megvalósulása, amelyen a tábla állításának ideje is pontosan fel van tüntetve.

Végezetül összefoglalásként mindenképpen szeretnék röviden kitérni arra, hogy a látszólag távoli földrajzi területek között hogyan jöhet létre szellemi kapcsolat. Egy utcán/házon kihelyezett emléktábla első ránézésre talán nem is jelent sokat, de ha az ember alaposabban megfigyeli, képzeletében máris visszarepül a múltba, és szinte megelevenednek a szeme előtt a történelem legfontosabb eseményei. Hogy miért is fontos ez? Ha már csak egy ember is megáll a tábla előtt, és elolvassa a feliratot, rájön, milyen jelentős személyre vagy eseményre hívja fel a figyelmet az élettelen kő- vagy fémdarab. Ha ennek hatására esetleg utána néz az adott személy tevékenységének vagy az esemény részleteinek, akkor a holt anyag máris megelevenedik, élő történelem fonódik köré. Gondoljunk csak bele, Lenkey táborkok mennyi helyen megfordult élete során: Egerben, Komáromban, Pesten, Szegeden, Nagyváradon, Aradon és még sorolhatnánk a települések neveit. Az emléktáblák összekapcsolják a különböző helyeket és eseményeket, amelyek valódi életfolyamokká állnak össze. Pontosán erre irányulnak a művelődés- és a kapcsolattörténeti kutatások, amelyeket éppen ezért kell intenzíven folytatni, és éppen ezért tervezem a későbbiekben ezt a kutatást, más területekre is kiterjeszteni, például több vidéki magyar nagyvárosra, valamint a határon túli magyar települések némelyikére (többek között Nagyváradra) is, hogy megismerhessem, hol milyen módon őrzik a magyar múlt emlékét, és azt hogyan kapcsolják össze a jelenrel. Hiszen „*az ősök ismerete és tisztelete [...] példaként áll előttünk a jelen és jövő nemzedék előtt, hogy nagy dolgokat létrehozni soha nem késő, csak elég erő, hit és kitartás kell hozzá.*”¹⁷

Felhasznált irodalom:

- Bauer, Juraj: *És múltak a századok... Kassán: emléktáblák és feliratok, címerek, szobrok, monogrammok, jelek a házakon.* Kassa, 2008.
- Héjjas Flóra – Czéh Sándor: *Eger emléktáblái – Egy város emlékezési gyakorlata,* Eger, 2017
- Heves Megyei Hírlap, 2007. szeptember 24. URL: http://library.hungaricana.hu/hu/view/HevesMegyeiNepujsg_2007_09/?query=EML%C3%89KT%C3%81BLA&pg=325&layout=s
- Jakab Albert Zsolt: *Emlékállítás és emlékezési gyakorlat. A kulturális emlékezet reprezentációi Kolozsváron.* Kolozsvár, 2012.

¹⁷ HÉJJAS – CZÉH 2017, 43.

- Lőwy Dániel – Demeter V. János – Asztalos Lajos: *Kőbe írt Kolozsvár: emléktáblák, feliratok, címerek*. Kolozsvár, 1996.
- Magony Imre: *Székesfehérvár szobrai: szobrok, épületszobrok, emlékművek, emléktáblák*. Székesfehérvár, 1995.
- Merényi-Metzger János: *A tizedhatodik aradi vértanú*. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 107(1994), 3. szám, 88–120. URL: http://epa.oszk.hu/00000/00018/00093/pdf/EPA00018_hadtortenelmi_1994_03_088-120.pdf
- Muhi Sándor: *Szatmári szobrok, emléktáblák*. Szatmárnémeti, 2010.
- Orbáné Horváth Márta: *Emlékművek, emléktáblák győri kislexikona*. Győr, 2001.
- Polgár Ernő: *Újlipótvárosi séták: emléktáblák nyomában*. Budapest, 2013.
- Romváry Ferenc: *Pécs köztéri szobrai: épületplasztikák, emlékművek, emléktáblák*. Pécs, 2014.
- Veli bejtől a ferences mártírokig: emléktáblák a II. kerületben*. Budapest, 2014.

Identitätskonstruktion der mehrsprachigen Rumäniendeutschen – Sathmarer Schwaben – durch Sprecheinstellungsäußerungen

DR. BOSZÁK GIZELLA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
boszakgizella@yahoo.de

A tanulmány a többnyelvű, Románia és Németország között ingázó, transzmigrációs életformát élő romániai németeket, köztük kiemelten a szatmári svábokat vizsgálja. Arra a kérdésre keresi a választ, hogy nyelvi megnyilatkozásaikban milyen módon alakítják ki saját identitätskonstrukcióikat, azaz miként azonosítják magukat önálló társadalmi csoportként. Nyelvbográfiái emlékezetük, nyelvhasználati módjuk elemzése hozzásegítheti a kutatókat annak megértéséhez, milyen mechanizmusok mentén teremtenek maguknak biztosságot nyújtó nyelvi tereket és többnyelvű (német, román, magyar) azonosságtudatot.

Kulcsszavak: nyelvi identitás, többnyelvűség, szatmári svábok, romániai németek, migráció, transzmigráció

Einleitung

Thema des Beitrags ist eine Einführung zur Identitätskonstruktion der mehrsprachigen Rumäniendeutschen, darunter der Sathmarer Schwaben durch Spracheinstellungsäußerungen, die als Transmigranten zwischen Deutschland und Rumänien gelten. Im Mittelpunkt dieses Forschungsthemas steht die Migration der Rumäniendeutschen zwischen Deutschland und Rumänien und ihre sprachbiographischen Erinnerungen zum Deutschen, Rumänischen und Ungarischen, wodurch sie sprachliche Räume und eine mehrsprachige Identität konstruieren.

Geschichte der Sathmarer Schwaben¹

Obwohl die deutsche Minderheit auf dem Gebiet des heutigen Rumäniens auf eine lange Geschichte zurückblickt, wird diese Volksgruppe immer kleiner. Die Zahl der in Rumänien ansässigen Deutschen ist in den letzten hundert Jahren drastisch gesunken. Während im Jahre 1930 die Gesamtzahl der Rumäniendeutschen noch 745.421² betrug, leben heute in Rumänien nach den Ergebnissen der letzten offiziellen Volkszählung von 2011 nur noch 36.042 Deutsche³. Für diese Reduzierung der deutschen Minderheit in Rumänien sind teilweise politische und geschichtliche Faktoren verantwortlich.

Zu den Rumäniendeutschen werden die Sathmarer Schwaben, die Landler, die Banater Schwaben, die Banater Berglanddeutschen, die Siebenbürger Sachsen, die Bukowina-, Dobrudscha-, Bessarabien- und die Regatsdeutschen sowie die Zipser gezählt.

Neben den Rumänen, die selbstverständlich die größte Bevölkerungsgruppe Rumäniens repräsentieren (16.792.868)⁴, existieren in Rumänien auch zahlreiche Minderheiten; darunter die Ungarn (1.227.623)⁵ und die Rumäniendeutschen (36.042)⁶. Aus diesem Zusammenleben mehrerer Nationen: Rumänen, Ungarn, Deutschen, Ukrainer, Serben, Slowaken, Tschechen, Tataren, Türken, usw. ergibt sich das linguistische Phänomen des Sprachkontaktes. Unter Sprachkontakt versteht Riehl „die wechselseitige Beeinflussung von zwei oder mehreren Sprachen“ (2009: 11). Neben dem Rumänischen als Amtssprache sprechen die Angehörigen der verschiedenen Minderheiten in Rumänien nicht nur die offizielle Staatssprache, sondern auch ihre Muttersprache, eventuell auch weitere Minderheitensprachen. So treten nicht nur die Sprecher der unterschiedlichen Sprachgemeinschaften in Kontakt miteinander, sondern auch die Sprachen. Dadurch ist das Deutsche einem mehrfachen sprachlichen Einfluss ausgesetzt.

Um dieses Zusammen- und Miteinanderleben bzw. die Mehrsprachigkeit der Sathmarer Schwaben verstehen zu können, muss man m.E. auch ihre Geschichte kennen.

1 Vgl. Boszák (2016)

2 www.z-g-v.de/doku/archiv/rumaenien/kapitel-3-1-2.htm - Zugriff am 10.02.2015

3 <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, Tab7. Populațiastabilăpeșexe, dupăetnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltareșijudețe - Zugriff am 26.09.2018

4 <http://www.recensamantromania.ro/rezultate-2/>, Tab7. Populațiastabilăpeșexe, dupăetnie – categorii de localități, macroregiuni, regiuni de dezvoltareșijudețe - Zugriff am 27.09.2018

5 Ebd.

6 Ebd.

Die Sathmarer Schwaben sind eine deutschsprachige Bevölkerungsgruppe Rumäniens und gehören zusammen mit den Banater Schwaben zu den sogenannten Donauschwaben.

Die Sathmarer Schwaben sind im 18. Jh. „in die ungarischen Komitate Bihar, Szilagy, Sathmar und Marmarosch“⁷ gezogen und wurden dort angesiedelt; dieses Gebiet gehörte bis 1918 zu Ungarn, danach wurde es rumänisches Staatsgebiet. Heute leben die Sathmarer Schwaben im Nordwesten Rumäniens, im sogenannten Sathmarland. Sie können wirklich als „echte Schwaben“ betrachtet werden, denn nicht nur ihre Herkunft und ihre Abstammung sondern auch ihre Mundart, das Schwäbisch-Alemannische, belegen diese Aussage.

Die Sathmarer Schwaben blicken auf dem Gebiete Rumäniens auf eine lange Geschichte zurück. Schon im Jahre 1230 stellt Andreas II den „deutschen ‚Gästen‘ von Sathmar (dilectis et fidelibus nostris hospitibus Teutonicis de Zathmar Nemethi)“ (Göllner 1979: 321) ein Privilegium aus. Darin heißt es, dass die „deutschen Gäste von Sathmar“ schon zur Zeit der Königin Gisela (Anfang des 11. Jahrhunderts) gerufen worden seien (ebd.). Im Jahre 1215 lässt sich die Anwesenheit der Deutschen auch in Großwardein nachweisen. Weitere deutsche Siedlungen finden wir „den Somesch entlang über Zalău (Zillen, Zillenmarkt) bis Dej (Burglos)“ (ebd.).

Alle diese mittelalterlichen Siedlungen haben im Laufe der Jahrhunderte ihre deutschen Einwohner verloren; sie sind in der anderssprachigen Bevölkerung, mit denen sie zusammengewohnt haben, aufgegangen. Die heutigen Sathmarschwaben sind demnach nicht die Nachkommen dieser mittelalterlichen Kolonisten, sondern erst im 18. Jh. hierher gerufen worden.

- schreibt Göllner (1979: 321).

Madjarische Grundherren, Bischöfe und selbst die Regierung riefen im 18. Jh. Deutsche aus Deutschland nach Ungarn, „um die während der Türkenherrschaft menschenarm gewordenen Gebiete Ungarns zu füllen, die weit

7 Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien. Die Deutschen in Rumänien. Teil I: Nachbarn seit Jahrhunderten (15-1980: 31).

„Ebenso sind in den Bergwerksstädten Neustadt, auch Frauenbach (rum.: Baia Mare), und Mittelberg (Baia Sprie) deutsche Siedler bestätigt. 1391 werden deutsche Richter und Grafen von Frauenbach und Mittelberg sowie die Gesamtheit der Waldbürger und Königsfreien - civiumregalium - namentlich genannt. Deutsche Siedlungen dürfte es zu jener Zeit auch um Großwardein (Oradea) gegeben haben wie aus Prozessunterlagen des Großwardeiner Kapitels aus dem Jahre 1215 zu erkennen ist.“ <http://www.sathmarerschwaben.de/artikel/entry.php?id=24&w=geschichte#body>, Zugriff am 21.08.2015

und breit brachliegenden Felder zu bestellen“ (Schmied 1952: 5). Im Jahre 1712 richtete auch Graf Alexander Károlyi an die Wiener Hofkanzlei und an den Hofkriegsrat Eingaben, in denen er darum ansuchte, auf den vom Kuruzenkrieg und von anderen Schicksalschlägen verödeten Gütern katholische Schwaben aus Deutschland ansiedeln zu dürfen (ebd.). Am 23. Juni 1712 schrieb Graf Alexander Károlyi vom Landtag aus Preßburg seiner Frau nach Karol, dass mehr als 14.000 Auswanderer aus Deutschland nach Ungarn herbeiströmten. Später schrieb er sogar von 80.000 Ansiedlern (ebd.).

Schwere Schicksalsschläge charakterisierten beinahe die ganze spätere Geschichte der Sathmarer Schwaben.

Wenn wir nur z.B. den II. Weltkrieg und die Nachkriegszeit betrachten, können wir leider nur über Flucht während des zweiten Weltkrieges, Zwangsevakuierung und Verschleppung nach Russland, Verstaatlichung der Landwirtschaft Mitte der 50er Jahre, die Ansiedlung von Nichtdeutschen in schwäbische Ortschaften, usw. sprechen. Alle diese Faktoren führten im Sathmarland zur Dezimierung der Sathmarschwaben und zu einer raschen Zerstörung der existierenden Dorfgemeinschaften.

Die in den 70er Jahren in Kraft getretenen schwerwiegenden Einschränkungen sowie die nationalistisch ausgerichtete Nationalitätenpolitik des Ceaușescu-Regimes bereiteten den Weg zur Assimilierung der deutsch-schwäbischen Minderheit. Existenzangst und Angst um die eigene Identität charakterisieren diese Periode. Im Januar 1978 kam es zwischen dem deutschen Bundeskanzler Schmidt und dem rumänischen Staatspräsidenten Ceaușescu zu einer Absprache über die Familienzusammenführung. Die Aussiedlung der Deutschen begann. Von 1977 bis 1988 verließen 160.542 Personen Rumänien, darunter wanderten vor allem Intellektuelle aus (König 1995: 277). Diese zunehmende Rückwanderung der Sathmarer Schwaben führte wieder zu einer Dezimierung der sathmarschwäbischen Minderheit.

Und im Dezember 1989 kam die Revolution. Nach einer kurzen Zeit der Euphorie folgte die Ernüchterung, sogar die Enttäuschung, so König (1995: 278). Er unterscheidet drei Gruppen der Rumäniendeutschen:

- Die zur Aussiedlung Entschlossenen: Wer jahrelang auf den Pass gewartet hatte, ließ sich auch in der neuen Situation nicht von der Aussiedlung abhalten.

- Diejenigen, die für die Zukunft zu planen begannen, die sich mit großem Engagement in dem „Demokratischen Forum der Deutschen in Rumänien“ zusammenschlossen.

- Dazwischen gab es die Gruppe der (zunächst) Unentschlossenen (König 1995: 278).

Und viele sind gegangen. Diejenigen, die „zu Hause“ geblieben sind, werden leider immer weniger.

Inzwischen können wir aber über eine andere Aufteilung der Rumäniendeutschen sprechen:

- Es gibt solche, die zu Hause geblieben sind,
- es gibt Rumäniendeutsche, die das Land endgültig verlassen haben,
- es gibt wieder welche, die als Transmigranten gelten,
- und es gibt eine sehr geringe Zahl, die aus Deutschland heimgekehrt sind.

Migration, Transmigration, Rückwanderung

Migration gab es und wird es in der Geschichte der Menschheit immer geben. Emigration, Immigration, Binnenmigration, Transmigration, usw. sind solche nationale und internationale Bewegungen, die in einem globalisierten Zeitalter immer mehr an Bedeutung gewinnen.

Transmigration ist bei Pries (2003) „der vierte Idealtypus internationaler Migration“⁸ und sie zeichnet sich dadurch aus, „dass der Wechsel zwischen verschiedenen Lebensorten in unterschiedlichen Ländern für sie [Transmigranten] kein singulärer Vorgang ist, sondern zu einem Normalzustand und zu einer Normalitätserwartung wird, indem sich ihr gesamter Lebensraum pluri-lokal über Ländergrenzen hinweg zwischen verschiedenen Orten aufspannt“ (Pries 2001)⁹ – in unserem Fall zwischen Deutschland und Rumänien.

Unter *Transmigranten* verstehen wir in Anlehnung an Glick Schiller/Basch/Blanc-Szanton *Immigranten*, die „soziale Felder schaffen, die das Land ihrer Herkunft [Rumänien] und das Land ihrer Niederlassung [Deutschland] miteinander verbinden“ (1997: 81). Rückwanderer sind diejenigen ausgewanderten Rumäniendeutschen, die von Deutschland nach Rumänien zurückgekehrt sind.

Das Phänomen der Transmigration ist kein neues; dieser Prozess wurde aber in einem linguistischen Kontext kaum untersucht. Im Mittelpunkt der Untersuchungen stand eher die Integration der Rumäniendeutschen in Deutschland.

Die vielleicht umfangreichste Monographie (über 900 Seiten) *Emigration der Siebenbürgen Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhun-*

8 Pries, Ludger (2003): Transnationalismus, Migration und Inkorporation. Herausforderungen an Raum- und Sozialwissenschaften. *geographische revue* 2/2003, S. 29, https://publishup.uni-potsdam.de/files/2899/gr2_03_Ess02.pdf, Zugriff am 17.08.2018

9 Pries, Ludger (2001): Migration und Integration in Zeiten der Transnationalisierung oder: Warum braucht Deutschland eine ‚Kulturrevolution‘?

https://www.researchgate.net/profile/Ludger_Pries/publication/238662682_Migration_und_Integration_in_Zeiten_der_Transnationalisierung_oder_Warum_braucht_Deutschland_eine_Kulturrevolution%27/links/00b7d5326eaa14939b000000/Migration-und-Integration-in-Zeiten-der-Transnationalisierung-oder-Warum-braucht-Deutschland-eine-Kulturrevolution.pdf, S. 7f., Zugriff am 14.08.2018

dert (2003) von Weber et.al. liefert soziologische, ethnologische, rechtliche und literaturwissenschaftliche Informationen über die Emigration der Siebenbürger Sachsen. Migration, alltägliche Narration und biographisches Interview sind nur einige von den vielen Kernbegriffen der Monographie, zu deren Grundlage eine empirisch-qualitative Untersuchung gehört.

Im Rahmen der soziologischen Migrationsforschung entstand die Arbeit von Zeck (2003) mit dem Titel *Gehen und Bleiben. Transmigration am Beispiel der Siebenbürger Sachsen*. Zeck teilt in seiner Arbeit die siebenbürgisch-sächsischen Transmigranten in fünf Gruppen auf und untersucht dabei ihre transnationalen sozialen Felder zwischen Deutschland und Siebenbürgen.

Die ethnographische Studie von Käthe Hientz (2015) mit dem Titel *Rückwanderung von Siebenbürger Sachsen nach Rumänien* ist ein „empirisch-kulturwissenschaftlicher Beitrag zur transnationalen Gegenwart von Siebenbürger Sachsen in Rumänien und Deutschland“ (2015: 83).

Stefanie Lutsch (2017) hat in ihrer Masterarbeit „Rückwanderungspotenzial nach Siebenbürgen – Auswirkungen auf die Regionalentwicklung und das soziokulturelle Zusammenleben“¹⁰ eine Umfrage über Migrationsprozesse der Siebenbürger Sachsen durchgeführt.

Wie oben gesehen stellt in der bisherigen linguistischen Forschung die *Identitätskonstruktion* der multilingualen Rumäniendeutschen als Transmigranten und Rückwanderer anhand Sprachbiographien ein Desiderat dar.

Im Rahmen der soziologischen Migrationsforschung entstand eine Monographie, die das Phänomen der *Transmigration* am Beispiel der Siebenbürger Sachsen beschreibt und die als soziologische Grundlage dieser Untersuchung dient. Zeck (2003) teilt in seiner Monographie die siebenbürgisch-sächsischen Transmigranten in

- (1) Rentner, die ca. die Hälfte des Jahres in Rumänien, die andere Hälfte in Deutschland leben,
- (2) siebenbürgische Unternehmer, die in Rumänien Eigentümer eines Unternehmens, in Deutschland Angestellte sind,
- (3) nach Deutschland emigrierte Siebenbürger Sachsen, die für ein transnationales Unternehmen in Rumänien arbeiten,
- (4) Migranten, die überwiegend in Deutschland leben, aber in ihrem Herkunftsort ein Haus besitzen und deswegen häufig nach Rumänien reisen,
- (5) und in Siebenbürgen lebenden Sachsen, die aus finanziellen Gründen häufig in Deutschland arbeiten, auf¹¹.

¹⁰ Mundt, Michael (2017): Der Weg in ein anderes Siebenbürgen?. <http://www.adz.ro/lokales/artikel-lokales/artikel/der-weg-in-ein-anderes-siebenbuergen/>, Zugriff am 24.08.2018

¹¹ <http://www.ls1.sozioogie.uni-muenchen.de/dateien/zeck.pdf>, Zugriff am 14.08.2017

Identität

An dieser Stelle lässt sich die folgende Frage formulieren: Wie hat die „Transmigration“ die Identität der Rumäniendeutschen / der Sathmarer Schwaben beeinflusst? Kann man hier in der ehemaligen rumänischen Gesellschaft, später in Deutschland und danach eventuell wieder in Rumänien von einer Identitätsbewahrung, einem Identitätsverlust und neuer Identitätsfindung sprechen oder lässt sich eine hybride Identität der Rumäniendeutschen / der Sathmarer Schwaben beobachten?

Identität, ein in zahlreichen und verschiedenen Wissenschaftsgebieten verwendeter Terminus, als komplexes Phänomen repräsentiert nicht nur für Geschichts-, Kultur- und Sozialwissenschaften ein zentrales Forschungsfeld sondern auch für die Sprachwissenschaft. Es gibt nicht einmal für *Identität* – genauso wie für viele anderen grundlegenden Termini – eine einheitliche und allgemeingültige Definition. Im Rahmen der Linguistik verstehen wir in Anlehnung an Haarmann (1996: 222) unter *Identität*

eine Notwendigkeit für das Individuum sein Verhalten (d.h. seine Ideenwelt, sein Fühlen und sein interaktives Handeln) auf die Bedingungen seiner Umwelt abzustimmen. Ebenso ist Identität eine *conditio sine qua non* der Gruppenbildung, d.h. der Einbindung von Individuen in eine Gruppenformation, und der Abgrenzung dieser Formation gegenüber anderen Gruppen.

Identität einer Einzelperson, Zugehörigkeit zu einer Gruppe bzw. Abgrenzung von anderen Gruppen sind also solche Relationen, die das Leben eines Individuums in der Gesellschaft ganz stark prägen. Unter soziologischen Gesichtspunkten tragen zur Identitätsbildung einer Person unterschiedliche Aspekte – sprachliche, staatliche, nationale, ethnische, soziale, kulturelle, anthropologische, u.a. – bei. Haarmann nimmt eine Makrostruktur der Identität (*Ethnizität*) an, die sich aus mehreren elementaren Merkmalsbündeln zusammensetzt, wozu einerseits unveränderliche (Abstammung, Aussehen, Geschlecht und rassische Merkmale) (Haarmann 1996: 223), andererseits veränderbare Komponenten (z.B.: Sprache, Kulturmuster) gehören. Demzufolge unterliegt Identität mit ihren zeitabhängigen Varianzstrukturen einem permanenten Wandel.

Auch Veith betrachtet *Identität* als ein komplexes Phänomen, in der *sprachliche, soziale, kulturelle, nationale* und *ethnische* Identität Teilidentitäten eines Individuums repräsentieren (2002: 31f.).

Veith versteht unter der *sprachlichen Identität* eines Individuums ein Ergebnis von bestimmten Sozialisationsprozessen: „Die Sprache in der Umge-

bung des Individuums, die diesem über soziale und linguale Beziehungen vermittelt wird, führt zu dessen sprachlicher Identität“ (2002: 31). Die sprachliche Identität als Teilidentität „enthält die Identifikation mit einer Sprache und deren Sprechern“ (Veith 2002: 32). Die Rumäniendeutschen wachsen meistens zwei, wenn nicht dreisprachig auf. Als Angehörige der deutschen Minderheit Rumäniens „bringen“ sie ihre Muttersprache - das Deutsche - und eine weitere in der Schule, eventuell in der Familie erlernte Sprache – das Rumänische / das Ungarische – ins Leben mit. Weil Sprache und Identität sehr eng zusammenhängen, nehmen wir im Fall der Rumäniendeutschen eine deutsche oder sogar eine mehrfache Identität an. Eine wichtige Frage dieser Untersuchung ist also, was mit der Identität solcher Personen passiert, die sogar in einer späteren Lebensphase weiteren „fremdsprachlichen“ Einflüssen ausgesetzt sind.

In einer mehrsprachigen Umgebung kann eine Person eine positive oder eine negative Einstellung gegenüber einer Sprechergemeinschaft entwickeln. Das Zugehörigkeitsgefühl zu einer Sprachgemeinschaft kann mit der Zeit erhalten bleiben oder verloren gehen. Identitätsbewahrung, Identitätskonflikte oder sogar Assimilation / Integration kann an der Sprache, am Sprachwechsel einer Person gemessen werden. Baier¹² spricht sogar über eine „*multikulturelle* bzw. *mehrkulturelle Identität* eines Menschen“ (2007: 32).

Es gibt durchaus auch Personen, die sich an eine neue Kultur anpassen und Sprachen erlernen, ohne einen gravierenden Identitätskonflikt zu erleiden. Die Sprache gilt als Medium, durch das die soziale und personale Identität aufgebaut wird. Die Sprache determiniert zwar die Übernahme der kulturellen Werte, das Individuum ist aber dennoch in der Lage, auch eine weitere sprachliche und kulturelle Dimension in seine Identität zu integrieren. (ebd.)

Identität ist ein

„dynamischer und flexibler Prozess (...), der sich in unterschiedlichen und manchmal auch widersprüchlichen Identifizierungen manifestiert. Das Konzept der Identität umfasst multiple und flexible Identitäten, die koexistieren und miteinander interagieren. Nach diesem interaktionalistischen Identitätsbegriff hat man nicht Identität, sondern operiert mit unterschiedlichen Identitäten, die untereinander und mit der Umwelt in kontinuierlicher Auseinandersetzung stehen“ – schreibt Gugenberger (2018: 82f.).

---

12 Baier, Maria (2007): Sprachliche Situation der in Deutschland lebenden Finnen unter besonderer Berücksichtigung der Rezession der Muttersprache. Dissertation, Tampere. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/67748/978-951-44-7034-9.pdf>, Zugriff am 27.09.2018

Die aktuelle Konzeptualisierung der Identität betont also ihre Prozesshaftigkeit, „ihre immer neue Aushandlung in der sozialen Interaktion sowie ihren pluralen kontextbezogenen Charakter“ (ebd.). Preece (2016: 3) fasst Identität als „Access to the types of social spaces and relations (or discursive spaces) in which identities are constructed, constituted, negotiated, accomplished and/or performed“ auf. „The contributions at hand view identity construction as inseparably and dynamically linked to language and other semiotic systems“ – schreiben Kleinke/Hernández/Bös (2018: 1). Identität ist also kein „relativ stabiler Besitz“ (Gugenberger 2018: 82), sie wird ständig mit Hilfe der Sprache „konstruiert“.

Es wird also davon ausgegangen, dass die Probanden mehrsprachig aufgewachsen sind, d.h. sie sprechen das Deutsche als Muttersprache und das Rumänische als offizielle Amtssprache Rumäniens. Im Fokus des Interesses stehen die individuellen SprecherInnen mit ihren sprachbezogenen Erfahrungen und Einstellungen. Die kommunikative Funktion der Sprache trägt dazu bei, dass SprecherInnen in ihren erzählten Sprachbiographien darüber reflektieren können, wie sich im Längsschnitt der Zeit ihre individuellen Sprechereinstellungen über Sprachverhalten im biographischen Verlauf ändern.

SprecherInnen ist die eigene Sprachbiographie also lediglich als erinnerte Geschichte zugänglich. Soll diese erinnerte Sprachbiographie zum Gegenstand einer linguistischen Analyse gemacht werden, so ist dies einzig über sprachlich-erzählerische Rekonstruktionen, also als erzählte Geschichte möglich.“ – so König (2014: 200).

*Sprachbiographien*¹³ können also als „systematisch gesammelte Dokumente, in denen sich Personen in freier narrativer Form über ihr Verhältnis zu Sprachen äußern“ (Franceschini 2001: 112f.) aufgefasst werden.

Identitätskonstruktion über Spracheinstellungen zu Mehrsprachigkeit der Rumäniendeutschen bedeutet für uns, wie sie, die mehrsprachig aufgewachsen sind, „in der narrativen Rekonstruktion ihrer Sprachbiographischen Erinnerungen Spracheinstellungen zu Mehrsprachigkeit verbalisieren und wie sie *in* und *mit* diesen Spracheinstellungsäußerungen sprachliche Räume konstruieren, innerhalb derer sie sich eine Position zuweisen und damit eine mehrsprachige Identität herstellen“ (König 2014: 2).

Die zentrale Fragestellung: Identitätskonstruktion der Rumäniendeutschen als Transmigranten und Rückwanderer in Zeit und Raum (Rumänien – Deutschland – Rumänien) hat also die Aufgabe, eine in der Linguistik bis heute existierende Forschungslücke zu schließen.

---

13 Vgl. Thoma (2018).

„Language is a great force of socialisation, a symbol of social solidarity, and is inherently involved in the process of socialisation itself.” – schreibt Bhat (2017: 1). Im 21. Jahrhundert, wo Menschen, Sprachen und Kulturen fortlaufend und grenzenlos aufeinander treffen, gilt Sprache als Instrument der dynamischen und flexiblen Identitätsbildung. Trans- und Remigration bzw. Identitätskonstruktion sind solche Phänomene unserer multikulturellen Gesellschaft, die unsere Zeit und unseren Lebensraum sehr stark prägen. Das vorliegende Forschungsthema entspricht in diesem Sinne den internationalen Forschungstrends; es behandelt im Rahmen der zeitgenössischen Geisteswissenschaft eine aktuelle Fragestellung, die den Einfluss der Trans- und Remigration auf die mehrsprachige Identität der Rumäniendeutschen anhand narrativer Rekonstruktion ihrer sprachbiographischen Erinnerungen zu beweisen hat.

Literatur:

- Bhat, M. Ashraf (2017): *The Changing Language Roles and Linguistic Identities of the Kashmiri Speech Community*. Cambridge Scholars Publishing Lady Stephenson Library, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Boszák, Gizella (2016): *Geschichte der Sathmarer Schwaben*. In: Harsányi, Mihály (Hg.): *Wissenschaftliche Beiträge der Károly Eszterházy Universität für angewandte Wissenschaften*. S. 55-67, (Germanistische Studien. Band X).
- Bös, Birte et.al. (Hg.) (2018): *The Discursive Construction of Identities On- and Offline. Personal - group – collective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, (Discourse Approaches to Politics, Society and Culture, Band 78).
- Franceschini, Rita (2001): *Sprachbiographien randständiger Sprecher*. In: Franceschini, Rita (Hg.): *Biographie und Interkulturalität. Diskurs und Lebenspraxis*. Eingeleitet durch ein Interview mit Jacques Le Goff. Tübingen: Stauffenburg Verlag, S.111-125.
- Glick Schiller, Nina / Basch, Linda / Blanc-Szanton, Cristina (1997): *Transnationalismus: Ein neuer analytischer Rahmen zum Verständnis von Migration*. In: Kleger, Heinz (Hg.): *Transnationale Staatsbürgerschaft*. Frankfurt am Main: Campus Verlag, S. 81-107.
- Göllner, Carl (1979): *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*. Erster Band. 12. Jahrhundert bis 1848. Bukarest: Kriterion Verlag.
- Gugenberger, Eva (2018): *Theorie und Empirie der Migrationslinguistik: Mit einer Studie zu den Galiciern und Galicierinnen in Argentinien*. Wien: LIT Verlag, (Austria: Forschung und Wissenschaft, Literatur- und Sprachwissenschaft, Band 21).

- Haarmann, Harald (1996): Identität. In: Goebel, Hans et.al. (Hg.) (1996): Kontaktlinguistik / Contact Linguistics / Linguistique de contact. 1. Halbband, S. 218-233, (Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft / Handbooks of Linguistics and Communication Science (HSK)).
- Hientz, Käthe (2015): Rückwanderung von Siebenbürger Sachsen nach Rumänien. Eine ethnographische Studie zu transnationalen Migrationspraktiken zwischen Rumänien und Deutschland. In: Beer, Mathias / Jöhler, Reinhard / Marchetti, Christian (Hg.): Donauschwaben und andere. Tübinger Südosteuropaforschung, Tübingen: TVV Verlag, (Tübinger Korrespondenzblatt, Nr. 61), S. 83-103.
- König, Katharina (2014): Spracheinstellungen und Identitätskonstruktion: Eine gesprächsanalytische Untersuchung sprachbiographischer Interviews mit Deutsch-Vietnamesen. Berlin: Akademie Verlag GmbH, (Empirische Linguistik / Empirical Linguistics).
- König, Walter (1995): Die Deutschen in Rumänien seit 1918. In: Grimm, Gerhard / Zach, Krista (Hg.): Die Deutschen in Ostmittel- und Südosteuropa. Geschichte. Wirtschaft. Recht. Sprache. Band 1. München: Verlag Südostdeutsches Kulturwerk, S. 251-296.
- Preece, Siân (Hg.) (2016): The Routledge Handbook of Language and Identity. London: Routledge, (Routledge Handbooks in Applied Linguistics).
- Riehl, Claudia Maria (2009): Sprachkontaktforschung. Eine Einführung. Tübingen: Gunter Narr Verlag, (Narr Studienbücher).
- Schmied, Stefan (Hg.) (1952): Heimatbuch der Sathmarer Schwaben. Wangen im Allgäu: St. Josephs Druckerei (Josef Würezer).
- Thoma, Nadja (2018): Sprachbiographien in der Migrationsgesellschaft: Eine rekonstruktive Studie zu Bildungsverläufen von Germanistikstudent*innen. Bielefeld: transcript Verlag, (Kultur und soziale Praxis).
- Veith, Werner H. (2002): Soziolinguistik: Ein Arbeitsbuch. Tübingen: Gunter Narr Verlag, (Narr Studienbücher).
- Weber, Georg et.al. (2003): Emigration der Siebenbürger Sachsen. Studien zu Ost-West-Wanderungen im 20. Jahrhundert. Wiesbaden: Westdeutscher Verlag.
- Zeck, Reinhold (2003): Gehen und Bleiben. Transmigration am Beispiel der Siebenbürger Sachsen. München, Diplom-Arbeit.

Egy 18–19. századi tudós lelkipásztori életmű a Partiumból – Keresztesi József munkássága

DR. VERÓK ATTILA

Eszterházy Károly Egyetem (Eger)
Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
verok.attila@uni-eszterhazy.hu

A monográfia a magyarországi historia litteraria egyik kevésbé reflektált alakjának, Keresztesi Józsefnek (1748–1812) az életművét mutatja be. A tudós lelkipásztor több tudományágban maradandót vagy egyedít alkotott. Írásai közül számos megjelent nyomtatásban, de többségük kéziratban maradt. Szerzőjük viszonylagos ismeretlensége főként ennek köszönhető. Pálfi József munkájában sok kérdést illetően a dolgok mélyére ás, méltatja lelkipásztorelődje komplex munkásságát, Keresztesi személyét pedig az őt megillető helyre helyezi a magyarországi historia litteraria szerzői palettáján.

Kulcsszavak: Keresztesi József (1748–1812), peregrinációtörténet, magyarországi historia litteraria (18–19. század), Kárpát-medencei művelődéstörténet (18–19. század), Nagyvárad helytörténete (18. század), a Partium régiótörténete (18–19. század)

A polihisztori érdeklődést és műveltséget felmutató református egyházi író, énekszerző és lelkipásztor Keresztesi (Szabó) József (1748–1812) személye és munkássága eddig sem volt ismeretlen a tudományos közönség számára. A 19. század közepén főleg nyelvtudományi munkásságáról érkezett pozsonyi kiadványokban Ponori Thewrewk József és Fel-Apáthi Molnár Sándor; *Krónika Magyarország polgári és egyházi közéletéből a 18. -dik század végén* című, kortörténeti adatokban rendkívül gazdag, nagy forrásértékű naplóját 1868-ban és 1882-ben S. Hoffer Endre kiadta Pesten; az 1920-as években Gulyás József szentelt több tanulmányt is Keresztesi életútjának, verseinek és egyházi énekeinek sárospataki és debreceni sajtóorgánumokban, valamint Harsányi István elemezte egy tanulmányában a Keresztesi-féle irodalomtörténeti kutatásokat *Bod Péter Athenasának eddig ismeretlen todaléka 1786-ból* címmel (vö. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 38(1928), 1–2. szám, 81–95.); míg legutóbb, 1995-ben Bellágh Rózsa írt rövid, komparatív közleményt Keresztesi Józsefnek Bod Péter *Magyar Athenasához* készített kéziratot todalékaról, amely ma is megtalálható a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Könyvtárában a K-128 jelzet alatt, és amely 70 szócikkkel (16 kiegészített és 54 új szócikkkel, 70 szerzővel és 101 új művel) bővítette volna első magyar nyelvű

irodalmi lexikonunk anyagát (vö. *Magyar Könyvszemle*, 111(1995), 1. szám, 90–94.) Keresztési szócikkei bekerültek Szerencsi Nagy István (1747–1789) sajnós máig kiadatlan kiegészítő jegyzékébe, amelyet Bod Péter művéhez széles körű levelezés nyomán állított össze, így Keresztési kutatási eredményei sajnálatos módon közvetetten épülhettek csak be a *historia litteraria* magyarországi történetébe.

A fentebbi rövid áttekintésből is kitűnik, hogy főként Keresztési tudományos tevékenységével többen és többször is foglalkoztak már az elmúlt mintegy 170 évben, de a vizsgálatok sosem terjedtek ki a teljes munkásságra, mindenkor csak egy-egy kisebb tématerületre fókuszáltak. Megérett tehát az idő arra, hogy valaki monografikus szinten dolgozza fel a Keresztési-életművet. A szintetizáló munkára a neves előd előtt tisztelgő utód, a kora újkori protestáns egyház- és művelődéstörténet művelői körében jól ismert tudós, Pálfi József nagyváradi református lelképásztor, a Partiumi Keresztény Egyetem jelenlegi rektora vállalkozott. Az utóbbi években több tanulmányt szentelt Keresztési váradi iskolateremtő, lelképásztori és numizmatikai tevékenységének, írásaiban előkészítve a most bemutatásra kerülő kötet egyes fejezeteit.

Pálfi József könyve szervesen illeszkedik abba a szöveggyűjtemények, kiállítási katalógusok, konferencia-kiadványok, tanulmánykötetek, monográfiák stb. alkotta sorba, amelyek a reformáció 500. évfordulója alkalmából láttak napvilágot, és még hosszú ideig fognak municiót szolgáltatni a könyvismertetések szerzőinek. A legkülönbébb kiadványok ugyanis a Luther-évtized kezdete óta (2007) – felerősödve a 2017-es jubileum hatására – folyamatosan jelennek meg, és ez várhatóan így is lesz az aktuális évtized végéig a követő rendezvényeknek köszönhetően.

A mostani recenzió alapjául szolgáló munka is hasonló szándékkal született, hiszen a „szerző ezzel a kötettel tiszteleg az 500 éves reformáció emléke előtt” – tudjuk meg a monográfia címlapverzóján szereplő megjegyzésből. Pálfi József könyvében annak az eruditív műveltségű partiumi lelkésznek a munkásságát mutatja be nagy részletességgel, akinek a nevéhez köthető többek között a várad-olaszi (ma Nagyvárad egyik városrésze) református templom felépíttetése, valamint a születési és halotti anyakönyvek vezetésének felbelsősíthetetlen jelentőségű elindítása a bihari nagyvárosban.

Az olvasók köszöntését követően a könyv első nagyobb egységét (13–113. o.) Keresztési József életének bemutatása alkotja. Ezen belül három nagyobb korszakot különít el a szerző: a kezdeteket, a váradi és a szalacsi életszakaszt. A későbbi református egyházi író, énekszerző, a magyar nyelv pallérozásának eszméjét zászlajára tűző nyelvújítási program elkötelezett alakja és hatalmas mennyiségű kéziratos szöveg örökhagyója igen hányatott sorsot tudhatott magáénak. Apai felmenőinek részben nemesi, részben kuruc elkötelezettsége a rekatolizáció idején nehéz sorsot rótt a családra, amely sok nélkülözést meg-

élve az ország több településére (pl. Mezőkeresztesre, Veszprémbe) is elsodródott. Ezen az anyai ág „labancos” és „pápista” múltja sem tudott enyhíteni.

Keresztesi 1748. december 29-én a római katolikus székvárosban, Veszprémben látta meg a napvilágot. Itt kezdte meg alapfokú tanulmányait, melyeket Nemesvámoson, Felsőörsön, majd Mezőkeresztesen folytatott. Gimnáziumba már Miskolcon járt az ország egyik legkorábban, a 16. században alapított református kollégiumába. 1767 szeptemberében azonban már a Sárospataki Református Kollégium diákjai között találjuk, de a Bodrogparti Athénban csak rövid időt tölthetett erudíciója szélesítésével, mert az élet máshová szólította. Később debreceni diák lett, majd két évig iskolarektorként működött Hajdúböszörményben. 1779-ben ő is megjárta a magyarországi református peregrinusok szokásos útját: Franekerben és Utrechtben is beiratkozott a híres németalföldi egyetemekre, hazafelé pedig néhány hónapot elidőzött Bécsben, ahol a császári könyvtárban elmélyítette könyves műveltségét. Tanulmányait mindenhol csak elkezdte, de kiteljesíteni nem tudta azokat, hiszen 1780 novemberében már ismét a veszprémi szülői házban találjuk. Ekkortól kezdve folyamatos bizonytalanságban élt, hiszen nagyon sok eklézsiába meghívták lelkipásztornak, de mindegyiket visszautasította. Végül másfél évnyi megnyugvást Vértesen talált, ahol feleséget is vett magának a 18 esztendő, hajdúböszörményi illetőségű Zemplényi Krisztina személyében, akivel később Debrecenben telepedtek le. Innen 1784. január 6-án költöztek át Keresztesi új szolgálati helyére, a nagyváradai lelkészlakba.

Keresztesi életében a váradi korszak ugyan mindössze három és fél évet tett ki, de meghatározó jelentőségű volt. Mindezt jól érzékelteti Pálfi József alapos témaismertetése is, hiszen – váradi történészként – jól érzékelhetően ez a helyszín és korszak áll hozzá a legközelebb, ebben a közegben mozog a legotthonosabban. Könyvének váradi fejezetében átfogó képet kapunk a 17–18. századi váradi oktatás történetéről, az Oszmán Birodalom utolsó európai, 1660-ban kialakított vilajetjéről, a rekatolizációs törekvésekről, valamint Várad második reformációjának kezdeteiről. A szerző alaposan körbejárja a váradi „árva” református egyház újjászervezésének nehézségeit, Keresztesi elszánt próbálkozásait, lelki vívódásait, a gyülekezetszervezés kimerítő és sziszifuszi munkáját, valamint a fentebb már említett váradi-olaszi templom építésének történetét. Ugyancsak ebben a fejezetben tudunk meg fontos részleteket Keresztesi és arisztokrata pártfogója, Teleki Sámuel (1739–1822) kapcsolatáról, amely tökéletesen leképezi két nagy formátumú, felelősen gondolkodó, felvilágosodás kori értelmiségi intellektuális egymásrautaltságát és lelki barátságát. A bemutatás a hasonló korabeli mecénási kapcsolatok mintapéldájaként is értelmezhető.

Keresztesi útja Nagyváradról Szalacsra vezetett, ahol 1787 májusától élete végéig, azaz közel negyedszázadon át lelkipásztori szolgálatot látott el.

Erre a korszakra esik az a diplomáciai tevékenység is, amelynek során 1790-ben az érmelléki egyház küldötteként részt vett abban a bizottságban, amely az erdélyi és partiumi lelkészek még Bethlen Gábortól (ur. 1613–1629) kapott nemesi jogának fölélesztése érdekében járt el. Szalacs egyértelműen az írói, alkotói kiteljesedés helyszíne. A számtalan egyházi beszéd mellett gyászversek és egyéb alkalmi költemények egész sora sorjázott itt ki Keresztési penája alól. Köztük például a széles körben ismertté vált debreceni zöld tógáról szóló poétikai remekmű. A református egyházi élet felszerkentésére nagyon sok éneket is szerzett a tudós lekipásztor (az 1806-ban megújított énekeskönyvbe például 37-et), amelyek közül több ma is megtalálható a felekezeti énekeskönyvekben eredeti vagy átdolgozott formában.

A Keresztésiről szóló kötet második és egyben monumentálisabb részében (114–271. o.) a polihisztor lekipásztor főként kéziratban hátrahagyott munkásságát ismerteti a szerző. Monográfiájának kétségtelenül ez az eredetibb és egyénibb hangvételű része. Pálfi József ugyanis itt szabadon elmerülhet a filológiai tanulmányok nyújtotta nyelvi-gondolati invenciók tengerében. Ennél a résznél meg is fogja az olvasót az a hangulat, amely árad a szövegből: szinte tapintható, hogy a szerző talán itt érezte leginkább elemében magát. A számos, példának felhozott idézet is arról tanúskodik, hogy magával ragadták a felvilágosodás és a nyelvújítás korának gyönyörű nyelvi környezetbe ágyazott szövegei, hiszen azok gondolati letisztultságukkal és intellektuális gyönyört kiváltó nyelvi leleményeikkel lenyűgözik a mai olvasót is. Persze a szerző ennél jóval tovább megy. Alapos elemzés tárgyává teszi az egyes szövegeket, amelyeket a Keresztési-féle életműben elfoglalt helyük sorrendjében vesz végig.

Először minden írásának foglalatát, alfáját és ómegáját, azaz személyes *Naplóját* vizsgálja. Ez a mű a magyarországi *historia litteraria* történetének is fontos állomását jelenti, amely megérne egy kritikai kiadást is. Ezt ugyan Pálfi József nem mondja ki, de rejtetten utal rá, amikor a napló jelentőségét is méltatja: „*Valójában több volt ez egy egyszerű napi vagy időszakos diáriumnál, itineráriumnál, sőt talán még az emlékirat műfajánál is. A mű terjedelmét tekintve is nagy formátumú kézirat, az adott korban talán nincs is hozzá fogható nagyságrendű munka. Tartalmát tekintve is annyira színes és változatos, hogy pontosan kategorizálva felsorolni sem egyszerű. Olvashatunk benne életrajzi adatokat, peregrinációs útleírást, egyház- és magyarságtörténeti dokumentálást, szépirodalmat és poétikát, családi krónikát, országgyűlési beszámolókat, adomákat, szokásokat stb. Akár azt is mondhatnánk, hogy olyan kulturális és művelődéstörténeti kútforrást írt és hagyott az utókorra, amelyet méltó lenne teljes terjedelmében megismertetni az igényes közönséggel.*” (vö. 114. o.) Mint jelenleg a *Napló* szövegének legjobb, a korszaknak pedig szintén kiváló ismerője, talán nem ördögtől való a gondolat,

hogy Pálfi József legyen az a(z irodalom)történetírói vénával megáldott kutató, aki ezt a nemes feladatot magára vállalja a közeljövőben. A 18–19. századi magyarországi *historia litteraria* hagyományát feltérképező kutatások nagy adósságát törleszteni ugyanis ezzel. Kiválóan mutatja a szakmai köztudatban is csak sporadikusan jelen lévő tudást Keresztesiről, hogy a korszak nagy irodalomtörténeti összefoglalásában is csak említés szintjén és néhány művének felsorolása erejéig jelenik meg a sok más nagyszerű elmét kitermelő éra meghatározó irodalmárának, historiográfusának a neve (vö. *Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. Csörsz Rumen István, Hegedűs Béla, Tüskés Gábor; munkatárs Bretz Annamária. Budapest: Universitas, 2006. (Irodalomtudomány és kritika. Tanulmányok). 711 o.).

A következő alfejezetet az ígírdetéshez használt szövegek tanulmányozásának szenteli a szerző. Itt is eddig nem, illetve csak részben publikált vagy teljesen ismeretlen szövegeket vesz górcső alá. A gyakorló lelkipásztorokat, ígírdetőket ma is foglalkoztató kérdéseken keresztül elemzi a keresztesi életműnek ezt a vonatkozó részét. Általánosságban olvashatunk a keresztyén/keresztyén vallás igazságairól, az ígírdetések szerkezetéről és felépítéséről vagy a bibliai nyelvek ismeretéről. Külön helyet kap az egyházatyák tanításainak megjelenése Keresztesi prédikációiban vagy a különböző területekről (köztörténet, egyháztörténet, természet) vett példák, képek és szemelvények ismertetése. Ezt követően pedig a szerző röviden rátér néhány nyomtatásban is megjelent munka bemutatására, ahol kiemelten foglalkozik egy halotti beszéddel és három verses halotti búcsúztatóval. Ezek az alkalmi nyomtatványok külön-külön is megérnének egy-egy alapos tanulmányt, amelyek segítségével a Keresztesi-féle életmű szervesen bekapcsolható lenne az alkalmi szövegekről jelenleg folyó élénk szakmai diskurzusba is.

Keresztesi ízig-vérig poétai vénával megáldott személyiség volt, aki a legkülönbözőbb helyeken hagyta hátra jobbra kiváló minőségű költeményeit. Voltak olyanok, amelyek – hozzájárulásával vagy anélkül – nyomtatásban is megjelentek (*Miscellaneorum; Lusus poeticus; Magyar Protestáns! Ellened, Protestálok...*; halotti búcsúztató versek), legtöbb alkotása azonban kéziratban maradt (*Napló; levelek; prédikációs kötetek; Széll-Kubeliková Gyűjtemény, Prága; Énekeskönyv*). Ezek a költemények is megérették arra, hogy akár a váradi vagy partiumi lokális, akár a magyar nemzeti irodalomtörténet bemerje kánonjába őket, amennyiben kerül olyan értő személy, aki elemzi és az irodalomtörténeti palettán megfelelő helyére illeszti ezt a kollektívát.

Ahogy Pálfi József halad előre Keresztesi munkásságának ismertetésében, az újonnan felmerő tudományágakról egyre sommásabban, bár még nem kritikus rövidséggel ír. Ennek oka lehet, hogy ezekben a berkekben már némileg bizonytalanabban, de korántsem idegenként mozog, valamint, hogy olyan territóriumra merészkedett, amelyről Keresztesi kapcsán még alig tör-

tétek említések. Nagy erénye a monográfiának, hogy ezeken a területeken is próbálja érdemi ismeretekkel és összefüggésekkel gazdagítani a foghíjas szakirodalmat. Ilyen témakörnek számít Keresztési történetírói (helytörténeti, irodalomtörténeti, egyháztörténeti és nemzeti/egyetemes történetírást művelő) munkássága, melyben az eruditív műveltséggel rendelkező lelkipásztor kiemelkedő szerepét Bod Péter irodalomtörténeti lexikonjának tartalmas kiegészítésében ragadhatjuk meg (lásd a jelen recenzió bevezetőjében irtakat).

Másik ilyen témakör a magyar nyelv vizsgálatának kérdése. Keresztési ezen a területen is maradandót alkotott, bár *A Bárkai Nyelvből Ágazott Magyar Nyelv* című kézírata máig nem kapott kellően megérdemelt figyelmet a magyar nyelvtörténeti szakirodalomban, viszont – nem kellően méltányolható módon – egy modern szellemű irodalom- és művelődéstörténeti szöveggyűjteményben néhány évvel ezelőtt némileg ráirányították a figyelmet (vö. *Magyarországi gondolkodók a 18. században. Bölcsészettudományok I.* Szerk. Tüskés Gábor. Budapest: Kortárs, 2010.). Ez a kézirat munkája is arra vár, hogy nyelvtörténészeink közül valaki beható vizsgálatnak vessen alá.

Harmadikként áll a sorban Keresztési szinte humanistákat megszegyénítő mértékű levelezése, amely még rengeteg érdekességet tartogat a kutatás számára a felvilágosodás korának tudós és mecénási kapcsolati hálójáról, általános közéleti viszonyairól. Ezek a levelek meglehetősen szétszórva (Kolozsvári Egyetemi Könyvtár, Ráday Gyűjtemény, Országos Széchényi Könyvtár – Tóth Ferenc-hagyaték, Jakob Ferdinand Miller-hagyaték, Teleki Téka(?), *Napló*, eddig felderítetlen helyek) találhatóak, és szintén arra várnak, hogy elhelyezzék őket a meghatározó tudós levelezések között.

Negyedik pontként említhetjük Keresztési numizmatikai tárgyú tevékenységét. A korban valamirevaló tudós ember persze elképzelhetetlen volt komolyabb éremgyűjtemény nélkül. Keresztési különleges szerepét nem is a gyűjtés területén kell látnunk, hanem a *Numo-Théka* megírásában. Jelenlegi ismereteink szerint ugyanis ez a kézirat számít az első nagyobb terjedelmű, magyar nyelvű és hungarica-vonatkozású numizmatikai áttekintésnek, amelyet eddig a hazai numizmatikai szakirodalom nem tartott számon. Ennek reflektorfénybe állítása is Pálfi József érdeme. Ahogy sok minden más is, amire hiánypótló monográfiájában felhívta a figyelmet – sok kutatónak további vizsgálati anyagot és kutatási kérdések sorát felkínálva.

Tartalmas, nagy érdeklődésre számot tartó munkáját a szerző egy angol nyelvű összefoglalással (272–280. o.), egy bibliográfiai áttekintéssel (281–304. o.), az Országos Széchényi Könyvtárban és a Kolozsvári Egyetemi Könyvtárban található Keresztési-féle ún. *Mutató Táblák* (305–323. o.) közreadásával, valamint egy névmutatóval zárja (324–334. o.).

Őszinte meggyőződéssel ajánlom ezt az olvasmányos, gördülékeny stílusban megírt munkát tanulmányozásra mindazoknak, akik érdeklődnek a felvilágosodás korának magyarországi művelődéstörténete iránt, hiszen egy komplex életmű bemutatása által ugyancsak összetett képet és ismereteket kapnak a korszak mindennapjairól, emberi kapcsolatairól, egyházi viszonyairól, értelmiségi koordinátarendszeréről és általában a tárgyalt időszak társadalmi miliójéről.

PÁLFI JÓZSEF: *„Bátor szívvel és okos ésszel a Krisztus nyája körül...” Keresztesi József tudós lelkipásztor életműve.* Debrecen–Nagyvárad: D. Dr. Harsányi András Alapítvány – Partium Kiadó, 2017. (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai; 18). ISSN 1587-2424, ISBN 978-963-12-9107-0 (D. Dr. Harsányi András Alapítvány), ISBN 978-606-8156-88-0 (Partium Kiadó), 336 oldal.

Magyari Sára: A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben

DR. BALÁZS GÉZA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)
Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)
balazs.geza@gmail.com

A magyar-román nyelvi világgép elemzését Magyari Sára alapvető, mélyen meggyökerezett fogalmakon végzi el: ezek között tizenegy főnév és két ige található. A tizenegy főnév az emberi élet legalapvetőbb határháza, néme-lyek (Freud által alaposan elemzett) ősi ellentétek: barát—ellenség, nő—férfi, élet—halál, férj—feleség, valamint: munka, pénz, idő, valamint a két alapige: áll, csinál.

Kulcsszavak: antropológiai nyelvészet, magyar-román nyelvi világgép

A magyar-román nyelvi világgép elemzését Magyari Sára alapvető, mélyen meggyökerezett fogalmakon végzi el: ezek között tizenegy főnév és két ige található. A tizenegy főnév az emberi élet legalapvetőbb határháza, néme-lyek (Freud által alaposan elemzett) ősi ellentétek: barát—ellenség, nő—férfi, élet—halál, férj—feleség, valamint: munka, pénz, idő, valamint a két alapige: áll, csinál.

Milyen a román élet és milyen a magyar élet? Közös abban, hogy idő és tér (egy pillantás az élet; életút), továbbá a magyarban felbukkan benne a nő princípiuma (életet ad), a románban viszont a harc (az ember élete folyamatos harc). Hogyan áll a munkához a román és a magyar ember? Sok a közös vonás: pozitív-negatív értékek kapcsolódnak hozzá (dolgos ember, Aki nem dolgozik, ne is egyék!). A munka a magyarban több doménhez kapcsolódhat, árnyaltabb: tiszta munka (szubsztancia), tér/hely (munkahely), személy (Elmenne a dolog – én úgy ismerem: munka - temetésére). És hogyan viszonyul a román és magyar ember az időhöz? Közös az idő értéként való felfogása (az idő pénz), a madárhoz való hasonlítás (röpül az idő, az idő szárnya), a gyógyítás képe (az idő mindent meggyógyít), a szubsztancia (húzza az időt). De különbözik a magyar időszörny (idő vasfoga) a román személy doménben található gyilkos időtől (az idő olyan tanár, aki sajnos megöli a tanítványát), illetve a kis állat képében megjelenő idő (az idő megszökik a résen, ha nem szorítod eléggé a kezében).

Ilyen és ehhez hasonló finom mikroelemzésekből fakadó tanulságokkal szolgál Magyari Sára kutatása és könyve: A nyelvi világgép a magyar és a

román nyelvben. Hogy milyenek vagyunk mi és milyen a másik (rendszerint a velünk szomszédos vagy kapcsolatban lévő) nép, régóta izgatja az embereket. Ezek a vélemények a nyelvben is rögzülnek (konceptualizálódnak), szavak és kifejezések jelentésében. Különösen megmutatkoznak ezek az állandósult szókapcsolatok (frazémák) képi jelentésében. A nyelvben kódolt tapasztalat, tudás nyelvészeti közhely, de hogy ezek valamiféle értéképzetek, világképek, s így befolyásolják a világunkat, csak a nyelvi relativizmus sokat vitatott, de egészében el nem utasított nézete, az ún. Sapir—Whorf-hipotézis fogalmazta meg. A nyelvi relativizmus enyhébb változatát általában elfogadják: a nyelv szabta kategóriák befolyásolnak bennünket, motiválják cselekedeteinket, de arról talán nincs szó, hogy mindent determinálnának, s teljes mértékben a „nyelv foglyai” lennénk. Nem ez a hely, hogy ezt a kérdést eldöntsük. Mindenesetre, aki több nyelvet ismer, pontosan érzi ezt a jelenséget. Legelőször például azt vesszük észre, hogy nem lehet mindent szó szerint fordítani, az egyik nyelv másként fedí le a valóságot, a szavak nem feleltethetők meg pontosan egymásnak.

Az izgalmas kérdést korunk egyik vezető irányzata, a kognitív nyelvészet tovább boncolgatja. Abból indulnak ki, hogy a szavak jelentésében egyfajta „világ” (világlátás) van kódolva, ez összefügg megismerési-gondolkodási kategóriákkal, s ezek nyomán a nyelvtanéhoz hasonló szabályokat lehet megállapítani. A magyar nyelvtudományban Karácsony Sándor már rámutatott ezekre a jelenségekre, majd Szilágyi N. Sándor és kolozsvári iskolája jelölte ki az utat. (Pl. Szilágyi N. Sándor: *Hogyan teremtsünk világot?* Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár, 1996.) Tőle kapta az indíttatást Magyarai Sára, témavezetője pedig Péntek János volt (aki a mostani kötet lektorálását is elvállalta Balázs Lajos mellett). Az indíttatást követően Magyarai Sára továbbment: és nem egyszerűen nyelvi világképet akart rekonstruálni, hanem a nyelvi világképek összehasonlítására vállalkozott. A magyar kognitív nyelvészetben párhuzamosan, néhol összekapcsolódóan több megközelítés, irányzat is létezik. Banczerowski Janusz a magyarországi kognitív nyelvészet egyik bevezetőjének tekinthető, számos példamutató tanulmányában foglalkozik a nyelvi, tudományos és kulturális világképpel. Kövecses Zoltán a kognitív metaforaelméletből indul ki. Bárdosi Vilmos és Banczerowski Janusz a magyar frazeológiából kibontható világképet elemzi, s végez több nyelvre kiterjedő összehasonlító elemzést. Magyarai Sára kutatása ebbe a vonalba illeszkedik.

A magyar-román nyelvi világkép elemzését Magyarai Sára alapvető, mélyen meggyökerezett fogalmakon végzi el: ezek között tizenegy főnév és két ige található. A tizenegy főnév az emberi élet legalapvetőbb határkövei, némelyek (Freud által alaposan elemzett) ősi ellentétek: barát—ellenség, nő—férfi, élet—halál, férj—feleség (kérem, nem megmosolyogni, és politikai

inkorrektsséggel vádolni, hogy ellentétnek mondtam), valamint: munka, pénz, idő, valamint a két alapige: áll, csinál. (A munka, pénz és idő kapcsolata is bonyolult, egy tréfás mondás szerint: Aki dolgozik, annak nincs ideje pénzt keresni, de föltehetőleg nem ez a szólás motiválta Magyari Sára fogalomválasztását.)

Amikor a nyelvben kódoltan, rejtetten létező világot fejtegetjük, valójában személyiségünk és kultúránk mélyére kukkantunk be. A pszichológia, a szemiotika, a kultúraelmélet stb. régóta vallja, hogy a felszíni, látható világ mögött van egy láthatatlan, ám jelentésekkel bíró világ, amelyek jeleken, szövegeken (különösen mítoszokon), de egyes szavak jelentésén keresztül is üzeneteket hordoznak. A jelekből, szövegelemlekekből rekonstruálható ez a másik, jelentéshordozó világ. Ezt ki-ki másként teszi: a pszichológusok a mitológiaiakatatókkal közösen gyakran beszélnek ősképekről, archetipusokról vagy kollektív tudatalattiról. Ennek kapcsán idézi Magyari Sára Gilbert Durand-t, aki három fő archetípust különböztet meg: vertikális tömb (jogar, kard), horizontális jelleg (kehely), ritmikus/ciklikus tömb (kirügyezett bot/fa vagy kör/kerék). Továbbgondolkodásra ösztönző az ennek alapján alkotott következtetése: „Úgy gondolom, hogy a diskurzusokban rögzült nyelvi képek szemantikailag ehhez a három archetípushoz köthetők, s talán nemcsak szemantikailag, hanem grammatikailag is – például az irányhármasság révén” (129). A magyar nyelv agglutináló jellegéből fakadó térbeli irányhármasság (bennlevőség, mellettség, felületiség) azonban a világban való tájékozódás kiindulópontja, sőt az időre is vonatkoztatható: férjhez megy, elveszik feleségül, kihordja gyermekét, elvállik. „Arra a következtetésre jutottunk – írja Magyari Sára –, hogy az egyes fogalmak révén a világ nyelvi képének megteremtésében megközelítőleg ugyanolyan eljárásokat használnak a beszélőközösségek a jelentések megalkotásában, mint ahogyan az archetipusok különböző szimbólumait alakítják rendszerré. Ennek értelmében a képi világ (pl. ősképek, álmok, mítoszok stb. BG) többsíkon is rekonstruálható, nemcsak a művészetekben vagy a pszichológiában, hanem olyan tudományok által is, amelyek a nyelv és kultúra kapcsolatát vizsgálják.” (129–130)

Ebből a kiindulópontból, párhuzamos korpuszokra alapozva vizsgálja meg Magyari Sára a magyar és román nyelvi világgép egy részletét. A két nyelv eredetében és típusában különbözik egymástól, ám elemzéssel kimutathatók univerzális (antropológiai) megoldások, a több évszázados együttélés pedig erős areális kapcsolatot jelentett, ami szemantikai hatásokkal járt együtt (különösen az erdélyi magyarság és a vele együtt élő románság nyelvében).

Az egyes kiválasztott fogalomköröket aprólékosan és több szempontból vizsgálta meg Magyari Sára. Minden bizonnyal példái és következtetései még árnyalhatóak további nyelvjárási vagy éppen irodalmi nyelvi anyag bevonásával. A szerző összeglézései azonban bizonnyal megállják a helyüket. A kiválasz-

tott kulcsszavak segítségével rekonstruálta azokat a képzeteket, amelyeket a beszélők előhívnak (rekonstruálnak) az adott szavak használatakor. E tekintetben a két beszélőközösség között több az egyezés, mint a különbözőség. Olyan finomságokra is fény derült, mint hogy a főnevek esetében a profilokban több az eltérés, a igék esetében pedig abban, hogy a magyar ige a folyamatot, a román ige a cselekvés eredményét kódolja (136). Bizonyítható volt az általános kognitív nyelvészeti alaptétel, hogy minden, amit érzünk, tapasztalunk, a testünk által történik, ahhoz viszonyítva beszélünk róluk és annak alapján kódoljuk. Ezt nevezzük másként antropomorfizációnak. Kövecses Zoltán a metaforikus jelentés „megtestesüléséről” beszél (A metafora. Gyakorlati bevezetés a metaforaelméletbe. Typotex, Budapest, 2005. 32. és továbbiak), Magyarai Sára megtestesítéséről (136).

Vegyük szemügyre közelebről egy konkrét fogalom – jelen esetben a munka – világgépének leírását. A szerző azt vizsgálja, hogy a magyar nyelvi korpusz alapján (ez mindig a kiindulópont) hogyan viszonyulnak a beszélők a munkához, miként minősítik az egyes cselekvéseket munkának vagy nem munkának. Az elemzés a szó történetével (közismert szláv jövevényszó), majd szótári jelentéseivel, származékaival (munkanap, kényszermunka) indul. Ezután a kapcsolódó dolog lexéma bemutatása következik (dolgozgat, dologtalan). Mindkét esetben a legfontosabb frazémák is előkerülnek: jó munkát!, sok munkája van, fekete munka, a dolga után néz, biztos a dolgában, végzi a dolgát. Nem feledkezik meg a szerző a kapcsolódó szövegtípusokról. munkadal, népmese, szólás és közmondás. A magyar nyelvi korpusz alapján a munkáról való vélekedés legfontosabb összetevői: érték, anyagi érték: ennivaló-szerű fizetség, pénzszerű fizetség, egyéb haszon kategóriájába tartozó fizetség. Hiányolom a munka eredményeként megjelenő jó érzést, boldogságot, pl. Munka után édes pihenés. Idő domén: Jó munkának idő kell (én úgy ismerem: Jó munkához idő kell), szubsztancia: tiszta munka. A tér kognitív tartományában: lakótér, a munka maga mint konkrét hely. (Ide bevehető lehet az a modern mai megnevezés: Dolgozóba megy ~ dolgozni megy, ám ez föltehetőleg Erdélyben nem ismert.) Ezután hasonlóképpen következik a román nyelvi anyag jellemzése. Az összegzés pedig a következő: „A munka és munka lexémapár mindkét nyelvben összetett jelentéshálóval rendelkezik. Viszonylag sok kognitív bázissal ellátott domént hívnak elő. Konceptuális metaforáink nagyon gyakran egységes képet mutatnak. Sok a közös vonás a két nyelvi korpusz adatai alapján a vizsgált fogalmak percipiálásában, például az érték doménben a pozitív—negatív emberi tulajdonságokra vonatkoztatható képek révén... (...) Az eltérések kisszámúak ugyan, de lényegesnek tűnhetnek: a szubsztanciaként (tiszta munka), térként/helyként (munkahely) és személyként (Elmenne a dolog temetésére) konceptualizált munka a magyar nyelvben árnyaltabb képet mutat a román nyelvi korpuszhoz képest... (...) Ennek oka

lehet, hogy jelen dolgozatban az összevetés a magyar nyelvi anyagból indul ki, és ehhez viszonyul a román nyelvi korpusz, semmiképpen nem minőségi eltéréseket jelöl" (101), adja meg a magyarázatot, s egyben megjelöli az értelmezés határait a szerző.

Magyari Sára kutatásainak, nyelvi anyagának további finomságait nem mutatom be. Annál inkább az általam gondolt (rejtett és kinyilvánított) cél értékelését, a munka hasznosságát, a belőle levonható további következtetéseket. Különösen azért tartom értékes munkának, mert:

* rávilágít arra, hogy a mindennapi, sokszor elcsépeelt nyelvhasználatunk mélyén további jelentések, mondhatni titkok vannak, s ezek hatással vannak ránk akkor is, ha nem tudunk róluk,

* tehát jó, ha alaposabban megismerjük nyelvünket; erre alkalmas a nyelvtan, mindenféle nyelvi bűvárlat, nyelvi ismeretterjesztés, és a lassú olvasás,

* még jobb, ha tudatosan tanulunk idegen nyelvet, valójában mindegy, hogy melyiket, mert bármely más nyelv tudatos ismerete önmagunk és a világ jobb megismerését szolgálta,

* a nyelvi világgép boncolgatása, rekonstrukciója arra is jó, hogy rájövünk, a nyelvhasználat tett bennünket emberré, ugyanis ez gyorsította fel a kulturális evolúciót, s ha a nyelvet elhanyagoljuk, ha elfordulunk tőle, akkor elveszünk (erre is utal Wittgenstein, akit a kognitív nyelvészek egyik előfutárának tarthatunk: *Nyelvem határai, világom határai*),

* végül mindenféle alkalmazott nyelvészeti hasznosság mellett az efféle kutatások segíthetik egymás jobb megismerését, elfogadását, aminek egyre inkább „szűkében” van az emberiség.

MAGYARI SÁRA: *A nyelvi világgép a magyar és a román nyelvben*. Partium Kiadó, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2015. – Oradea: Partium; Cluj Napoca: Societatea Muzeului Ardelean, 2015. 164. oldal

Nyelv – nyelvközösség – közösségi perspektíva

SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

szilazsu@gmail.com

A nyelv közösségi perspektívája a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi tanszékének kétévenként megrendezett konferenciasorozata. Az ismertetés a harmadik konferencia anyagát mutatja be.

Kulcsszavak: a nyelv közösségi perspektívája, induktív és deduktív kutatások

A 2013-ban újtára indított, *A nyelv közösségi perspektívája* c. konferenciasorozat harmadik, 2018-as kötete tizenhét szerző tizennégy tanulmányát tartalmazza. Két okból is tekinthetünk rá úgy, mintha a magyar nyelvtudomány egyfajta színpalettáját tartanánk a kezünkben. Egyrészt a tudományterületek, a felvetett kérdések variabilitását tekintve, mivel a nyelvten tanításával, az anyanyelvtankönyvekkel, a kultúraköziséggel és a sztereotípiákkal foglalkozó munkák ugyanúgy helyet kapnak itt, mint a dialektológiai, fordításeleméleti, kontaktológiai, pszicholingvisztikai stb. tárgyú írások. Másrészt pedig a kutatott területek és a vizsgált beszélőközösségek szempontjából is, az erdélyi és a magyarországi mellett ugyanis a felvidéki és a kárpátaljai magyar nyelvvaltozatokhoz köthető munkák is megjelennek benne.

Egyfajta interdiszciplináris szemléletmód hatja át a teljes kötetet. Ez leginkább abban mutatkozik meg, hogy nem húz éles határvonalat nyelvészet és más tudományterületek között, jellemzője tehát az átjárhatóság. Olyan írások is fellelhetők benne például, amelyek egy szociológiai vagy irodalomtudományi folyóiratba ugyanúgy bekerülhettek volna, mindamelllett itt is tökéletesen megállják a helyüket.

A könyv szerkezeti felépítése tudatos háttérmunkára vall. Minden írás egy rövid tartalmi kivonattal indítja el az „együttgondolkodás” folyamatát. Ezeknek köszönhetően az olvasó már az első pillanattól kezdve rálátást kap arra, hogy az adott témán belül pontosan milyen kérdésekre és kulcsszavakra kell fókuszálnia. A kivonatok egyébként a könyv végén, angol nyelven is megjelennek, ami szintén a szerkesztők körültekintését igazolja. Mindezek mellett a tanulmányok elrendezése is segíti az olvasót, mivel a nagyjából egy területhez sorolható írások „egy tömbben”, egymás mellett helyezkednek el.

A kötet első írása T. KÁROLYI MARGIT és P. LAKATOS ILONA *Empirikus kutatási eredmények a módszerek tükrében az északkeleti hármás határ mentéről*

c. tanulmánya (9–20. oldal), a 2017-es konferencia nyitó előadása is volt egyben. Ez a munka egy nagyobb ívű dialektológiai kutatás alfejezetének tekinthető. A teljes felmérés az északkeleti hármass határ mentén, magyarországi, romániai és ukrainai települések bevonásával ment végbe. A részt vevő kutatók célja az volt, hogy a különböző geopolitikai helyzetben lévő közösségek nyelvhasználatát (pl. többek között a dialektális és standard irányú nyelvi változásokra, a nyelvállapotra és a beszédstílusbeli különbségekre vonatkozóan) megvizsgálják.

A kötetben szereplő második tanulmány Nagy Sándor István írása, amely *A magyar–román műfordítás sokszínűsége. Az irodalmi művek fordításának aspektusai a színek, a színtartományok és árnyalatok tükrében* (21–30. oldal) címet kapta. A bevezető részben a színjelnevezésekkel kapcsolatos elméleti alapokkal ismerkedik meg az olvasó. Érdekes tény például, hogy a magyar nyelvhasználat a zöld, a piros és a kék szín tekintetében a leggazdagabb, valamint hogy a magyar színjelnevezések több mint ezer kifejezést tesznek ki.

Az elméleti részt követően a színnevek és a műfordítás kapcsolatáról a magyar–román és a román–magyar nyelv viszonylatában olvashatunk. Erre vonatkozóan bőszeges és izgalmas példaanyagot közöl a szerző. Ebben a részben az elemzés főként arra a kérdésre irányul, hogy hogyan, milyen eszközökkel éri el a műfordító az eredetit tükröző szöveg megalkotását. A tanulmányban felsorakoztatott példák alapján azt látjuk, hogy a fordítás során nem elég a két nyelv megfelelő ismerete, a kívánt eredmény sokszor kreativitást is igényel. A folyamatos szóismétlést elkerülendő a választott módszer lehet akár egy archaizmus felélesztése vagy lexikai átalakítás is.

Kisebbségi hiánynak tekinthető, hogy a példák ismertetése után, magában az összegzésben a szerző nem jut el minden következtetés explicit megfogalmazásáig. Ez a rész feltehetőleg a következő tanulmányban kap majd hangsúlyosabb szerepet.

A harmadik írás MAGYARI SÁRA *Nyelvi világkép és igehasználat a magyar és román nyelvben* (31–42. oldal) című munkája. A bevezető rész szerint a legtöbb nyelvi világképkutatás szinte kizárólag a főnevek, a melléknevek és az igekötők vizsgálatára szorítkozik. Ennek ismeretében ebben az írásban a szerző egyedülálló módon arra vállalkozik, hogy a nyelvi világképet igéken keresztül elemzi. A kitűzött cél megvalósítása érdekében négy igét és azok román nyelvi megfelelőit helyezi mikroszkóp alá. Ezek közül az első kettőt, a m. áll ~ r. *stă*, valamint a m. *csinál* ~ r. *a face* szavakat komplex módon, minden lehetséges jelentésaspektus számbavételével, a második kettőt, a m. *csal* ~ r. *a înșela*, *a escroca*, *a atrage*, *a ademeni*, *a momi*, *a trișa* stb. és a m. *csíp* ~ r. *a înțepă* szavakat pedig – az előző elemzés kiegészítéseként – egyetlen kollokációra vonatkoztatva tárgyalja.

A szerző indító kérdésére, miszerint lehet-e igéken keresztül vizsgálni a nyelvi világgépet, a tanulmány végére egyértelműen igenlő választ kapunk. MAGYARI szerint ennek a szófajnak az esetében főként az aspektualitásra, a szemantikai alapkódolásra kell fókuszálnunk, illetve az igék státusza, a jelentésmező kiterjedtsége is fontos tényező lehet.

A következő munka VAKULA TÍMEA és KREPSZ VALÉRIA *Egyéni sajátosságok vizsgálata a spontán beszéd temporális szerkezetében* (45–58. oldal) c. írása. Ők a spontán beszédet 5, 7 és 9 éves gyermekek megnyilatkozásainak esetében az egyéni sajátosságokra vonatkoztatva vizsgálták. A szerzők a tanulmányt két kérdéssel indítják: (1) Mely időzírtési sajátosságokban érvényesülnek legnagyobb mértékben az egyéni különbségek? (2) Csökken-e az egyéni sajátosságok mértéke az életkor előrehaladtával? A kutatás eredményei szerint a vizsgált korosztályok tagjainak esetében a legnagyobb eltérések a beszédsebességben fedezhetők fel, ugyanakkor az egyéb temporális jellemzők alakulásában is hasonló különbségekre figyelhetünk fel. A második kérdésre vonatkozóan az adatok alapján úgy tűnik, hogy az életkor előrehaladtával csökkennek az individuális különbségek. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy az átlaghoz viszonyítva minden egyes korosztályban vannak nagyon alacsony és nagyon kiugró értékek. A kapott eredmények nem csupán a tudomány, de az intézményes oktatás és a fejlesztés számára is hasznosíthatóak.

BARTHA KRISZTINA *Nyelvhasználati preferenciák és ezek hatásai a beszédfeldolgozásra* (59–67. oldal) c. cikke egy olyan, Romániában végzett kutatás bemutatása, amely vegyes családban élő gyermekek otthoni és iskolai nyelvhasználatát helyezi középpontba. A felmérésbe hatvannyolc, 7 és 10 év közötti, nagyváradi diák került be. A nyelvhasználati, nyelvválasztási szokásaik kutatása mellett BARTHA elsősorban arra a kérdésre kereste a választ, hogy az otthon és az iskola nyelvi színtere náluk miként befolyásolja a beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatát. Az eredmények tanúsága szerint azok a magyar anyák, akiknek román tagozaton tanul a gyermeke, könnyebben váltják fel az anyanyelvüket a román nyelvre. Egy másik szempontból pedig az is egyértelművé vált, hogy a választott iskola tannyelve döntő módon befolyásolja a gyermekek beszédfeldolgozási eredményeit.

CsÁK ÉVA *Pragmatikai ekvivalencia-viszonyok három nyelvi kultúra helyzetmondat-állományának tükrében* (69–79. oldal) c. írásában a helyzetmondatok kérdését egy háromnyelvű, magyar, német, orosz példákat tartalmazó korpusz alapján vizsgálja, amely gazdasági témájú prezentációk felhasználásával született meg.

A tanulmányban a helyzetmondat meghatározása után lényegében két szempont kerül előtérbe: egy kontrasztív pragmatikai és egy kontrasztív stilisztikai. A korpuszban szereplő példák összevetése alapján CsÁK arra a következtetésre jut, hogy a három nyelv helyzetmondatai egymáshoz viszo-

nyítva a beszédzándékok tekintetében nem mutatnak lényeges különbségeket. Csupán a magázódás-tegeződés, a távolságtartó-közeledő hangnem, illetve – egyes esetekben – a zárógondolatokat követő megnyilatkozások szintjén fedezhetők fel eltérések. A többnyelvű példák a stilisztikai sajátosságok esetében mutatnak nagyobb változatosságot. Ide sorolhatók a regiszterváltások, a hivatalos és a beszélt nyelvi stílus ilyen vagy olyan arányban való megjelenései. Ezek főként az interkulturális különbségekből adódnak.

A kötet hetedik tanulmánya NÉMETY ALEXANDRA *Magyar–szlovák nyelvi kontaktushatás* (81–91. oldal) c. műve, amely a szlovákiai magyar nyelvhasználatot érintő kérdésekről szól. A bevezető rész elméleti jellegű, ebben a nyelvi kontaktushatás jelenségének és a kontaktológia tudományterületének bemutatásával találkozunk. A szerző a szakirodalom ismertetésével és a legfontosabb kontaktológiai fogalmak (interferencia, kölcsönzés, vendégszó, kölcsönzó stb.) tisztázásával vezeti be az olvasót e tudományterület világába.

Az első pontot követően az írás további részében egy konkrét kutatás eredményeivel ismerkedünk meg. NÉMETY egy online kérdőív összeállításán keresztül ötszáztizenöt adatközlő válaszait elemzi. Az összevetés után két következtetés igazolódik be. (1) A nagyobb tömbökben élő magyarság kisebb mértékben használ szlovakizmusokat, mint a szórványban élő magyarság. (2) Az idősebb generáció tagjai ritkábban használnak szlovakizmusokat, mint a fiatalabbak. A tanulmány záró része két szlovakizmus a *fogpasta ~ fogpaszta ~ paszta* és a *dohodát* vizsgálatával foglalkozik. A használatuk mögött rejlő indokokat veszi számba.

A következő két tanulmány egy-egy szaknyelvet hivatott elemezni. MINYA KÁROLY *Hogyan írjunk érthetően? Kilendülés a jogi szaknyelv komfortzónájából* (93–102. oldal) c. munkája a jogi szaknyelv érthetőségének kérdésével foglalkozik. Nem meglepő, hogy a vizsgálandó regisztert a köznyelvvél állítja párhuzamba. Véleménye szerint a hagyományokhoz való túlzott ragaszkodás a közérthetőség rovására megy, a javulás érdekében „*a jogászszakmának ki kell mozdulnia a nyelvi komfortzónából!*” (95. oldal). Erre vonatkozóan gazdag példaanyagot sorakoztat fel. Mindezt úgy, hogy nem áll meg a kritizálás szintjén, a jogi szaknyelv jellemzőinek bemutatása után több esetben is megoldást kínál az olvasónak. E regiszter kérdése nem pusztán a jogászvilágot érinti, gyakorlatilag az egész magyarországi társadalomra kihat. Éppen ezért a pozitív vagy negatív irányba való elmozdulása nem lehet csak „belső” ügy, fontos, hogy nagyobb figyelmet kapjon.

LUDÁNYI ZSÓFIA *Nyelvi ideológiák napjaink orvosi szaknyelvi sztenderdizációs tevékenységében* (103–118. oldal) c. írása egy szaknyelvnek az előbbtől eltérő megközelítéséről szól. Ebben a *Magyar Orvosi Nyelv* c. folyóiratból és *A magyar orvosi nyelv tankönyve* c. könyvből vett példákon keresztül a szerző a metanyelvi diskurzusok szerepét helyezi középpontba. A vizsgál-

lat alapját képező szövegek orvosoktól és az orvostudománnyal rokon diszciplínák művelőitől származnak. Ezek olyan, nem a nyelvészet körébe sorolható közléseket tartalmaznak, amelyeket a cikkírók a nyelvvel, a nyelv használatával kapcsolatosan fogalmaznak meg. LUDÁNYI a korpuszt a tartalomelemzés módszerén keresztül a nyelvi reflexiók és az ezek mögött meghúzódó nyelvi ideológiák szempontjából kutatja. A tanulmányban tárgyalt szövegek témájukat tekintve négy csoportba sorolhatók: (1) a nyelv mibenlétével és tulajdonságaival, (2) a nyelvek értékével, a nyelvekhez való viszonyulással, (3) a nyelvi változatossággal és (4) a két- és többnyelvűséggel, a nyelvek érintkezésével kapcsolatos témakörökbe. Nyelvről és nyelvhasználatról mindenkinek van véleménye. Ezek a vélekedések akkor válnak különösen érdekessé, ha bizonyos társadalmi csoportokat érintően hasonló szempontok köré szerveződnek.

H. TOMESZ TÍMEA *Tudósítások új formában, új kommunikációs környezetben* (119–127. oldal) című írása ismét új vizekre viszi az olvasót. Ez a rész a tudósítás mint műfaj és szövegtípus átalakulásának kérdését boncolgatja. Az újmédia kommunikációs terében az olvasó/néző nem pusztán befogadója, de alakítója, alkotója is a tudósításoknak. Ennek megfelelően az utóbbi néhány évben a tudósítások a tartalmuk, a szerkezetük és a stílusuk szempontjából is teljesen megváltoztak. Ma már szinte bárkiből lehet rögtönzött újságíró vagy riporter. Mivel a hangsúly a gyorsaságra és a képiségre tevődött át, ma már teljesen megszokott dolog, hogy a különböző újságok és tévécsatornák amatőröktől származó forrásokra is hivatkoznak. Éppen ezért már szinte lehetetlen meghúzni a határvonalat a nem szakszerű és a professzionális tartalomszolgáltatás között.

LŐRINCZ JULIANNA *A nyelvi variativitás kérdései az anyanyelvtankönyvekben* (129–139. oldal) c. tanulmánya a nyelvi variativitás jelenségét helyezi a vizsgálódás középpontjába. Az írás két részből áll. Az első a nyelvi variativitás elméleti megközelítéséről, a második pedig a jelenségnek a felvidéki magyar anyanyelvtankönyvekben való megjelenéséről, feladatosításáról szól. A szerző szerint a téma adta lehetőségeket a tankönyvek nem aknázzák ki minden részletére kiterjedően. Érdeemes lenne nagyobb figyelmet szentelni neki, amely nem csupán az írott, de a beszélt s az írott-beszélt nyelv sajátjának is tekinthető.

BÁCSI JÁNOS és PAP ANITA munkája, amely *A nyelvtanítás és a szemantikaelméletek lehetséges kapcsolatai* (141–151. oldal) címet kapta, folytatja a nyelvpedagógia kérdéseivel foglalkozó sort. Abból az alapvetésből indul ki, hogy a szókincsfejlesztés révén a tanulási képességek is növelhetőek, valamint hogy a szemantikaelméletek tudatos tanításával mind az anyanyelvi, mind az idegennyelvi oktatásban komoly sikerek érhetők el. A szemantikaelméletek (lexikális szemantika, jegyszemantika, feltételszemantika, prototípus-szemantika, hálószemantika, modellelméleti szemantika) rövid bemuta-

tása mellett konkrét feladatötletek szerepelnek, amelyek egytől egyig a felsorolt elméletek nyelvtanításbeli hasznosíthatóságát bizonyítják.

BALOGH ANDREA *Kultúrákötiség és identitás Molter Károly Tibold Márton című regényében* (153–160. oldal) c. írása a sváb származású erdélyi magyar író regénye alapján az identitáskérdés nyelvi és kulturális vonatkozásaival foglalkozik. A választott mű főhőse, Tibold Márton kettős identitással rendelkezik, egyszerre – és egymást nem kizárva – tartja magát németnek és magyarnak. Ez a felfogásmód mind a cselekményszál, mind a párbeszéd, de a személynévhasználat (n. *Tibold Márton* ~ m. *Tibold Márton*) szintjén is megmutatkozik, végigkíséri a művet. BALOGH szerint Molter egy olyan regényt alkotott, amelyben a különböző nyelvek és kultúrák „egymás melletti diskurzusokként” (159. oldal), integratív módon jelennek meg.

BOÉR ANDREA BRIGITTA *A cigányok hetero- és autosztereotípiái mint kultúrák közvetítő jegyek* (161–170. oldal) c. írása a kötet tizennegyedik, utolsó tanulmánya. Két nagyobb részből áll. Az elsőben egy ún. cigánykutató bemutatására vállalkozik a szerző. Ezt BOÉR általános és középiskolás diákok, valamint egyetemisták körében, kérdőívvel végezte el. Ezzel szemben a második egy teljesen más szemszögből világít rá a cigányságkérdésre, ugyanis ez a rész Holdosi József romákról szóló regényeit hivatott bemutatni. A két pontot lényegében az köti össze, hogy nagyjából ugyanazon sztereotípiák mentén próbál egy átfogó képet kialakítani arról, hogyan gondolkodik a nem-roma és a roma társadalom a cigányságról. Az első résszel kapcsolatosan megjegyzendő, hogy a kérdőíves felmérés nagyszámú, 125–125 adatközlő bevonásával ment végbe, ezért joggal állítható, hogy a korpusz további kutatások számára is kitűnően hasznosítható. Mindazonáltal arra biztatnám a szerzőt, hogy a közölt statisztikai adatokat a követhetőség érdekében a további tanulmányaiban diagramokkal is illusztrálja.

Összefoglalásul csupán annyit jegyzek meg, hogy a kötet nem pusztán az elméletek és a problémafelvetések szintjén, de a módszertan szempontjából is érdekes, változatos olvasmány. A tanulmányokat szemrevételezve a deduktív és – főként – az induktív kutatási módszerek komplex bemutatásával találjuk szembe magunkat. A közölt eredmények, a megválaszolt és megválaszolatlan kérdések felcsigázzák az olvasó érdeklődését. Ennek fényében várjuk a folytatást!

MAGYARI SÁRA – BARTHA KRISZTINA szerk.: *Nyelv – nyelvközösség – közösségi perspektíva*. Partium Kiadó. Nagyvárad, 2018. 179 oldal.

Peremek és középpontok

KOVÁCS ZOLTÁN

Partiumi Keresztény Egyetem (Nagyvárad)

kzoltan0427@gmail.com

A lineáris irodalomtörténet-írás kereteiből kilépve Boka László könyve a 20. század első felének magyar irodalmát komparatív megközelítésben és hálózatelvéűen mutatja be a különböző írói csoportosulások mentén. Kétféle típusú társaságot, illetve magánszemélyt vizsgál: egyrészt az irodalmi közélet fókuszában álló, másrészt annak a peremére szorult objektumokat és szubjektumokat.

Kulcsszavak: magyar irodalom, 20. század, Nagyvárad, Nyugat, Holnap Irodalmi Társaság

Mi fontos, ha egy irodalmi korról szeretnénk beszélni? Természetesen tudnunk kell, kik éltek akkor, illetve hogy mi történt a vizsgált periódusban. Elemezhetjük azt diakrón módon, hogy lássuk milyen változások mentek végbe, de kiemelhetünk mozgalmasabb pillanatokot is, hogy azokkal valamennyire elhatárolva foglalkozhassunk. Vizsgálatunk haladhat kívülről befelé, az általánostól a specifikusig, vagy akár fordítva is.

A *Peremek és középpontok* szerzője, az Országos Széchényi Könyvtár tudományos igazgatója, a Partiumi Keresztény Egyetem korábbi oktatója, Boka László is ezen irányvonalak mentén gondolkozik, helyenként bővítve rajtuk. A könyv hármass szerkezetében különböző témákat azonosít. Az első részben az általános irodalmi helyzetet vázolja fel Nagyváradon, a 20. század elején egyenesen a századforduló után egészen az I. világháború kezdetéig. A kötet második része már a háborús világ különböző nehézségeit próbálja az olvasó számára nemcsak felidézni, de az irodalmi jelenség mentén elmagyarázni is. A kötet utolsó fejezete a háborús idők utáni világot úgy mutatja be, hogy a világegés hatására az akkori irodalmi elit hogyan folytatta vagy változtatta meg tevékenységét.

Az *irodalmi és társadalmi modernizmus kérdései* című fejezet tanulmányai az új irodalmi iránnyal foglalkoznak, valamint annak művelőivel, meghonosítóival és az olvasóközönség, illetve a kritikusok reakcióival. A modernizmusnak voltak ellenzői és támogatói, különböző társadalmi osztályokhoz

másképpen szóltak, és azok másképp fogadták be a különböző eszméket. Míg a fiatalabb korosztályok előszeretettel szavalták a modernista verseket önképző körökön, még akkor is, ha ez a tevékenység néha kicsapással is járt, mert a kritikusok szentül meg voltak győződve ezeknek műveknek az érthetlenségéről és arról, hogy megrontják a fiatal generációkat. Ezen okok, illetve a külföldi ihletettség miatt a kor költőit, a Nyugat és a Holnap Irodalmi Társaság tagjait, magyartalansággal bélyegezték meg, amiből az következett, hogy a „nyugati”, a „modernista” vagy a „holnapos” megnevezések egyenesen szitokszókká váltak az akkori irodalmi körökben. Ezekben nem segített a társaságokon belüli nézeteltérések által gerjesztett feszültség sem, amelyeknek lehettek személyes okai, vagy az, hogy valamelyikük viselkedése maga ellen fordította a többieket. Ez utóbbi főképpen Adyra volt jellemző, akinek személye több botrányt is keltett. Mindezeket jól dokumentálva megőrizte az 1909-ben mejelent Budapesti Újságírók Egyesületének éves Almanachja.

A holnaposokon belül kialakult belső feszültségek szétmárták a társaságot, és a tagok nézeteltérései lehettek a társaság korai felbomlásának feltehető okai is. Emellett meg kell említeni, hogy ezt a helyzetet súlyosbította az, hogy bizonyos személyek a Holnap felkapottságát ki szerették volna használni saját javukra, mert akkor is volt ember, aki meglátta az anyagi hasznot az irodalom mögött. Ezen körülmények nem voltak kedvezőek, mégis ez képezte a Holnap aranykorát, a két antológia megjelenését 1908 és 1909 között. Az első kötet nagy port kavart az ország irodalmi elitjében, és igen negatív fogadtatásban részesült. Ez csak tetőzte azt a folyamatot, amelynek során az illusztris szereplők már jó ideje kaptak hideget és meleget is kritikusaiktól. „Ez a könyv hét poéta írói arcképét adja. Erre a hét arcképre jutott mindenből, ami a magyar irodalomból tellett, gúnyból, epéből, babérból” – írta egykor a híres első antológiában Dutka Ákos dedikációként olvasható szövegében. A hetesfogat, amelyet itt Dutka megemlít, a Holnap jól ismert alapító tagjai (Ady Endre, Babits Mihály, Balázs Béla, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Juhász Gyula és Miklós Jutka). Ezután a tagokban igen megkérdőjeleződött a második antológia kiadása, főleg hogy ekkoriban a Holnap neves vezetője, Ady Endre szinte minden taggal rossz viszonyt ápolt. Nem segített az se, hogy a holnaposokat Ady majmolásával vádolták. Ezek mellett több peres ügyük is volt, ami bár növelte hírnevüket, nem kötelezően volt örömteli a számukra. Ugyanebben az időben két személy is kiemelkedik a csoportból vagy annak holdudvarából: Babits Mihály és Kuncz Aladár, akiknek élményei közelebről is megfigyelhetők. Babits belső vívódásai és ebből adódó visszahúzódása, valamint az, hogy a külvilági viszonytagságok ellenére sem tagadta meg önmagát még akkor sem, ha saját maga sem volt biztos abban, hogy pontosan mit is képviselt. Ezek a babitsi önmegkérdőjeleződések valamilyen formában a Holnap Irodalmi

Társaság kivételését is jelentették, így rajta keresztül váltak személyessé az akkori történések. Kuncz munkássága pedig kicsit eltávolító és elemző jelleggel bírt, mint egy helyszíni tudósító, aki dokumentálja a történéseket, és azokat szinkrón módon elemzi.

Az Írók és a nagy háború című fejezet a kötet második részét képezi, ami nem csupán fejezetbeli, de időbeli váltást is jelöl egyben. Az I. világháború kitörése nemcsak a közéletbe hozott változást, hanem az irodalmiba is. Az első időszakban a cenzúra még nem intézményesült, és nem működött túl hatékonyan, ennek köszönhetően a publicistáknak igen nagy ereje volt a társadalom megszólításában. Ez még az az időszak volt, mikor az írók jó része háborúpárti politikát követett, bár már ekkor is voltak, akik felismerték azt, hogy a háború következményei végső soron negatívan fognak hatni a magyar nemzetre. Időközben a publicisták váltak a háború közvetítőivé, sokuk részt is akart venni benne, de az értelmiségieket nem sorozták be. Ez később igencsak felhőborította a középosztályt. A helyzetet tovább rontotta az, hogy a cenzúra idővel megerősödött, és ennek következtében azok a sajtóorgánumok, amelyek nem támogatták a háborút, módszeresen el lettek hallgattatva. Ennek fő módszere az alapnyok megvonása volt, így csak azok a lapok jutottak papírhoz és nyomdai tintához, amelyek az ország vezető köreinek támogatását élvezték. A pacifista vagy háborúellenes lapokat sem szüntették meg, de működésüket igen megnehezítették. Ezek mellett fellépett az a dilemma is, hogy akik nem támogatták a háborús helyzetet, azokat monarchiaellenesnek tartották, ez pedig nem volt kötelezően igaz. Sőt, a Nyugat pacifistái, Emőd Tamás és Dutka Ákos szerint, a monarchia kulturális értéket képezett, amit meg kell őrizni, de ezt progresszívan kell megtenni, nem háborúval, ami csak pusztításhoz vezet. Ez a világnézet valószínűleg a modernizmus és a nagyvárosi kulturalitás következtében alakulhatott ki bennük, nem pedig a feltételezett Ady-attitűdből.

A kötet harmadik része két nagyobb alfejezet összefonódásából épül fel: *Egyének és kapcsolati hálók*, valamint *Rosták, emlékezetek, hézagok*. Ezek már nem annyira korszakorientált formában íródtak, de a háború utáni idő bemutatására is lehetőséget adva emelnek ki személyeket, akikre koncentrálna a szerző biografikus jelleggel mutatja be munkásságukat, illetve személyiségüket. Itt olyan irodalmi személyek nevei is feltűnnek, akik eddig nem kerültek az olvasók szeme elé, mint például Kisbán(ffy) Miklós vagy Jékely Zoltán. Ugyanitt kapunk betekintést József Attila, Radnóti Miklós, illetve Dutka Ákos későbbi munkásságába is. A háború, főleg a Trianon utáni időszak megjelenítésében fontos szerepet nyer Kolozsvár „ elvesztése”. A kor irodalomalkító személyiségei, Jékely, Kuncz vagy Kisbán ugyanis nem tudták magukat függetleníteni az immár határon túli irodalmi és művelődési központtól.

Szerkezetét tekintve a *Peremek és középpontok* nem csupán cím, de egy előrevetítés is, melyben a szerző jelzi számunkra, hogy itt nemcsak a magas irodalmat művelő személyek vonzzák magukra a rivaldafényt, hanem a melleszereplők is tündökölhettek. Boka ugyancsak utal arra, hogy a tanulmányok közt van olyan, amelyik diakrón, és van olyan, amelyik szinkrón módon vizsgálja a maga témáját. Mert míg egyes tanulmányok végigveszik, mondjuk, a holnaposok munkásságát a századfordulótól a világháborúig, addig egy másik tanulmány Babits lelki világának az írásaiban való megjelenését vizsgálja 1908 és 1909 között. Ez a megközelítés, ahol a perspektíva a közeli-ről a távolira vált, majd vissza, segíti az olvasót abban, hogy elképzelhető és átfogó korpépet kapjon a 20. század eleji világról, nemcsak annak egy részéről, hanem a teljességre törekedve annak irodalmáról, politikájáról vagy éppen közéletéről. Nagy segítséget nyújtanak a kötetben végigvonuló lábjegyzetek, hiszen az érdeklődőknek lehetőséget adnak a témában való elmélyedésre. Aki pedig ennyire nem kíván alábukni a korszak irodalmi közegébe, annak érhető és összefüggő olvasmányt ad a főszöveg is. Ennek köszönhetően a tanulmánygyűjtemény a legtágabb célközönség számára is érdekes és értékes adatforrás és korpé, amelyet haszonnal forgathat a tanár, aki éppen ezt a korszakot tanítja, a diáknak, aki ezt a témakört tanulja, az irodalmárnak vagy történésznek, aki ezt a történelmi periódust kutatja, de a közembernek is, aki csak érdeklődik kedvenc írója felől, és mindazoknak, akik meg kívánják ismerni a magyar irodalom nagy változásainak korszakát.

BOKA László: *Peremek és középpontok. Tanulmányok a 20. század első felének magyar irodalmáról*. Balassi, Budapest, 2018. 309 oldal

Partium, Bihar, szabadegyetem

BLANKÓ MIKLÓS

Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

blanko.miklos@gmail.com

Beszámoló a harmadik partiumi nyári szabadegyetemről, amelynek témája: a kulturális és nyelvi topográfia volt.

Kulcsszavak: Partiumi Szabadegyetemek, Nagyvárad, Berettyóújfalu

Harmadik alkalommal rendezte meg nyári szabadegyetemét Berettyóújfaluban, Partiumban (Biharországban, Érmelléken) a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága a Partiumi Keresztény Egyetemmel közösen (Partiumi szabadegyetem, 2018. július 23–27.). Az előzmények a következők voltak: Határtalanul: helyi és nemzetközi kulturális hatások, Berettyóújfalu, Félixfürdő (2016. júl. 25–29.), Kulturális átmenetek, Berettyóújfalu, Nagyszalonta, Nagyvárad (2017. július 24–28.).

A szülőföld szálai

A 2018. évi fő téma A szülőföld szálai: kulturális (történeti, irodalmi) és nyelvi topográfia volt. A szabadegyetemen 40 regisztrált résztvevő vett részt: nagyvárad, egri és budapesti egyetemi hallgatók, előadók Budapestről, Nyíregyházáról, Érdről, Kolozsvárról, Nagyváradról, Debrecenből, Újkígyósról, Érmellékről. A tábor szakmai vezetői: Balázs Géza és János Szabolcs, szervezői: Blankó Miklós és Vesszős Balázs voltak. A szabadegyetem résztvevői tanulmányi kirándulást tettek az Érmelléken (Szilágyi Ferenc és Szilágyi Zsuzsa kalauzolásával) és Bărăndon (itt meglátogatták Balassa Iván néprajztudós emlékszobáját, megkoszorúzták sírját). A szabadegyetem résztvevőit személyesen köszöntötte Bónác János, Berettyóújfalu alpolgármestere, Kolozsvári István kulturális menedzser, Török Péter, a Bihari Múzeum vezetője. A szabadegyetemről beszámolt a helyi televízió, valamint a Kossuth Rádió is. A szabadegyetemről képes beszámoló olvasható a következő honlapokon: www.mnyknt.hu, www.e-nyelv.hu, www.balazsgeza.hu.

Gondolatok a programból

A földrajzi topográfia (helyrajz) sokféle kiterjesztése létezik: a szabad-egyetem „kulturális topográfián” a történelmi, művelődéstörténeti, irodalmi, nyelvi stb. jelenségek földrajzi megjelenítését érti. Ebbe a körbe tartozik a „szerelmes földrajz” kifejezés, amelyet Szabó Zoltán alkotott meg (1942), aki nek műve kapcsán műfajjá vált. Ugyanakkor és ugyanazon szellemi hatás alatt született, mint Hamvas Béla „öt géniusza” (1940). Szabó Zoltán egyik szép gondolata, hogy az *Alföld* mint kulturális jelenség Petőfi Sándor Az alföld című verse kapcsán született meg. Pomogáts Béla „A lélek térképe” címmel kiadott tanulmánygyűjteményében (2014) ugyanerre a jelenségre utal: „a politikai tér fölött, az anyanyelv a nemzeti kultúra világa más térben – mondhatnám a lélek ’térképén’ létezik, mint az állami hatalom”. Az irodalomtörténész a szabadegyetemen életéről és munkásságáról beszélt. A Molnár Ferenc professor emeritus (Debrecen) egy bihari anekdota nyomába eredt: „Bácsi, messze van még Kovácsi? – Menjen az úr szaporán, még ma oda is ér korán!” Az érmelléki szakmai kirándulást Hevesi Zoltán (forgatókönyvíró-szerkesztő, Székelyhíd) *Egy eltűnt mocsár nyomában* című filmje vezette be. Egyébként Hevesi Zoltán az érmelléki kirándulás minden fontos mozzanatát megörökítette (Érsemjén, Gálospetri, Ottomány, Szalacs). Elgondolkodtató, hogy egy ez a homogén vallású és nemzetiségű földrajzi terület egy évszázad alatt 7–8 vallás/etnikum szerint kombinált területté változott, magyarázta Szilágyi Ferenc (Érmihályfalva, Nagyvárad). Harangozó Imre (Újkígyós) az erdélyi és moldvai csángó folklórból mutatta ki az időtlenséget („akkor még a kű es lány volt”), valamint a tér jelenségét: a „szentelő” (névadó) hősök mondanja: megnevezni a dolgokat. Fontos üzenete volt, hogy az európai profán idő (kronosz) elfelejtette velünk a szent időt (kairosz). Az irodalomtörténet „téri” fordulatát János Szabolcs (Nagyvárad) mutatta be – egyik érdekes epizódja *A Pál utcai fiúk* grundjának helyszínrajza volt. Lakatos Attila (Nagyvárad) a váradi irodalmi kanonok tevékenységét ismertette, mint kiderült munkásságuk kapcsán Váradon egyfajta „fiók-akadémia” jött létre. Az egykori pezsgő váradi közéleti-irodalmi életet jellemezte Juhász Gyula váradi tevékenysége is (Balogh Andrea, Nagyvárad). A kulturális topográfiával kapcsolatba hozható az agyi „topográfia” – mutatta be Bartha Krisztina (Nagyvárad). Bárh János (Budapest) az elkészült és mindenki számára elérhető geolingvisztikai adattárakat mutatta be szemléletes példákkal, egyúttal egy fontos kijelentést tett a földrajzi nevekkel kapcsolatban: régen úgy gondolták, hogy nevet azért ad az ember, hogy tájékozódjon, ma már azt gondoljuk, hogy a névadás pusztán jó. A gyakorlati bemutatók között szerepelt Málnási Ferenc (Kolozsvar) irodalmi helynévjátéka, Tuba Márta (Érd) iskolai kísérlete a turistakalauzok szövegtípusa kapcsán. Blankó Miklós (Budapest) a magyar szentek tevékeny-

ségét időrendi és földrajzi szempontból csoportosította. Balázs Géza (Budapest, Nagyvárad) a nyelvi és szemiotikai táj kapcsolatát fejtette ki, s kitért a mediális, illetve „augmentált” (kiterjesztett) valóság jelenségére. Minya Károly (Nyíregyháza) bemutatta egy lehetséges nyelvi-nyelvészeti topográfia alapvonalait.

A szakmai programot az Anyanyelvápolók Szövetsége és Magyar Nyelvstratégiai Kutatócsoport is segítette, a szabadegyetemet kiemelten támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

Rezumate

Pálfi, József – Balázs, Géza: Nașterea universității maghiare din Oradea: 1660/1990

Anul 1660 poate desemna începutul învățământului superior în limba maghiară din Oradea. Această dată este una bazată pe fapte istorice și este de asemenea și una simbolică, fiind într-o simetrie cu anul 1990, anul întemeierii universității.

Cuvinte cheie: schola illustris din Oradea, Universitati Varadiensine, Academia Imperială (Catolică) de Drept din Oradea, Institutul Superior Reformat „Sulyok István”, Universitatea Creștină Partium

Balázs, Géza: Frazeologia Felix Varadinum

A lua în stăpînire un loc (antropologizare) se face în mare parte prin toponimizare. Denumirea unei așezări poate fi descriptivă, de tip parafrază (zicală sau expresie metaforică), oficială, folcloristică (anecdotică, hazlie), literară (asemenea unui proverb) sau poate avea caracter economic-comercial. Studiul prezintă vechile denumiri ale Oradei și cele de azi. În rândul denumirilor istorice găsim forme de origine maghiară, latină și română. Denumirile în limba română sunt prezente începând cu anul 1918. Așezările mai mari sau mai semnificative de obicei au mai multe denumiri.

Cuvinte cheie: topografie culturală și lingvistică, frazeologie, denumirile Oradei, parafrază metaforică, descriere metaforică

Veres, Gábor: „Eger salută Oradea”. Date privind istoria culturală comună a orașelor Oradea și Eger

De a lungul secolelor, s-au format nenumărate conexiuni între cele două centre reprezentative ale Bisericii Romano-Catolice din Câmpia Panonică, Oradea și Eger. Aceste conexiuni sunt legate de persoane, care au sprijinit sau au cultivat arhitectura, arta, un domeniu a științei, și au fost în slujba bisericii. Cunoștințele și activitățile lor au lăsat urme în ambele orașe în perioada lor, dar de multe ori aceste urme se pot vedea și în zilele noastre. Studiul de față cercetează istoria culturală comună a celor două orașe, de la științele medicinei la patrimoniul arhitectural, de la literatură la arheologie, până la extraordinarele colecții de artă.

Cuvinte cheie: Oradea, Eger, istoricul conexiunilor secolele XV–XX, Beckensloer János, Palatul Episcopal din Eger, Markhot Ferenc, Miklóssy Ferenc, Ipolyi Arnold, Rómer Flóris, Szmrecsányi Lajos, Szmrecsányi Miklós, Szmrecsányi Pál

Fleisz, János: Vizite literare la Oradea între anii 1940 și 1944

Studiul prezintă viața literară din Oradea din perioada 1940–1944. Oradea a fost "oraș literar": mulți scriitori semnificativi au vizitat orașul: Móricz Zsigmond, Hubay Miklós, Dutka Ákos, Németh László. Deasemenea expoziții de carte și evenimente ca Zilele Cărții s-au organizat și în timpul războiului.

Cuvinte cheie: Oradea "oraș literar", expoziție de carte, Zilele Cărții

Nagy, Angéla: Ady Bandi sau micuța Brüll Adél? Investigație în studioul fotografului orădean Lojanek în legătură cu prima fotografie despre Ady

Conform literaturii de specialitate și a colecției de fotografii despre Ady Endre există o fotografie în care micul Ady Endre apare în rochiță cu o panglică la gât tinând o păpusă în mână și așezat pe un tron. De fapt deja în comunicatul de presă din 1944 se scrie astfel: "După toate probabilitățile această fotografie îl prezintă pe Ady Endre la vârsta de un an. Baráth Ferenc". În pofida lipsei de certitudine literatura de specialitate consideră aceea fotografie prima poză despre Ady Endre. Pe baza "tronului" din fotografie autorul a descoperit că fotografia a fost realizată în studioul renumitului fotograf orădean Lojanek János (împreună cu multe alte fotografii). Mai mult ca sigur că în acest studio și-a făcut fotografii și familia Brüll, inclusiv cu micuța Brüll Adél (numită și Léda, de care mai târziu Ady s-a îndrăgostit). Aceste fotografii se află în posesia Muzeului Ady din Oradea. În plus în fotografia cu Brüll Adél și sora ei realizează de Lojanek apare aceeași panglică ca și în presupusa fotografie despre Ady Bandi. Pe baza acestora autorul - văzându-și bănuiala inițială adevărită - ajunge la concluzia că în presupusa fotografie cu micuțul Ady apare de fapt Brüll Adél la vârsta de un an - născută la Oradea. Ady Endre, născut la Érmindszent (Mecenițiu) mai mult ca sigur nu a fost dus la Oradea, oraș aflat la 100 de kilometri îndepărtare, pentru a i se face o fotografie la vârsta de un an. În urma rezultatelor investigației cunoștințele privind reprezentările imagistice legate de Ady Endre trebuie revizuite.

Cuvinte cheie: Fotografii celebre, colecție de fotografii, Ady Endre, Lojanek János, Brüll Adél

Héjjas, Flóra: Memoria lui Lenkey János în Eger și în Partium

Figura generalului militar, Lenkey János, este una simbolică în Eger, în Partium, cât și în istoricul conexiunilor din cadrul Partium în secolul al XIX-lea. Această lucrare își propune să prezinte această legătură cu ajutorul plăcilor comemorative din Eger.

Cuvinte cheie: locuri comemorative, plăci comemorative, istoricul culturii din Eger (secolul al XIX-lea), istoricul culturii din Oradea (secolul al XIX-lea), Lenkey János

Boszák, Gizella: Identitätskonstruktion der mehrsprachigen Rumänien-deutschen – Sathmarer Schwaben – durch Sprechereinstellungsäußerungen

Studiul analizează nemții din România, care sunt multilingvi, migrează alternativ între România și Germania și au un stil de viață de transmigrație. Dintre aceștia, ne vom concentra atenția în special asupra șvabilor sătmăreni. Prezenta lucrare caută răspuns la întrebarea: cum își creează ei propriul sistem identitar în cadrul manifestării lingvistice, adică, cum se identifică ei ca un grup independent în cadrul societății? Memoria biografiei lor lingvistice, analiza modului de utilizare a limbii ajută cercetătorii să înțeleagă prin ce mecanisme își creează ei un spațiu sigur pentru limba și identitatea lor multilingvistică (germană, română, maghiară).

Cuvinte cheie: identitate lingvistică, multilingvism, șvabii sătmăreni, nemții din România, migrația- transmigrația

Verók, Attila: Munca de o viață a unui preot savant din secolul XVIII-XIX din Partium – Activitatea lui Keresztési József

Monografia prezintă munca de o viață a lui Keresztési Józsefnek (1748–1812), o figură puțin cunoscută din historia litteraria ungară. Savantul preot are creații unice și durabile în mai multe arii științifice. Multe dintre scrierile sale au fost și tipărite, însă multe au rămas în manuscris. De aceea multă vreme scriitorul a rămas necunoscut. Pálfi József în opera sa a adâncit multiple chestiuni, recunoaște activitatea complexă a preotului, predecesorul său, iar astfel plasează personalitatea lui Keresztési în locul său cuvenit printre scriitorii din historia litteraria ungară.

Cuvinte cheie: Keresztési József (1748–1812), istoria peregrinării, historia litteraria ungară (secolele XVIII–XIX.), istoricul culturii din Câmpia Panonică (secolele XVIII–XIX.), istoricul local din Oradea (secolul al XVIII-lea), istoricul regional din Partium (secolele XVIII–XIX.).

Balázs, Géza: Magyarí Sára: Imaginea lingvistică a lumii în limbile maghiară și română

Analiza imaginii lingvistice maghiare-române Magyarí Sára o face pe baza unor concepte de bază, adânc înrădăcinate: între acestea sunt unsprezece substantive și două verbe. Cele unsprezece substantive sunt pietre de hotar de bază a vieții omului, unele dintre ele chiar contrarii primare (analizate de către Freud în detaliu): prieten-dușman, femeie-bărbat, viață-moarte, soț-soție, dar și: muncă, bani, timp, și cele două verbe de bază: a sta, a face.

Cuvinte cheie: antropologie lingvistică, imaginea lingvistică maghiară-română

Szilágyi Zsuzsa: Limba – comunitate lingvistică – perspectivă comună

Perspectiva comună asupra limbii este o conferință organizată din doi în doi ani, de Departamentul de Științe Socio-Umane al Universității Creștine Partium. Prezentarea de față conține subiectul celei de-a treia conferințe.

Cuvinte cheie: perspectiva comună asupra limbii, cercetări inductive și deductive

Kovács, Zoltán: Margini și centre

Depășind limitele unei istorii literare lineare, cartea d-lui László Boka prezintă literatura maghiară din prima jumătate a secolului XX dintr-o perspectivă comparativă. Ni se prezintă literatura în relație cu diferitele grupări literare. El analizează spațiul literar din două puncte de vedere: pe de o parte cel al scriitorilor aflați în centrul vieții publice literare, pe de altă parte universul creator al celor aflați la margine.

Cuvinte cheie: literatură maghiară (secolul XX.), Oradea, Nyugat (Vest), Societatea Literară „Holnap”

Blankó, Miklós: Partium, Bihor, școlă de vară

Trecerea în revistă a temelor abordate în cadrul celei de a treia ediții a școlii de vară din Partium, a cărei tematică a fost topografia culturală și lingvistică.

Cuvinte cheie: topografie culturală și lingvistică

Abstracts

Pálfi, József – Balázs, Géza: The Foundation of the Hungarian University in Nagyvárad, 1660/1990

The year 1660 marks the beginning of Hungarian higher education in Nagyvárad. It is a symbolic date, based on historical facts, and it creates a symmetrical whole with another important date: 1990.

Keywords: Nagyvárad's schola illustris, Universitati Varadiensine, Imperial (Catholic) Academy of Low in Oradea, "Sulyok István" Reformed College Partium Christian University.

Balázs, Géza: The phraseology of Felix Varadinum

When we name a place, usually we take possession of it (anthropologize it). Names of places can be descriptive (using an idiom or metaphorical idiomatic phrase), formal, folkloric (anecdotal, humoristic), literary (like an adage) but it may have a commercial or economic reference. The paper presents the past and present names of Nagyvárad. Among the historical names there are Hungarian, Latin, and German forms as well. Romanian names occur after 1918. In the case of big and important settlements it is a natural for the place to have several names.

Keywords: cultural and linguistic topography, phraseology, names and toponyms of Nagyvárad, metaphoric description, paraphrasing metaphors

Veres, Gábor: 'Eger Greets Nagy-Várad'. Data on the Common Cultural History of Oradea and Eger

Between the two representative centres of the Roman-Catholic Church, in the Pannonian Basin, Nagyvárad and Eger, there were many connections through the centuries. These connections are linked to people who emerged and supported architecture, art, science, and were in the service of the Church. This way their education and activities marked both cities. This paper analyses the cultural-historical connections through medicine, architecture, literature, archaeology and outstanding art collections.

Keywords: Nagyvárad, Eger, connection-history from the 15th to the 20th Century, János Beckensloer, Bishop's palace in Eger, Ferenc Markhot, Ferenc Miklóssy, Arnold Ipolyi, Flóris Rómer, Lajos Szmrecsányi, Miklós Szmrecsányi, Pál Szmrecsányi

Fleisz, János: Literary guest appearances in Nagyvárad in 1940–1944

The study presents literary activity in Nagyvárad in the period between 1940 and 1944. Nagyvárad was a “literary city”: many significant authors visited the town: Zsigmond Móricz, Miklós Hubay, Ákos Dudka, László Németh. In addition to this, book exhibitions and Book Days were held even during the war.

Keywords: Nagyvárad “literary city”, book exhibition, Book Day

Nagy, Angéla: Little Endre Ady or little Adél Brüll? Investigating the first photograph of Ady taken in Nagyvárad in Lojanek photo studio.

According to the literature on Endre Ady, there is a photo about him which shows the poet as a little boy in a girl’s dress with a doll in his hand with a ribbon around his neck and sitting on a throne-like chair. It is true, that as early as the 1944 a press release already states that: “In all likelihood, the one-year-old Endre Ady is in this child photo. Ferenc Baráth.” Despite the insecurity around the photo it is from this point on that the literature considers this the first photo of Ady. Based on the unique “throne,” the author of the present paper found out that the photo was taken in János Lojanek’s famous photo studio in Nagyvárad (similarly to many other photos). It is in this studio that the famous Brüll family of Nagyvárad also used to have their photos taken, and photos have been taken of little Adél Brüll (Ady’s later love) as well. These are now in the possession of the Ady Museum in Nagyvárad. Furthermore, the same neckband necklace can be seen on the Lojanek photo of the little Adél Brüll and her sister as in the photo of the child Ady. Based on this, the author – her previous suppositions having thus been proven - concludes that on the photo which was taken allegedly of the little Ady, in reality, it is that of the roughly one-year-old Adél Brüll – born in Nagyvárad. The one-year old Endre Ady born in Érdmindszent was unlikely to have been taken 100 kilometres away in order to have his photo taken. As a result of the investigation regarding the history of this photo our knowledge of Ady iconography ought to be updated.

Keywords: History of photography, iconography, Endre Ady, János Lojanek, Adél Brüll

Héjjas, Flóra: The Memory of Lenkey János in Eger and in Partium

Lenkey János was a military general and today is a symbolic figure for Eger and Nagyvárad, as well as for the history of Partium in the 19th Century. This paper presents the cultural connections between these regions with the help of the memorial boards.

Keywords: memorial places, memorial board, Eger’s cultural-history (19th Century), Nagyvárad’s cultural-history (19th Century), Lenkey János

Boszák, Gizella: Identitätskonstruktion der mehrsprachigen Rumänien-deutschen – Sathmarer Schwaben – durch Sprechereinstellungsäußerungen

This paper analyses the multilingual Germans from Romania, who commute between Germany and Romania, and have a transmigration lifestyle, among them the Swabians from Szatmár. I tried to focus on the way they form their identity constructions through linguistic display, as well as on the way in which they identify themselves as an independent social group. The recollection of their linguistic biography, the analysis of their language use, helps the researchers to better understand how they create themselves safe linguistic spaces and a multilingual (German, Romanian, Hungarian) identity.

Keywords: linguistic identity, multilingualism, Swabians from Szatmár, Germans from Romania, migration - transmigration

Verók, Attila: A Life's Work/Oeuvre of a Scientist Pastor from the 18–19th Century Partium – Keresztesi József's Activity

The monography presents the life's work/oeuvre of József Keresztesi (1748–1812), one of the barely known figures from the Hungarian historia litteraria. He achieved success in many scientific domains. Many of his works were printed, but most of them remained as manuscripts. This is the reason why he is virtually unknown. József Pálfi, in his work deepens many key issues, gives tribute to this pastor's complex works, and he places him in his rightful place among the writers in Hungary's historia litteraria.

Keywords: József Keresztesi (1748–1812), peregrination-history, Hungary's historia litteraria, (18th–19th Centuries), the cultural-history of the Pannonian Basin (18th–19th Centuries), Nagyvárad's place-history (18th Century), Partium's region-history (18th–19th Centuries)

Balázs, Géza: Sára Magyar: Linguistic Image of the World in the Hungarian and Romanian Language

Sára Magyar analyzes the Hungarian-Romanian linguistic image of the world based on fundamental, well-established concepts: among these there are eleven nouns and two verbs. The eleven nouns are the basic milestones of human life, some of the being fundamental opposites (thoroughly analyzed by Freud): friend-enemy, woman-man, life-death, husband-wife; as well as: work, money, time, and two basic verbs: stand and do.

Keywords: anthropological linguistics, Hungarian-Romanian linguistic image of the world

Szilágyi, Zsuzsa: Language - Language Community - perspectives of communities

Community perspectives over language is the biennial volume of proceedings published by the Hungarian Department of Partium Christian University. The paper presents the third edition of the conference.

Keywords: community perspective of language - inductive and deductive research

Kovács, Zoltán: Edges and Centres

Beyond the limits of a linear literary history, László Boka's book presents the Hungarian literature of the first half of the 20th century from a comparative perspective. Literature is presented to us in relation to the various literary groups. He analyzes the literary space from two points of view: on the one hand, that of the writers, who are at the center of the literary public life, on the other hand, the creative universe of those at the edge.

Keywords: Hungarian literature (20th Century), Nagyvárad, Nyugat (West), 'Holnap' Literary Society

Blankó, Miklós: Partium, Bihar, Summer School

An account of the third Partium summer school on cultural and linguistic topography.

Keywords: cultural and linguistic topography

Szerzőink:

Balázs Géza – egyetemi tanár, Budapest, Nagyvárad

Blankó Miklós – egyetemi hallgató, Budapest

Boszák Gizella – egyetemi docens, Nagyvárad

Fleisz János – ny. egyetemi tanár, Nagyvárad

Héjjas Flóra – PhD-hallgató, Eger

Kovács Zoltán – egyetemi hallgató, Nagyvárad

Nagy Angéla – közgazdász, adótanácsadó, hobbi Ady-kutató, irodalom és verskedvelő, Budapest

Pálfi József – egyetemi tanár, a Partiumi Keresztény Egyetem rektora, Nagyvárad

Szilágyi-Varga Zsuzsa – tanársegéd, Nagyvárad

Verók Attila – egyetemi docens, Eger, adjunktus, Nagyvárad